

ДЖОЗЕФ КОНРАД

ОЛМЕЙРОВА
ПРИМХА

КНИГОСПІЛКА

Д Ж. К О Н Р А Д

И

ДЖ. КОНРАД

Т В О Р И

ТОМ ДРУГИЙ

КНИГОСПІЛКА

ДЖ. КОНРАД

ОЛМЕЙРОВА ПРИМХА

РОМАН

Переклад **В. ПЕТРОВСЬКОГО**

Редакція **М. КАЛИНОВИЧА**

КНИГОСПІЛКА

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечн. каталогів на цю книгу вміщено в „Літоп. Укр. Друку“ та „Картковому реперт.“ Укр. Книжк. Палати.

Обкладинка худ. Л. Хижинського

Трест „Київ-Друк“ 8-ма друкарня, вул. Толстого, 5.
Київськ. Окрліт 9. 1929 Зам. № 708.—4000.

РОЗДІЛ I

КАСПАРЕ! M a k a n! ¹

Добре відомий Олмейрові пронизливий голос очутив його від мрій про блискуче майбутнє і повернув до неприємної дійсності. І голос, так само, який неприємний! Уже чув його Олмейр стільки літ, і з кожним роком він робився йому огидніший. Та дарма,—всьому цьому незабаром прийде край.

Він неспокійно ворухнувся, але більше не звернув на оклик уваги. Спершись обома ліктями на балюстраду веранди, вступив він, як передніше, погляд у широку ріку, що текла байдужа і кваплива перед його очима. Він любив дивитись на неї над захід сонця,—може, тому, що, сідаючи, сонце забарвляло поломенистим золотом води Пантею, а думками Олмейр часто повертався до золота: до золота, що йому не пощастило здобути собі; до золота, на яке роздобулися інші, звичайно, нечесним шляхом; нарешті, до того золота, якого він усе ще сподівався доробитися власною чесною працею—для себе та для Ніпи. Він поринув у мрію про багатство і могутність,—їми він утішатиметься геть-геть далеко від цього берега, де він прожив стільки років. Він забував гіркість праці і боротьби перед примарою майбутньої великої і блискучої нагороди. Вони житимуть в Європі—він та його дочка. Вони будуть багаті, і всі поважатимуть їх. Перед незрівнянною красою дочки і безмірним його багатством нікому й на думку не спаде її мішана кров. Дивлячись на її тріумфи, він знову помолодіє, він забуде двадцять п'ять років надсадного змагання на цьому березі, де він почував себе в'язнем. І цього він от-от доможеться. Хай тільки повернеться Дайн! А повернутися

---

¹ По-малайському—«їсти», «обідати», «вечеряти».

він має незабаром, у своїх же власних інтересах,—щоб одержати свою пайку. Він запізнився більш, як на тиждень! Можливо, він повернеться цієї ночі.

Так мріяв Олмейр, стоячи на веранді своєї нової, але вже підупалої хати,—отої останньої невдачі в його житті,— і дивлячись на широку ріку. Сьогодні Пантей не мінився золотом; ріка підійшла від дощів і текла перед його неуважними очима бурхливим каламутним потоком, несучи дрібний хмиз, великі колоди й цілі вивернуті з корінням дерева з гіллям та листям, поміж яким бурувала і сердито клекотіла вода.

Одно з таких пливучих дерев загрузло коло положистого берега, саме проти будинку, і Олмейр, відірвавшись від мрій, почав стежити за ним із млявою цікавістю. Дерево помалу поверталося серед клекотіння і шуму хвиль і потім, перемігши заваду, знов поплило за водою. Поволі перевертаючись, воно здіймало вгору довгу голу гілляку, немов руку простягнену до неба з німою скаргою на брутальне і зайве насильство ріки. Олмейрове зацікавлення долею цього дерева швидко зростало. Він перехилився через балюстраду, щоб подивитися, чи перепливе воно невеличку міліну вниз. Дерево переплило міліну. Тоді він випростався; йому спало на думку, що тепер шлях перед деревом уже вільний до самого моря, і його взяла задрість до цієї бездушної речі, що поволі меншала і губилась у дедалі густішій темряві. Коли дерево зовсім щезло з його очей, Олмейр замислився, як далеко запливе воно в море. Чи понесе його течія на північ чи на південь? Певно, на південь, поки не допливе воно до Целебесу, може, до самого Макасару!¹

Макасар! Збуджена Олмейрова уява випередила деревину в її примірній подорожі, але його пам'ять, відставши на двадцять років, намалювала йому молодого й стрункого Олмейра, скромного на взір, у білому одягу. Ото він сходить з голяндського поштового катера на вкриту порохом таму в Макасарі, куди він приїхав шукати щастя в конторі старого Гудіга. То була важлива доба в його житті, початок нового існування. Батько його, дрібний урядо-

---

¹ Приморське місто на острові Целебесі.

вещь у ботанічному саду в Бейтензорзі,¹ звичайно, дуже зрадів, спромігшись улаштувати сина до такої фірми. Та й сам юнак залюбки покинув отруйні береги Яви і мізерні обставини батьківського бентало,² де старий цілий день буркотів, нарікаючи, на безглуздя тубільних садівників, а мати з глибини свого просторого фотеля оплакувала втрачені розкоші Амстердаму,—там вона виросла і тишилася пошаною, як дочка крамаря-сигарника. Олмейр покинув рідну домівку з легким серцем і ще легшою кишенею; він добре розмовляв по-англійському, був сильний в аритметиці і збирався завоювати світ, певний свого успіху.

Тепер, через двадцять п'ять років, у важкій задушливій спеці цього Борнейського вечора, з сумною радістю згадував він високі прохолодні Гудігові комори з довгими простими переходами поміж ящиками з джином та паками манчестерського краму; згадував великі двері, що відчинялись без найменшого шелесту; тьмяне світло приміщення, таке принадне після блиску на вулицях; маленькі відгороджені закутки поміж купами краму, де конторники-китайці, охайні, спокійні, з сумними очима, швидко щось мовчки писали серед гуркоту бочок та ящиків, що їх перекочувала чи перетягала юрба робітників, мугикаючи пісню з розпачливим зойком наостанку. В горішньому кінці приміщення, саме проти великих дверей, була відгороджена ширша, гарно освітлена просторінь. Галас долітав туди приглушений віддаленням, і понад ним здійсмався м'який безугавний дзенькіт срібних гульденів. То інші скромні китайці рахували гроші і складали їх під доглядом м-ра Фінка, касира, генія-протектора цього місця і правої руки хазяїнової.

У цій просторій загороді працював і Олмейр за своїм столом недалеко маленьких пофарбованих у зелене дверей. Біля них завжди стовбичив малаєць у завої, підпезаний червоним поясом. Малаєць тримав у руці мотузку, що звисала звідкись із гори. Рука його рухалася вгору

¹ Місце на острові Яві.

² Одноповерховий будинок з верандою і широким піддашсям,—звичайний тип європейської хати в країнах Далекого Сходу.

і вниз регулярно як машина. Мотузка двигала «панку»¹ по той бік зелених дверей, де містився так званий приватний кабінет і поважно сидів старий Гуді-хазяїн, приймаючи гомінливих гостей. Часом маленькі двері розчинялися навстяж, показуючи зовнішньому світові, крізь блакитне марево тютюнового диму, довгий стіл, заставлений різної форми пляшками та високими карафами, тростяні крісла, де повиверталися собі гомінливі люди, тим часом як господар вистромляв із дверей голову і, тримаючись за ручку, щось буркотів тасмниче до Фінка, або вигукував на всю комору якого наказу, чи то, помітивши неспіливого чужинця, вітав його дружнім гуканням: «Просимо до господи, капітане! Фідкіля фї приїхали? з Балі? ² га? Маєте поні? Мені потрібні поні! Мені потрібне все, що фї маєте, ха-ха-ха! Ффіходьте!». Тоді гість усувався в кімнату, двері зачиналися серед хуртовини вигуків, і звичайний галас знову виповняв приміщення: спів робітників, гуркіт барил, скрегіт швидких пер, а над усім цим здіймався мелодійний дзенькіт великих срібних монет, що безупинно точилися крізь жовті пальці уважних китайців.

На ту пору Макасар був ущерть повний життя і торгівлі. До цього міста линули всі ті заповзятливі люди, що, нарихтувавши свої шкуни на австралійському березі, подавалися до Малайського архіпелагу,³ шукаючи пригод та грошей. Сміливі, відважні, палкі в справах, завжди ладні зчепитися з піратами,—а їх ще й доти чимало можна було здібати на цих берегах,—швидко багатіючи, вони звикли зустрічатися тут у затоці, щоб поторгувати та розважитися. Голяндські купці узивали цих людей англійськими гандлярами. Серед них бували люди безперечно шляхетного походження,—тих приваблювало таке життя, але здебільшого то були прості моряки. Визнаним від усіх царем їхнім був Том Лінґард, той самий, що його малайці—чесні і шахраї, мирні рибалки і очайдушні головорізи,—звали «Раджа-Лаут», тобто Цар Морів.

¹ Велике віяло.

² Острів на сході від Яви.

³ Зондські острови (чотири великих: Борнео, Суматра, Целебес, Ява і безліч малих)—між Індо-Китаєм та Австралією.

Ще не пробувши й три дні в Макасарі, Олмейр уже наслухався досхочу оповідань про його влучні комерційні операції та любовні пригоди, про шалені його бійки з піратами з островів Сулу,¹ а заразом почув і романтичну історію одної дівчинки-дитини,—її знайшов переможець Лінґард на піратському судні, захопивши його по довгій боротьбі в абордажнім бою і скинувши за борт усю команду. Цю дівчинку, як усім було відомо, Лінґард узяв собі за дочку, виховав у якомусь монастирі на Яві і звав її «свою донькою». Він запрягся, що віддасть її за білого перед тим, як повернеться на батьківщину, і лишить їй усі свої гроші. «А капітан Лінґард має силу грошей»,—говорив урочисто м-р Фінк, схиливши голову набік: «силу грошей; більш, ніж Гудіг!» І по павзі,—щоб дати своїм слухачам змогу відійти від подиву після такого неймовірного твердження,—пояснював пошепки: «Знаєте, він знайшов ріку!»

Справді! Він знайшов ріку! От що так високо підносило старого Лінґарда над юрбою звичайних моряків-авантюристів, які вдень провадили з Гудігом справи, а вночі пили шампанське, грали на гроші, співали гучних пісень та залицялися до метисок на широкій веранді готелю «Sunda». На цю ріку,—тільки він один знав її гирла,—Лінґард возив свій добір манчестерського краму, мідних ґонтів, ґвинтовок та пороху. В таких випадках бриг його «Блискавка», під його ж командуванням, спокійно зникав уночі з рейду, поки Лінґардові товариші висиплялися по нічній гульні; Лінґард лише тоді подавався на свій корабель, коли бачив їх під столом п'яних. Сам він зоставався тверезий, хоч би скільки випив. Чимало було таких, що пробували вистежити його і дістатись до тієї його землі, багатої на кавчук, ротанг,² пташині гнізда, на віск та гуму, але маленька «Блискавка» могла випередити в цих морях будь-яке судно. Декілька їх порозбивалися об підводні мілини та коралеві рифи і втратили весь свій вантаж, тільки життя своє врятувавши від жорстоких обіймів цього осяйного усміхливого моря. Лиха доля їхня віднадила інших; і багато років зелені, лагідні на взір острови, стережучи

---

¹ Група дрібних островів на північний схід від Борнео.

² Корисна рослина з родини пальм.

вхід до обітованої землі, берегли свою таємницю з усім немилосердним спокоєм тропічної природи. А Лінґард виїздив собі і повертався назад із своїх таємних чи явних подорожів, таких сміливих та зисковних, що він виріс в Олмейрових очах на героя. Справді, він здавався дуже великою людиною, коли Олмейр бачив, як той увіходив до складу, буркнувши до Фінка: «Як ся маєте?» або вітаючи Гудіґа, самого хазяїна, гучним: «Алло, старий розбішако! Ще живий?»—перш ніж зняти ділові розмови за маленькими зеленими дверима. Часто ввечері, серед тиші в безлюдній уже коморі, складаючи свої папери, щоб зараз їхати додому з м-ром Фінком, у родині якого він жив, Олмейр зупинявся, прислухаючись до гомону палкої суперечки в приватному кабінеті; він чув приглушене одноманітне хазяїнове бурчання і голосні Лінґардові вигуки. Здавалося, то гиркаються два пси над смачною кісткою. Але Олмейрове вухо сприймало ті звуки мов сварку титанів—битву богів.

Через рік чи близько того Лінґард, котрому часто траплялося заходити в стосунки з Олмейром у своїх справах, відчув раптом трохи незрозумілу стороннім прихильність до хлопця. Він вихваляв його вечорами за чаркою перед своїми приятелями в готелі «Sunda», а якось одного ранку дивом уразив Фінка, заявивши, що йому «потрібен цей хлопець на посаду корабельного конторника, діловода при капітані,—хай провадить усю писанину замість мене». Гудіґ згодився. Олмейр, з властивим молоді потягом до переміни місця, був не від того і, спакувавши свої вбогі манатки, подався на «Блискавці» в один з тих довгих рейсів, підчас яких старий моряк відвідував майже кожний з островів архіпелагу. Минали місяці, а Лінґардова прихильність ніби все зростала. Часто, прогулюючись з Олмейром по палубі, коли лагідний нічний вітерець, обважений запашними випарами островів, легко гнав бриг уперед під спокійним мерехтливим небом, старий моряк відкривав своє серце захопленому слухачеві. Він розповідав про своє минуле життя, про переможені небезпеки, про великі прибутки від своєї торгівлі, про нові пляни, що мали дати йому згодом ще більший зиск. Частенько згадував він про свою дочку, про те дівчатко, знайдене колись на пірат-

ському судні; він розповідав про неї, якимось дивно переймаючись батьківською ніжністю. «Тепер вона вже доросла дівчина», говорив звичайно. «Вже мало не чотири роки минуло, як я її не бачив! Нехай ляже на мені прокляття, Олмейре, коли я не маю думки навідатися цього разу до Сурабайї».¹ І після такої заяви він завжди квапився спуститись у свою каюту, мурмотячи собі під ніс: «Треба щось зробити, щось зробити». Кілька разів він здивувався бачив Олмейра тим, що швидко підходив до нього, голосно відкашлювався, мов хотів сказати щось, але раптом відвертався, мовчки спирався на бульварк² і цілі години нерухомо дивився на мерехтіння і фосфоричні сполохи води вздовж корабельного борту. Була ніч перед прибуттям до Сурабайї, коли одна з таких спроб інтимної розмови нарешті здійснилася. Відкашлянувши, він заговорив. Говорив він з певною метою. Хотів, щоб Олмейр одружився з його названою донькою. «І не подумай опинатися тому, що ти білий!» закричав він раптом, не даючи здивованому юнакові й слова вимовити. «Ні пари з уст зо мною про це! Ніхто не побачить, якого кольору шкура в твої жінки. Для того, кажу тобі, буде на ній надто густо доларів! І затам собі, їх буде ще густіше, перше ніж я вмру. Мільйони будуть, Каспаре! Мільйони, кажу тобі! І всі їй... і тобі, коли ти зробиш так, як тобі радять!» Збентежений несподіваною пропозицією, Олмейр вагався і мовчав із хвилину. Природа обдарувала його палкою, діяльною уявою, і за малу часину йому примрілися,—наче спалахнуло враз сліпуче світло,—великі купи ясних гульденів і здійснення всіх можливостей розкішного існування. Повага, безтурботна легкість життя,—а до нього, почувалося, воно так добре пасує,—свої кораблі, свої склади, власна торгівля (старий Лінґард не житиме ж вічно) і, поверх усього, в далекому майбутньому, мов чарівний палац, сяяв великий будинок в Амстердамі, цьому земному раю його мрій, де, зробившись царем над людьми на гроші старого Лінґарда, доживатиме він свого віку в невисловній пишноті. Що ж до другого боку малюнка—подружнього життя з малайською дів-

¹ Портове місто на острові Яві.

² Дерев'яна надбудова на кормі корабля.

чиною, отією спадщиною піратського судна,—то його лише обіймало виразне почуття сорому, що він біла людина... А втім чотири роки монастирського виховання... до того ж вона, може, саме вчасно й помре. Йому завжди щастило, а гроші—велика сила! Варто зважитись. Чом ні? В його промайнула неясна думка заслати її десь, геть від його блискучого майбутнього. Досить легко спекатися жінки малайки, що була, на його європейський розум, таки рабиня, не зважаючи на всі монастирі і всі обряди.

Він підвів голову і глянув у вічі розгніваному, але стурбованому морякові.

— Звичайно, я... зроблю все, чого ви бажаєте, капітане Лінгарде.

— Зви мене батьком, мій хлопчику... як вона,—пом'якшав старий авантюрик.—Бий мене сила божа, коли я не думав, що ти збираєшся відмовитися. Знай, Каспаре, я завжди допнуся свого; отже це було б ні до чого. Та ти не дурний.

Олмейр добре пам'ятав ту хвилину—погляд, інтонації, слова і враження, яке вони справили на його, все оточення. Він пам'ятав вузьку, трохи нахилену палубу брига, мовчазний дрімотний берег, чорну рівняву моря з широкою золотою смугою світла від місяця, що сходив. Він пам'ятав це все і пам'ятав також своє почуття несамовитої радості з самої думки про багатство, що впало йому в руки. А вже ж не був він дурнем тоді, і тепер він так само не дурень. То обставини не сприяли йому; багатство зникло, але надія лишилася.

Він здригнувся від нічного повітря і раптом помітив непроглядну темряву, що вкрила ріку після заходу сонця і стерла обриси того берега. Тільки перед тином навколо садиби раджі¹ палало багаття, освітлюючи мерехтливим світлом криві навкружні дерева і засипаючи червоно-гарячими плямами аж до середини ріку, якою крізь непроглядний морок поспішало до моря пливне бервення. Олмейрові прийшло на пам'ять, що недавно, ввечері, його неначе кликала жінка. Десь—певно обідати. Та діяльна людина, що

---

¹ Індійська, а з Індії поширена і на Малайських островах назва царя, володаря (звичайно—тубільного).

споглядає руїну свого минулого на світанні нових надій, не може бути голодна кожного разу, коли готовий її риж. А втім час було йти додому,—пізно.

Олмейр обережно попростував розхитаними мостинами до сходів. Сполохана шелестом ящірка писнула жалібно і шмигнула у високу прибережну траву. Олмейр почав по волі спускатися сходами. Тепер він цілком повернувся до реального життя, бо доводилось стежити, щоб не впасти на нерівному ґрунті, де понакидано було в неперехідному безладді каміння, зогнилих дощок та напіврозпиляних колод. Коли він завертав до будинку, де жив,—він звав його своєю «старою хатою»,—вухо його ввіймало геть у річній темряві сплески весел. Він зупинився на стежці, уважно прислухаючись, здивований, що хтось так пізно їде річкою за такої великої води. Тепер йому було вже виразно чути хлюпання весел і навіть уривки приглушеної розмови та важке дихання людей, що змагалися з течією, силкуючись триматися того самого берега, де він стояв. Десь недалеко, отут, коло самого Олмейра,—але було надто темно, щоб спромогтись розпізнати що під навислими над водою кущами.

— Араби, безперечно,—промурмотів Олмейр сам до себе, вдивляючись у порожню темряву.—Що це вони ізнов замишляють? Певно, Абдулліні штуки, хай йому лихо!

Човен був тепер зовсім близько.

— Гей! люди!—гукнув Олмейр.

Голоси замовкли, але весла працювали так само шалено, як і досі. Нараз захитався кущ перед Олмейром, і гучне стукотіння весел, покиданих у середину човна, пролунало серед нічної тиші. Тепер веслярі вхопились за кущ; але Олмейр ледве міг розглядіти неясний обрис людської голови і плечей над берегом.

— Це ти, Абдулло?—спитався Олмейр, вагаючись.

Поважний голос відповів йому:

— Туан¹ Олмейр розмовляє з другом. Тут нема жадного араба.

Олмейрові аж серце тьохнуло.

— Дайне!—скрикнув він.—Нарешті! Нарешті! Я че-

---

¹ По-малайському—«пан», «добродій».

кав тебе щодня і щоночі. Я майже втратив надію побачити тебе знову.

— Ніщо не могло б стати мені на перешкоді повернутись сюди,—палко відповів той.—Навіть смерть,—прошепотів він сам до себе.

— Оце справжня дружня мова і дуже добре,—широ відказав Олмейр.—Але тут ми надто далеко один від одного. Приставай до греблі, і хай твої люди варять собі риж на моєму обійсті, поки ми розмовлятимемо в хаті.

Відповіді на цю пропозицію Олмейр не дочекався.

— В чому справа?—спитав він стурбовано.—Сподіваюся, що з бригом нічого лихого не трапилось?

— Бриг у такому місці, де до нього не добереться жадна біла людина,—похмуро відповів Дайн, але схвильований Олмейр не помітив його тону.

— Гаразд,—промовив він.—Та де ж твої люди? Тут з тобою тільки двоє.

— Слухай, туане Олмейре,—відказав Дайн.—Завтрішнє сонце побачить мене в твоїй господі, і тоді ми поговоримо, а тепер мені треба до раджі.

— До раджі? Навіщо? Які в тебе можуть бути справи з Лакамбою?

— Туане, завтра ми побалакаємо, як друзі. Сьогодні ж мені треба побачити Лакамбу.

— Та ж ти не покинеш мене, Дайне, тепер, коли все готове?—спитався Олмейр благальним голосом.

— Хіба я не повернувся сюди? Але я мушу побачитися перше з Лакамбою задля твого ж і мого добра.

Неясні обриси голови раптом зникли. Весляр пустив з рук кущ, і він порснув догори із свистом, обіллявши Олмейра дощем брудних бризків у ту хвилину, коли Олмейр нахилився наперед, силкуючись хоч-що розглядіти.

Незабаром човен вигулькнув на смузі світла, що лилося на ріку від великого багаття на тому березі, і Олмейр побачив постаті двох чоловіків, схилених над веслами, а на кормі—третю постать, що вимахувала стерновим веслом. На голові в неї був кристатий круглий капелюх, подібний до химерного велетенського гриба.

Олмейр стежив за човном, доки він не вийшов із смуги світла. Згодом до його долинув за водою гомін багатьох

голосів. Він міг бачити, як вихоплювано з огнища головешки і як на одну мить освітилися ворота в тині, кругом якого, видимо, юрбилися люди. Потім вони, мабуть, увійшли за огорожу. Головешки позникали, і розкидане багаття блимало тепер нерівно і тьмяно.

— Олмейр попростував великими кроками додому. Серце йому обіймала тривога. Звичайно, Дайн не збирається ошукати його. Це дурниця. Дайн і Лакамба—обидва надто зацікавлені в успіху його справи. Правда, зле, що доводиться покладатися на малайців, але ж і малайці мають трохи глузду і розуміють свою користь. Усе вийде на добре,—мусить вийти. З такими думками Олмейр опинився біля східців, що провадили на веранду його будинку. З тієї низини, де він стояв, йому було видно обидва коліна ріки. Головне річище Пантею губилося в глибокій темряві, бо багаття в садбі раджі остаточно згасло; зате геть понад Самбірським перетоком він міг бачити довгу перію малайських хатин, скупчених при березі; подекуди крізь бамбукові стіни блимало тьмяне світло або чадний смолоскип палав на помості, збудованому над водою. Ще далі, де острів закінчувався низьким прискалком, здіймалася над малайськими хатинами темна маса будівель. Міцно й просторо споруджені на твердому ґрунті, осяяні безліччю ясних білих огнів, що навівали думку про парафіну і лямпове скло, то підносилися будинок та комори Абдулли б'ен Селіма, великого Самбірського крамаря. Бачити їх Олмейрові було огидно, і він погрозив кулаком цим будинкам, що з свого наочного добробуту дивилися на нього холодним, зухвалим поглядом, зневажливі до його власного загиблого багатства.

Він поволі зійшов нагору сходами свого бенґало. Посередині веранди стояв круглий стіл. На ньому горіла парафінова лямпа, різко освітлюючи три внутрішні стіни. Четверта стіна веранди, повернена до ріки, була відкрита. Поміж необтесаними підпорами високої спадистої покрівлі висіли подерті очеретяні мати. Стелі не було, і різкий блиск лямпи розливався вгору в м'який присмерк, що губився в п'ятні між кроквами. Чільну стіну переділяли на дві двері середнього коридору, залпнуті червоною завісою. В коридор виходила жіноча кімната, а провадив він до задвірка

та повітки-пекарні. В одній з бокових стін були другі двері. На їх запорошеній поверхні ще можна було рої зібрати півстертий напис: «Контора Лінгарда і С-ки». Мали вони такий вигляд, наче їх давно вже ніхто не відчиняв. Під другою стіною тулилося гнучого дерева крісло-гойдалка, а коло столу тут і там на веранді безпорадно стояли ще чотири дерев'яні крісла, немов соромлячись свого мізерного оточення. В одному кутку лежала купа простих мат; над нею навскіс висів старий гамак. В другому кутку, скрутившись безформним клубком, з пов'язаною червоним перкалем головою, спав малаєць, один з хатніх рабів— «власних людей» Олмейрових, як він звичайно звав їх. Безліч гарних метеликів несамовито балувала навколо лампи під надхненну музику москітових роїв. Під стріхою з пальмового листя бігали навзаводи по латах ящірки, стиха перегукуючись між собою. Прив'язана на ланцюгу до однієї з підпор веранди мавпа вже була сховалась на ніч під острішок, а тепер визирнула звідти і вишкірила зуби до Олмейра. Потім вона загойдалася на бамбуковій хмизині під покрівлею, і на вбогий стіл ливним дощем посипалися порох та сухе листя. Підлога була нерівна, захарашена сухими стеблами рослин і грудками землі. В цілому мало приміщення брудний і неохайний вигляд. Великі червоні плями на долівці та стінах свідчили про ненастанне і неохайне жування бетелю.¹ Лагідний річний вітерець тихо коливав подерті фіранки надносячи з тогобічних лісів легкий нудотний пах, схожий на дух зів'ялих квіток.

Поміст на веранді гучно зарипів під важкими Олмейровими кроками. Малаєць, що спав у кутку, неспокійно заворушився і щось замурамотів уві сні. За зашнурованими дверима почувся легкий шелест, і ніжний голос спитав по-малайському:

— Це ти, батьку?

— Я, Ніно. Хочу їсти. Хіба всі вже поспули в цій хаті?

Олмейр говорив весело і, задоволено відхнувши сів у найближче до столу крісло. Ніно Олмейр вийшла з зашнурованих запоною дверей удвох із старою малайкою, яка поста-

---

¹ Жуйка з двох ост-індських рослин (аренової пальми і бетелевої лози), якою на Далекому Сході захоплюються тубільці.

вила на стіл тарілку з рижем та рибою, глечик води і пляшку до половини повну ялівцевої горілки. Дбайливо поклавши перед своїм господарем ще скляний надтріснутий келих та цинову ложку, служниця нечутно вийшла. Ніна зупинилася біля столу, однією рукою легенько спершись на його край, а другу недбало спустивши вздовж тіла. На обличчі в неї, повернутому до надвірної темряви, крізь яку її мрійні очі неначе прозирали чарівну картину, відбивалося нетерпляче чекання. Вона була вища на зріст на звичайну метиску; її правильний батьківський профіль відтіняла ширша спідня частина обличчя—спадщина матерніх предків, піратів Сулу. Різко окреслений рот з напіврозтуленими губами, поміж якими виблискували білі зуби, надавав певної жорстокости нетерплячому виразові її обличчя. Проте темні прекрасні її очі зберігали всю ніжну лагідність, властиву малайським жінкам, тільки осяяну вищим розумом. Вони дивилися поважно, широко і пильно, немов бачили щось незриме іншим людям. Ніна стояла вся одягнена в біле, струнка, гнучка, повна грації, несвідома своєї краси. Її низьке, але широке чоло облямовувала блискуча маса довгого чорного волосся, що спадало їй на плечі важкими косами і контрастом свого вугляно-чорного кольору робило ще блідішим її блідооливкове лице.

Олмейр жадібно допався до рижу, але після кількох ковтків зупинився з ложкою в руці і зацікавлено глянув на дочку.

— Ти чула, як проплив тут човен з півгодини тому, Ніно?—спитався він.

Дівчина скинула на нього очима і, відсторонившись від світла, стала спиною до стола.

— Ні,—відповіла вона повільно.

— Тут проплив човен. Нарешті! Сам Дайн. Він поїхав до Лакамби. Я знаю це з його власних слів. Я розмовляв з ним, але він не схотів прийти до нас сьогодні. Казав, що прийде завтра.

Олмейр проковтнув іще ложку, тоді промовив:

— Я майже щасливий сьогодні, Ніно. Тепер я бачу кінець довгого шляху, і він виведе нас з цього злиденного багнища. Скоро ми виберемося звідси, я і ти, любе моє дівчатко, і тоді...

Він підвівся з-за столу і стояв, утупивши погляд просто себе, наче споглядав якесь захватне видовище.

— І тоді,—провадив він далі:—ми будемо щасливі, ти і я. Ми житимемо далеко звідси. Ми будемо багаті. Всі нас поважатимуть, і ми забудемо наше тутешнє життя, забудемо все це змагання, всі ці злидні.

Він підійшов до дочки і ласкаво погладив рукою її волосся.

— Погано, що доводиться звирятися на малайця,—сказав він,—але я мушу визнати, що цей Дайн—джентльмен, справжній джентльмен,—промовив він удруге.

— Ти просив його зайти сюди, батьку?—спитала Ніна, не дивлячись на його.

— Звичайно! Ми вирушимо позавтра,—радісно відповів Олмейр.—Ми не можемо гаяти часу. Ти рада, дівчинко?

Вона була майже така сама на зріст, як і Олмейр, але він любив згадувати той час, коли була вона маленька, і вони становили все один для одного.

— Я рада,—тихо відповіла вона.

— Звісно,—жваво підхопив Олмейр.—Ти й уявити собі не можеш, що тебе чекає. Я сам не бував в Європі, але моя мати так часто розповідала мені про неї, що мені здається, я все там знаю. Отам заживемо ми світу! Побачиш!

Він знову мовчки постояв коло дочки, вдивляючись у те чарівне видовище.

— Га! друже Абдулло,—скрикнув він.—Побачимо, хто кого переможе нарешті!

Він глянув на ріку і спокійно зауважив:

— Знову збирається на дощ. Дарма! Ніякий грім не збудить мене вночі,—це вже я знаю. Надобраніч, дитинко,—сказав він пошепки, ніжно цілуючи її в щоку.—Ти наче невесела сьогодні, але завтра личко в тебе повеселішає. А правда ж?

Ніна слухала батька з нерухомим обличчям. Її напівзаплющені очі дивились, як перше, в темряву, ще темнішу від важкої грозової хмари, що наповзала з пагорків, заступаючи зірки, затоплюючи небо, ліс і ріку в одну суцільну масу майже відчутної на дотик чорнини. Легкий вітерець стих, але далекі перекоти грому і бліді сполохи

блискавки перестерегали, що наближається буря. Зідхнувши, дівчина повернулася до стола.

Олмейр лежав уже в гамаку, засинаючи.

— Забери лямпу, Ніно,—промурмотів він кризь сон.— Тут сила москітів. Лягай спати, доню.

Але Ніна, загасивши лямпу, знову повернулася до балюстради веранди і обхопила рукою одну з її дерев'яних підпірок, жадібно вдивляючись у річище Пантею. Отак стоячи нерухомо серед гнітючої тиші тропічної ночі, вона бачила при кожному сполохові блискавки вздовж обох берегів ріки дві смуги лісу, що хилився від шалених подмуків чимраз ближчої хуртовини, горішне коліно ріки, оповите білим шумовинням, і подерті на химерне лахміття чорні хмари, які низько повзли над розгойданими деревами. Кругом неї ще скрізь панували тиша і злагода, але віддалік вже до неї долітали рев вітру, гомін зливи і плескіт хвиль на збуреній ріці. Все це насувалося ближче і ближче разом з гучними перекотами грому та довгими сліпучими сполохами блискавки, що чергувалися з короткими переміжками страшної птьми. Коли буря дійшла до коси, що переділяла ріку, будинок задвигтів від вітру, і дощ запрощав у пальмову стріху, грім перетворився на безугавну гуркотнечу, а безупинні блискавки осявали розгардіяш несамовитих хвиль, пливучих колод та високих дерев, що схилялися перед брутальною і немилосердною стихією. Нічна гроза, принесена мусоном, не розбудила батька. Він спокійно спав собі, забувши про всі свої надії, свої злигодні, про друзів своїх та ворогів, а його дочка стояла нерухома, пожадливо вдивляючись за кожного сполоху блискавки в широку ріку пильним, стурбованим поглядом.

РОЗДІЛ II

КОЛИ Олмейр, відповідаючи на несподіване Лінгардове прохання, згодився одружитись з малайською дівчиною, ніхто не знав, що тієї днини, як цікава молода новонавернена християнка втратила своїх кривних і знайшла собі білого батька, вона очайдушно билася попліч решти малайців на палубі своєї прау,¹ і не стрибнула за борт, подібно до тих кількох піратів, котрі zostалися живі, тільки тому, що була тяжко поранена в ногу. Там, на носі прау, і знайшов її старий Лінгард під купою забитих та вмирущих піратів і наказав перенести на корму «Блискавки», а тоді підпалити малайське судно і пустити його за водою. Вона була притомна і в спокійній тиші тропічного вечора, що настала по бойовій тривозі, стежила, як відпливало у п'ятому серед бовдурів огню і диму все те, що вона, дикунка, любила по-своєму найбільше в світі. Вона лежала, не помічаючи дбайливих рук, що перев'язували їй рану, мовчки поринувши в споглядання похоронного огнища відважних людей, якими так захоплювалась і яким так завзято допомагала в січі з грізним «Раджею-Лаутом». Нічний бриз тихо гнав судно на південь, і велика заграва пожежі дедалі меншала, доки не перетворилась на неясне блимання на обрії, мов то заходила зірка. Нарешті вона зайшла. Важка димова заслона ще деякий час відсвічувала відблиск уже невидимого полум'я, потім і вона зникла. Дівчина зрозуміла, що разом з цим погаслим полум'ям скінчилось і її попереднє життя. Відтепер на неї чекала неволя в далеких краях серед чужих людей, у невідомих, може, жахливих обставинах. Їй було чотирнадцять років;

---

¹ Малайський вітрильник.

вона ясно уявляла собі своє становище і тому прийшла до висновку, єдиного можливого в малайській дівчини, що рано розвинулася під тропічним сонцем і знає ціну своєї красі, чувши собі чимало запальних похвал від багатьох молодих і хоробрих вояків її батька. Боялася вона лише невідомого, а поза цим, згідно із звичаями свого народу, спокійно приймала своє становище і навіть вважала його за цілком природне. Бо ж хіба не була вона вояковою донею, хіба не взято її в бою, хіба не належала вона всім правом раджі-переможцеві? Навіть видима прихильність до неї грізного діда виникала, на її думку, із захоплення своєю полонянкою, і влещений гонор полегчив їй перші напади горя після того страшного лиха, що скоїлось із нею. Коли б вона знала про високі мури, тихі сади та мовчазних черниць Самаранзького монастиря, куди провадила її доля, то, може, позбавила б себе віку з жаху та ненависти до такого пригнічення. Але уява малювала їй звичайне життя малайської дівчини—звичайне чергування важкої праці і шаленого кохання, інтриг, золотих оздоб, хатнього господарства та того великого, хоч і таємного впливу, що є одним з нечисленних прав напівдикої жінки. Та старий морський вовк діяв надхнений несвідомими поривами свого серця, і в його суворих руках життя їй пішло химерним і, як на неї, жахливим шляхом. Вона знесла все з тихою покорою—обмеження волі, науку, нову віру,—затаївши в собі ненависть та зневагу до нового свого існування. Вона дуже легко навчилася мови, але з нової віри, на яку напучали її добрі сестри, мало що зрозуміла, засвоївши швидко лише марновірні елементи релігії. Вона звала Лінґарда батьком, ніжно ластилася до нього під час його коротких гомінливих відвідувань—тому, що вбачала в йому велику і небезпечну силу, яку треба було повернути до себе. Хіба не він був тепер їй господар? І всі ті довгі чотири роки вона живила надію запобігти ласки в його і стати нарешті йому дружиною, порадицею і керівницею. Ці мрії про майбутнє зруйнувало Раджа-Лаутове «fiat»,¹ що зробило кар'єру Олмейрові, як нерозважливо сподівався цей юнак. І, вбрана в ненависне їй європейське

---

¹ Латинське слово—«хай буде так».

вбрання, молода новонавернена пішла до шлюбу з незнайомим похмурим на вигляд білим чоловіком, притягаючи до себе увагу зацікавлених кіл батавського¹ суспільства. Олмейр почував себе ніяково, трохи неприємно, і йому дуже хотілось втекти з-під вінця. Розсудливий страх перед названим тестем та розумна турбота про свій добробут втримали його від скандалу. Проте, присягаючись на вірність вродливій малайці, він уже складав пляни, як би збутися її рано чи пізно. Але ж і вона засвоїла досить манастирської науки, щоб добре зрозуміти, що за законами білих людей має вона бути Олмейрові дружиною, а не рабинею, і дала собі обітницю поводитися відповідно до цього.

Отож, коли «Блискавка», навантажена матеріялами до будування нової хати, покидала батавський рейд, везучи молоде подружжя на невідоме Борнео, на ній зовсім не видно було такої любови та щастя, як хвалився старий Лінґард перед своїми випадковими приятелями на верандах у різних готелях. Сам старий моряк був цілком щасливий. Отепер він виконав свій обов'язок щодо дівчини. «Ви ж знаєте, то я її зсиротив», так не раз закінчував він урочисто розмову, розповідаючи своїм звичаєм про власні справи юрбі берегових волоцюг. І ухвальні вигуки підпилих слухачів сповняли його нехитре серце радістю та гордощами. «Я звик кожне діло доводити до пуття»—така була його друга улюблена фраза, і, додержуючись цього принципу, він гарячково поспішав будувати бенґало і комори на ріці Пантеї. Бенґало призначалося молодому подружжю, а комори—для тієї великої торгівлі, яку повинен був розгорнути Олмейр, тимчасом як сам Лінґард матиме змогу цілком віддатися своїй таємничій справі. Про неї він згадував тільки натяками, але було ясно, що вона має спільне щось із добуванням золота та діамантів у глибині острова. Олмейрові теж дуже кортіло почати. Та коли б він знав, що йому готує майбутнє, то навряд чи стежив би так нетерпляче, з такою надією, як зникав за заворотом ріки останній човен Лінґардової експедиції. Обернувшись, він побачив гарненький будиночок, просторі комори, чепурно постав-

---

¹ Батавія—місто на Яві, столиця Голяндської Індії.

лені цілим військом теслярів-китайців, нову пристань, круг якої тулилися човни тубільних крамарів, і його раптом опанувала гордовита думка, що тепер світ належить йому.

Але світ ще перше треба було завоювати, завоювати ж його було зовсім не так легко, як він гадав. Йому дуже скоро дали наздогад, що він непотрібний у тому закутку; куди його затягли старий Лінґард та власне його безвілля,—в цьому кублі безсоромних каверз і жорстокої торгової конкуренції. Справа в тім, що відкрили ріку араби. То вони заснували в Самбірі торговий пункт, а де торгували араби, там вони були хазяями і не терпіли суперників. Лінґардові не пощастило з його першою експедицією; повернувшись з неї, він виїхав знову, витрачаючи всі прибутки від своєї законної торгівлі на ці таємничі мандрівки. Олмейр змагався з труднощами сам один, без друзів, не маючи ні в кого допомоги, за винятком опіки, під яку взяв його з поваги до Лінґарда старий раджа, попередник Лакамбин. Сам Лакамба жив тоді, як приватна особа, на своїй рижовій плянтації за сім міль нижче рікою і ввесь свій вплив використовував, підтримуючи ворогів білої людини, підкопуючись під неї та старого раджу з такою точністю розрахунків, яка ясно свідчила про його глибоку обізнаність з їх найпотаємнішими справами. На взір він поводився по-приятельському і його огрядну постать часто можна було бачити на Олмейровій веранді. Зелений його завій і гаптована золотом куртка завжди ясніли в першій лаві мальовничої юрби малайців, що приходили вітати Лінґарда, коли той повертався із своїх подорожів углиб острова. Лакамба вклонявся нижче за всіх, зустрічаючи старого промисловця, і найщиріше стискав йому руку. Але його маленькі очі уважно стежили за найменшою дрібницею і повертався він з тих побачень, задоволено посміхаючись нишком і потім довго радився з своїм приятелем і спільником, Сеїдом-Абдуллою, головою арабського торгового пункту, чоловіком дуже заможним і на островах дуже впливовим.

На ту пору всі в осаді були певні, що Лакамбині відвідини Олмейрового бенгало не обмежувалися оцими офіційними візитами. Місячними ночами, запізнившись, самбірські

рибалки частенько спостерігали, як маленький човник вигулькував з вузької затоки з затилля будинку білої людини, і самотний мандрівник обережно веслував за течією в густому прибережному затінку. Чутки про ці події, переказані належно, обмірковувалися навколо вечірніх огнищ геть по півночі з усім цинізмом властивим малайцям-аристократам і з підступним злорадством до родинних злигоднів Оранґ-Бланда¹—ненависного голяндця. Олмейр і далі запекло змагався, але не досить було в тому непохитности, і це позбавляло його всяких надій на успіх у боротьбі з такими безсумлінними і рішучими суперниками, як араби. Торгівля відлинула від просторих комор, та й самі комори почали поволі занепадати. Банкір старого Лінґарда Гудіґ з Макасару збанкрутував, і за цього краху загинув увесь оборотний капітал Олмейрів. Усі прибутки останніх років поглинула Лінґардова манія відкриттів. Сам Лінґард пробував десь у глибині острова, може помер там; в усякому разі за ним і чутки загули. Серед цих лихих обставин Олмейр жив зовсім самотній, маючи єдину втіху в товаристві своєї маленької дочки. Вона народилася через два роки по його одруженні і було їй тоді щось із шість років. Дружина його вже давно почала ставитися до нього з лютим приризством, яке виявлялось у похмурому мовчанні в переміжку з потоками невтримної лайки. Він знав, що вона його ненавидить, і бачив цю ненависть у ревнивому погляді, яким вона стежила за ним і дитиною. Вона ревнувала дівчинку за те, що та помітно віддавала батькові перевагу над матір'ю, і Олмейр не почував себе безпечним, живучи в одній хаті з цією жінкою. Коли вона палила меблі і здирала з вікон гарненькі фіранки, понятя безроздумною ненавистю до всіх ознак цивілізації,—тоді наляканий такими вибухами дикунської вдачі Олмейр мовчки обмірковував, як би йому найкраще спекатися її. Він перебрав у думці всі способи; навіть замислив, нерішуче і мляво, убивство, та так ні на що і не зважився, чекаючи кожної днини, що от-от повернеться Лінґард із звістками про якусь надзвичайну удачу. Лінґард таки вернувся, але вернувся постарілий, хворий, більше подібний на свою власну тіль,

---

¹ По-малайському—«біла людина».

з гарячковим огнем у запалих очах. Мабуть, чи не сам тільки він і лишився живий з усієї експедиції. Але нарешті він добивсь таки успіху! Безмежні багатства давались йому до рук. Йому лише треба більше грошей, трошечки більше, щоб здійснити мрію про казкові скарби. І от тобі маєш,— Гудіг збанкрутував! Олмейр нашкрябав, скільки міг, грошей, та старий вимагав іще. Як Олмейр не може дати більше, то він поїде до Сінгапуру,¹ навіть до Європи, але передусім до Сінгапуру, і візьме з собою маленьку Ніну. Вона ж повинна здобути пристойне виховання. Він має в Сінгапурі добрих друзів; вони вже подбають про неї і вивчать її як слід. Все вийде гаразд, і ця дівчинка, що на неї старий моряк, видимо, переніс колишню свою прихильність до її матері, буде найбагатша жінка на Сході, ба навіть у світі!—Так кричав старий Лінґард, походжаючи по веранді важкою моряцькою ходою та розмахуючи недотлілою манільською сигарою,—обшарпаний, розпатланий, повний ентузіазму, а Олмейр сидів зігнувшись на куші мат і думав з жахом про розлуку з єдиною живою істотою, яку любив, а, може, ще більше страшила його майбутня сцена з жінкою—лютою тигрицею, в якій відбирають дитину. «Вона отруїть мене», думав бідолаха, добре обізнаний з цим зручним і радикальним способом розв'язувати соціальні, політичні чи родинні проблеми в малайському житті. На превелике йому диво, вона дуже спокійно вислухала новину, тільки зиркнула нишком на його та на Лінґарда і не сказала й слова. А втім, це не завадило їй другого дня кинутись у ріку і плисти за човном, у якому старий Лінґард віз няньку з заплаканою дитиною. Олмейрові довелося здоганяти жінку вельботом, витягати за волосся серед хуртовини, лементу і прокльонів, від яких могло б завалитися небо. Але проголосивши два дні, вона повернулася до свого попереднього побуту,—жувала бетель і цілі дні отупіло висиджувала серед челядниць, нічого не роблячи. Після того вона скоро постарілася і виходила з своєї байдужості лише для того, щоб відзначити ущипливим словом чи образливим вигуком зустріч із своїм чоловіком. Він

---

¹ Столиця англійської колонії Малаккі (Straits Settlements) на півдні Індокитаю.

поставив їй на березі в своїй садибі окрему хатину, де вона жила цілком відлюдно.

Лакамбіні відвідини припинилися, після того, як волею провидіння та за допомогою маленької наукової маніпуляції старий володар Самбіру дуже вчасно покинув цей світ. Тепер усім керував його наступник Лакамба,—йому багато допомогли його друзі араби перед голяндським урядом. Сеїд Абдулла зробився можливою людиною і першим ділком на Пантеї. Зруйнований, беспорядний Олмейр знемагав у невилазних тенетах їх каверз, зобов'язаний життям тільки тому, що його вороги вважали, ніби він знає дорогу Лінгардову таємницю. Тим часом Лінгард зник остаточно. Якось він був написав із Сінгапуру, що дівчинка здорова, що він приручив її м-с Фінк, а сам іде до Європи роздобути гроші для своєї великої справи. Він повернеться незабаром. «Жадних труднощів не повстане», писав він: «а з грішми люди самі набиватимуться». Мабуть, ці сподіванки не здійснилися, бо відтоді прийшов від його лише один лист із повідомленням, що він хворий, що нікого з родичів він не застав при життю,—ото й усе. Потім настало повне мовчання. Очевидно, Європа поглинула Раджу-Лаута, і Олмейр марно зводив очі на захід, сподіваючись, що звідти крізь пільму його розбитих мрій спалахне промінь світла. Минали роки, і тільки нечасті листи від м-с Фінк, а згодом від самої дівчини робили Олмейрові стерпним життя серед переможної дичавини надрічного селища. Олмейр жив тепер самотою. Він навіть перестав відвідувати тих тубільців, що були йому винні і не повертали грошей, почувавши себе безпечно під протекцією в Лакамбі. Вірний суматрієць Алі готував йому риж та каву, бо він не зв'язав ні на кого, найменше ж на свою дружину. Він зводив час, сумно тиняючись зарослими стежками навколо свого будинку, навідуючи зруйновані комори, де кілька позеленілих бронзових гармат і поламаних ящиків з перетрухлим манчестерським крамом нагадували йому про добрі старі часи, коли скрізь тут буяли життя і торгівля, а він дивився, як кипіла праця на березі ріки, вдвох із своєю донькою. Тепер човни з верхоріччя минали маленьку підгнилу пристань «Лінгард і С-ка», бралися зарічком Пантею і скупчувались біля нової тами, що належала Абдуллі. Не то, що вони любили

Абдуллу, а просто не зважувалися торгувати з людиною, слава якої впала. Вони знали, що, коли б зробили це, то не було б їм ласки ні від арабів, ні від раджі, і при лихій годині жадний з них не дав би їм набір ані рижини; а Олмейр їх не зарятує, бо й сам часом ледве має на прожиток. Часто, в цій самотині і цьому розпачі, Олмейра брала заздрість до найближчого його сусіди-китайця Джім-Енга, бачучи, як той лежить собі на купі холодних мат з дерев'яним ослінчиком під головою і з люлькою опію в безсилій рупі. Проте сам Олмейр не шукав утіхи в опії,—може тому, що то була надто дорога розвага, а може від такого занепаду рятувала його гордість білої людини, але, найпевніше, його стримувала думка про маленьку дочку, що жила десь там у далекій Малацці. Він почав діставати частіш вістки від неї, відколи Абдулла купив собі пароплава, який робив рейси між Сінгапуром та Пантейською осадою приблизно раз на три місяці. Олмейрові здавалося, що тепер він ближче до дочки. Він мріяв про побачення з нею, збирався поїхати до Сінгапуру, але відкладав свій від'їзд від року до року, весь час сподіваючись на якусь сприятливу зміну обставин. Йому не хотілося прибути до дочки з порожніми руками, без жадного слова надії. Не міг же він засудити її на це дикунське животіння, на яке був рокований сам. Він наче б то трошки боявся її. Що подумала б вона про його? Він вираховував у думці, скільки їй років. Уже доросла жінка. Освічена, молода і повна надій. А він почував себе старим, зневіреним і дуже подібним до навколишніх дикунів. Він питав сам себе, яке то буде даліше її життя? Відповісти на це питання він ще не міг, отож не наважувався з'явитись до дочки, хоч дуже сумував без неї. Так він вагався кілька років.

Цьому ваганню поклало край несподіване Нініне прибуття до Самбіру. Вона приїхала пароплавом під капітановою опікою. Олмейр зустрів її здивований і захоплений. За десять років дівчинка перетворилася в жінку, чорнолосу, високу і вродливу, з оливкуватим тілом і великими сумними очима, де полохливий вираз, властивий усім малайським жінкам, сполучався з задумою—спадщиною від європейських предків. Олмейр, жахаючись, думав про зустріч дочки з його жінкою, про те, як поставиться поважна,

по-європейському вбрана дівчина до своєї неохайної матері, що сидить навкарачки в темній халупі і жує бетель. Боявся він теж, щоб часом ця фірція не встругнула якої штуки,—досі йому щастило сяк-так приборкувати її і тим урятовувати рештки своїх понижених меблів. Він стояв перед зачиненими дверима хатини, саме на осонні, і прислухався до гомону голосів, прагнучи знати, що діється в хатині, звідки з самого початку побачення випроваджено всіх до решти служниць, і тепер вони стовпилися, напівпозакривавши обличчя, біля паркану і балакали про цікаву подію. Забувши про все, він силкувався розібрати крізь бамбукові стіни окремі слова, доки капітан пароплава, що зійшов разом з дівчиною на берег, не взяв його під руку, потерпаючи, щоб часом не вдарило його сонцем, і не відвів у затінок його власної веранди, де вже стояла Нінина скриня, яку принесли сюди матроси. Тільки капітан Форд сів за стіл перед повною склянкою і запалив сигару, Олмейр попросив його пояснити йому доччин несподіваний приїзд. Форд сказав дуже мало, тільки висловився невиразно, але енергійно з приводу дурного розуму жінок взагалі, а м-с Фінк зокрема. «Знаєш що, Каспаре?» звернувся він наприкінці до схвильованого Олмейра: «таки з-біса негаразд тримати в хаті дівчину-метиску! Є сила дурнів на світі. Почав учацати до Фінкового бенгало і вдень і вночі якийсь там хлопець з банку, а стара собі здумала, що то він до її Емми ходить. Ото ж, скажу я тобі, зчинилася буча, коли пані Фінкова довідалась, чого саме йому треба! Вона не схотіла більше тримати у себе Ніну ані години. Почув я про це і відвів дівчину до своєї дружини. Вона в мене не погана, як для жінки, звичайно, і, слово чести, ми б залишили дівчину в себе, але вона сама не згодилася. Та тихо ти! Не хвилюйся, Каспаре! Сиди спокійно. Чим ти тут зарадиш? Так воно навіть і краще. Хай лишається вона з вами. Там їй ніколи не було добре. Ті Фінкові дівчата не кращі за причепурених мавп. Вони гордували нею. Адже ти не можеш зробити з неї білу, не можеш? То нічого й лаятись. Попри все те вона хороша дівчина, але вона не схотіла нічого розповісти моїй жінці. Як хочеш що знати, розпитайсь її сам; та я, на твоєму місці, не докучав би їй. А щодо грошей за проїзд, то можеш про те не турбуватися, друже, коли

тобі сутужно». І, кинувши сигару, капітан подався на свій пароплав «завдати їм там прочухана», як він висловлювався.

Олмейр даремно сподівався, щоб дочка сама пояснила причину свого повороту. Ні в день приїзду, ні потім вона не проходила і словом про своє життя в Сінгапурі. Він же не зважувався розпитувати її, лякаючись спокійної байдужості її обличчя і урочистого погляду цих очей, що дивились повз його на великі мовчазні ліси, поринулі в дрімоту і пишний спокій під плескіт широкої ріки. Він помирився з своїм становищем, щасливий з ніжної протекторальної прихильності, яку появляла йому Ніна, що правда, досить нерівно, бо в неї були, за її словом, свої «погані дні», і тоді вона звичайно відвідувала свою матір і довгі години зоставалася в прибережній халупі. Виходила вона звідти така ж непрониклива, як і завжди, але на кожне батькове слово були в неї готові зневажливий погляд або коротка уривчаста відповідь. Він зник навіть до цього і такими днями тримався тихо, хоч і був дуже стурбований, що жінка його має вплив на дочку. В усьому іншому Ніна чудово пристосувалася до умов півдикого животіння. Без будь-яких запитань, без найменшого незадоволення приймала вона занедбаність, занепад і вбожество хатнього господарства, брак меблів і перевагу рижу в родинному меню. Вона жила з Олмейром в маленькому, вже сумно занепалому будинку, що його поставив колись Лінґард для молодого подружжя. Малайці завзято обмірковували її приїзд. Спочатку до Олмейрового бенґало збиралися вранці натовпом малайські жінки з дітьми, настирливо вимагаючи від молодого мем-Путі¹ ліків проти всяких тілесних хвороб. А прохолодними вечорами поважні араби в довгих білих бурнуссах і жовтих безрукавих куртках повільно простували берегом по вкритій порохом стежці до Олмейрових воріт і урочисто навідували цього «невірного» ніби то в справах, а насправду, щоб тільки хоч глипнути оком, додержуючи звичайности, на молоду дівчину. Навіть Лакамба вибрався раз із своєї садиби, в пишному супроводі

¹ Малайське слово *puthi* значить «білий», а *mem*— вульгарна вимова англійського *madam*—«пані», «панна», отже мем-Путі—біла панна.

військових човнів та червоних парасолів, і причалив до підгнилої маленької пристані Лінгарда і С-ки. Він заявив, що приїхав купити пару мідних гармат у дарунок своєму приятелеві, ватажкові самбірських даяків¹ і поки Олмейр, підозріливий, але ввічливий, клопотався в коморі, видобуваючи старі пукалки, раджа сидів у кріслі на веранді, оточений своїм шановливим почтом, марно дожидаючись Ніниної появи. В Ніни саме був один з її поганих днів, і вона не виходила з хатини своєї матері, стежачи звідти удвох із нею за всіма церемоніями, що відбувалися на веранді. Раджа нарешті побрався додому, розчарований, але чемний, і незабаром Олмейр почав заживати вигод від покращання стосунків з володарем: декотрі з найбезнадійніших заборгованців сплатили йому гроші, прохаючи безліч раз пробачення з нескінченими низькими селянами.² Ця зміна обставин на краще трохи підбадьорила Олмейра. Можливо, не все ще пропало,— думав він. Араби і малайці нарешті таки визнали, що він людина здатна на дещо. І він почав, своїм звичаєм, укладати широкі пляни, мріяти про великі багатства, що припадуть йому й особливо Ніні. Розпалений цими живлющими сподіванками, він попросив капітана Форда написати своїм друзям в Англії, щоб вони розвідались там про Лінгарда. Чи живий ще він, чи вмер? Якщо вмер, то чи не лишив яких паперів, документів, вказівок яких або натяків щодо його великої справи? Тим часом Олмейр знайшов серед усякого мотлоху в одній з порожніх кімнат записник старого шукача пригод. Він почав вивчати нерозбірне письмо, що вкривало сторінки цієї книжечки, і часто замислювався над нею. Були ще й інші речі, які будили його з байдужости. Заснування «Британсько-Борнейського Товариства» зрушило весь острів і відбилося навіть на млявому житті на ріці Пантеї. Передбачалися великі зміни: провадилися розмови про анексію, араби зробилися ввічливі. Олмейр заходився ставити новий будинок для майбутніх інженерів, агентів та поселенців нової компанії. Повний довіри, він витрачав на цю бу-

¹ Тубільне плем'я на острові Борнео.

² Поширене в усіх країнах Ісламу слово («мир», «привіт»), яким вітаються мусульмани. Переносно «селям» значить «привіт».

дівлю свої останні гюльдени. Одна тільки річ перешкоджала його щастю: жінка його, зрікшись самотини, внесла в його спокійне життя в маленькому бенґало свою зелену кофту, вузькі саронґи,¹ різкий голос і відьомський вигляд. Дочка, здавалось, поставилася до цього дикунського втручання в їх повсякденний побут з дивовижною байдужістю. Олмейрові ж воно було дуже не до вподоби, але він не наважився нічого сказати.

---

¹ Малайська чоловіча й жіноча одежа. Її носять дуже різноманітно. Звичайний саронґ нагадує нашу плахту.

РОЗДІЛ III

ДАЛЕКО сягає вплив тих нарад, що відбуваються в Лондоні, отже не дивно, що постанова, ухвалена в оповитих туманом конторах «Борнейського Товариства», потьмарила Олмейрові блискуче сяйво тропічного сонця і підлила ще одну краплю гіркоти в келех його розчарувань. У Лондоні відмовилися від претензій на цю частину Східнього Узбережжя, лишивши ріку Пантей під номінальною владою Голяндії. В Самбірі панувало радісне зворушення. Рабів поспішно понагонили з-перед очей у ліси та джунглі, і в володіннях раджі знято було на високих жердинах прапори, чекаючи прибуття човнів з голяндського військового судна.

Фрегат об'якорився подаль гирла ріки, а човни поплили устріч течії на буксирі в парового катера, обережно проходячи поміж зграєю тубільних каюків, переповнених пишно вбраними малайцями. Офіцер-командувач фльотилії велично вислухав вірнопідданську Лакамбину промову, відповів на селями Абдулли і запевнив добірною малайською мовою цих добродіїв у прихильності та приязні великого батавського раджі до володаря і до людности взірцевого Самбірського штату.

Олмейр стежив із своєї веранди за урочистими церемоніями на тому березі, чув постріли з мідних гармат,—ними вітали новий прапор, подарований Лакамбі,—і приглушений гамір юрби глядачів навколо загорожі. Дим від стрілянини здіймався догори білими хмарами на зеленому тлі лісів, і Олмейр не міг не порівняти своїх недовговічних надій з цією курявою, що швидко щезала в повітрі. Він не відчував ані найменшого патріотичного піднесення, спостерігаючи всю цю парад, але примусив себе бути звичливим, коли, по скінченні офіційного свята, морські офіцери

з урядової комісії переправилися через ріку, щоб відвідати самотнього білого, про якого вони багато чули; безперечно, їх кортіло побачити теж і його дочку. В цьому їм довелося розчаруватися, бо Ніна відмовилась вийти до них. Та, мабуть, вони скоро розважилися за склянками джину та сигарами, якими почастивав їх гостинний Олмейр. Вигідно повивертавшись у кривоногих кріслах у затінку веранди, тимчасом як широка ріка, здавалось, трохи не кипіла від спеки під палючим соняшним промінням, вони виповняли маленьке бенгало незвичайними звуками європейської мови, галасом і сміхом, викликаним моряцькими дотепами на адресу того самого гладкого Лакамби, коло якого вони так упадали цього ранку. Охоплена товариською доброзичливістю молодь затигла господаря до своєї розмови, і Олмейр, зворушений бачучи європейські обличчя і чуючи європейські голоси, розкрив своє серце перед спочутливими чужинцями, зовсім не помічаючи, як потішало цих майбутніх адміралів його оповідання про незліченні прикрасі, що він зазнав. Вони цили за його здоров'я, бажали йому знайти багато великих діамантів та гори золота, навіть висловлювали заздрість до високої долі, що чекає на його. Підбадьорений такою прихильністю сивоволосий простосердий мрійник запросив своїх гостей оглянути його новий будинок. Вони пішли туди врозтіч високою травою, а матроси тим часом лаштували їхні човни: вечірнім холодком мали вертатися до себе. У великих порожніх покоях, де теплий вітер, залітаючи крізь незасклені вікна, тихо кружляв сухе листя і давно вже не підмітаний порох, Олмейр, у білій куртці і барвистому саронгові посеред кола блискотючих мундирів, туцав ногою, щоб показати міцність майстерно припасованих підлог і розводився про красу та вигідність будинку. Вони слухали і погоджувалися, вражені гідною подиву простотою і безглуздими сподіванками цієї людини, поки Олмейр, захопившись без міри, не висловив жалю з того приводу, що сюди не прибули англійці, «які вміють»,—казав він,—«розвивати багатства країни». Це щире зауваження голяндські офіцери зустріли дружнім реготом, і всі юрбою рушили до човнів; проте, коли Олмейр, обережно ступаючи перетрухлили мостинами Лінґардової

пристані, спробував підійти до голови комісії з боязким на-
тяком, що місцеві голяндські підданці потребують протек-
ції проти лукавих арабів, то цей морський дипломат від-
повів йому поважно, що з арабів кращі підданці, ніж з отих
голяндців, які порушують закон, продаючи порох малай-
цям. Відразу пізнав тоді в цих словах ні в чому не вин-
ний Олмейр Абдуллин меткий язик і урочисту переко-
нальність Лакамбиної мови, та перш ніж устиг він скласти
гнівний протест, паровий катер відчалив від берега в су-
проводі кількох човнів і швидко поплив за водою, лишивши
Олмейра самого на пристані, з роззявленим ротом, здиво-
ваного та обуреного. Тридцять миль треба плисти від Сам-
біру Пантеєм до тих схожих на самоцвіти островів у гирлі
ріки, де фрегат дожидався повороту човнів. Ще й поло-
вини цієї путі не проплили вони, як зійшов місяць, і чор-
ний ліс, що тихо спав під його холодним промінням, кілька
разів прокидався тієї ночі від голосного реготу на маленькій
фльотилії, до якого спричинились деякі спогади про сумне
Олмейрове оповідання. Моряцькі дотепи на адресу бідо-
лахи перелітали з човна на човен; те, що дочка його не вий-
шла до гостей, підпало під сувору догану, а недокінчений
будинок, споруджений, щоб пригостити англійців, здобув
тієї веселої ночі, за одноголосним вироком легковажних
моряків, назву «Олмейрова Примха».

Після цих відвідин самбірське життя знову поверну-
лось на багато тижнів до свого рівного, бідного на події
спливання. Щодня вранішнє сонце, засипаючи промінням
верхи дерев, освітлювало звичайні сцени буденної діяль-
ности. Походжаючи стежкою, що була за єдину вулицю
в осаді, Ніна спостерігала звичне видовище: на високих
помостах у затінку хатин вилежувалися чоловіки; жінки
заіпопадливо товкли риж на денний прожиток; голі бру-
натні діти бігали наввипередки тінявими вузенькими стеж-
ками, що вели до лісових ділянок. Джім Ені, тиняючись
коло своєї хатини, приязно кивав до Ніни головою, а по-
тім заходив у хату до своєї улюбленої люльки з опієм.
Більші діти, посмілішавши по довгому знайомстві з Ніною,
юрмилися навколо неї, шарпали її своїми темними паль-
цями за спідницю білої сукні і вищиряли блискучі зуби,
сподіваючись від Ніни дощу скляних намистин. Вона

вітала їх із спокійною посмішкою, аледля одної сіямської дівчини-рабині, що належала відомому Буланджі—його численні жінки, гомоніли люди, були дуже сварливі—вона завжди мала кілька привітних слів. Не менше певні ходили поголоски, що хатні чвари в родині цього працюючого хлібороба звичайно кінчалися одностайним нападом усіх його жінок на рабиню сіямку. Сама дівчина ніколи не скаржилася,—може, з обачности, а певніше з чудної покірної байдужости, властивої напівдиким жінкам. З самого рання її можна було бачити на стежках поміж хатами,—чи на березі ріки, чи то на пристанях—з тацею дорученого їй продавати солодкого печева, яку вона дуже вміло носила на голові. Під час опівденної спеки вона раз-у-раз шукала притулку в Олмейровому обійсті, часто переховуючись, коли її закликала до себе Ніна, в тінявому кутку веранди, де сиділа навпочепки, поставивши перед собою тацу. До «мем-Путі» в неї завжди була готова посмішка, та скоро з'являлася м-с Олмейр чи навіть доносився самий лише пронизливий її голос,—вона зараз же прожогом утікала.

З цією дівчиною Ніна часто ставала до розмови; зате інші самбірські мешканці майже ніколи й слова не чули від неї. Вони звикли бачити, як серед них ходить мовчазна постать, спокійна і вдягнена в біле,—істота з іншого світу, їм незрозуміла. Проте, не зважаючи на зовнішню спокійність, на нібито цілковиту відокремленість Ніниного життя від навколишніх речей та людей, воно зовсім не було таке спокійне, бо м-с Олмейр мала надто діяльну вдачу, щоб її родина могла почувати себе не то що щасливою, а хоч би безпечною. Вона відновила стосунки з Лакамбою, правда, не особисті (гідність цього державця не дозволяла йому виходити за межі своєї огорожі), а через його першого міністра, начальника над портом, фінансового порадника і взагалі господарєвого фактотума.

Цей добродій — походженням з плем'я Сулу,—безпечно, обдарований здібностями державного мужа, був цілком позбавлений особистої принадности. Правду кажучи, був він зовсім таки огидний—сліпий на одно око, рябий, з жахливо спотвореними губами та носом. Оцей-о непринадний чолов'яга частенько вештався в Олмейровому

садку в хатньому вбранні, що складалося з шматка рожевого перкалю впоперек крижів. Сидячи навкарачки на задвірку на розкиданому скрізь попелі близько великого казана, де жінки, під головним доглядом м-с Олмейр, варили щоденний риж на всіх домашніх, провадив цей хитрий посередник довгі балачки сулуською мовою з Олмейровою дружиною. Про що саме вони гомоніли, можна було догадатися з тих родинних сцен, які після отих розмов відбувалися навколо Олмейрового хатнього вогнища.

Останнім часом Олмейр захопився екскурсіями вгору рікою. В маленькому човні з двома веслярами і вірним Алі за стерничого він зникав на кілька днів поспіль. Напевно, Лакамба й Абдулла потайки стежили за кожним його рухом, бо думалося їм, що людина, на яку звиряв колись Раджа-Лаут, знає багато великовартних таємниць. Узбережне населення Борнео твердо вірить, ніби в глибині острова є незмірно, казково дорогі діаманти і незліченно багаті золоті розсипища. І всі ці небилиці набирають тим більшої ваги, що дістатись углиб острова дуже важко, особливо з північно-східного берега, де малайці безнастанно ворогують з річними племенами даяків, інакше— «мисливців за черепами». Що правда, певна кількість золота доходить до узбережжя через тих самих даяків, коли вони навідують прибережні малайські селища під час недовгих переміжків замирення в їх безладній війні. Отак на хиткому ґрунті цього факту виникли і розрослися найхімерніші прибільшення.

Олмейр, як біла людина,—так само перед ним і Лінґард,—мав з верховими племенами трохи кращі стосунки. Проте і його подорожі аж ніяк не були безпечні, і нетерплячий Лакамба завжди жадібно дожидався його повороту. Та завжди раджу спостигало розчарування. Марні були всі наради його фактотума Бабалатчі біля горщика з рижом із жінкою білої людини. Сам білий зоставався неприступний, не піддаючись ні умовлянню, підлецуванню та лайкам, ні лагідним словам та дошкульним образам, ані розпачливому благанню чи то вбійчим загрозам,—бо ж м-с Олмейр, палко прагнучи умовити свого чоловіка до спілки з Лакамбою, використовувала всю гаму людських пристрастей. У брудному вбранні, цупко зав'язаному по-

над охлялим грудьми, з безладно звислим уздовж випнутих вилиць обрідним сивим волоссям, вона багатослівно малювала, різким голосом, у благальній позі, всі вигоди найщільнішої спілки з такою хорошою і справедливою людиною.

— Чом би тобі не піти до раджі?— вигукувала вона. — Навіщо тобі повертатись у великий ліс до тих даяків? Їх треба вибити всіх до ноги. Ти ж не можеш повбивати їх, не можеш; а люди в нашого раджі відважні! Ти скажеш раджі, де переховується скарб старої білої людини. Наш раджа добрий! Він нам справжній дідуньо— дату бесар! ¹ Він знищить цих падлючих даяків, і ти матимеш половину скарбу. О, Каспаре, скажи, де заховано скарб! Скажи мені! Прочитай мені це з того листа старої людини, що ти так часто переглядаєш уночі.

У таких випадках Олмейр сидів зігнувшись і скругливші плечі від тією хатньою бурею і тільки відзначав кожну павзу в струмені жінчиного красномовства сердитим бурчанням: «Нема ніякого скарбу. Іди геть, бабо!» Роздратована нарешті, бачучи його терпеливо зігнуту спину, вона заходила кругом столу, щоб опинитися навпроти чоловіка. Уп'явшись однією рукою в свою сукню, а другу худу руку з закарлюченими, мов пташині кігті, пальцями простягнувши задля більшої промовистости наперед, вона виливала в нападі гніву й зневаги бурхливий струмок колючих закидів та гірких прокльонів на голову людині, не гідній увійти в спілку з хоробрими малайськими ватажками.

Усе звичайно кінчалося тим, що Олмейр повільно підводився, тримаючи в руці свою довгу люльку, і мовчки виходив з потьмареним з унутрішнього болю обличчям. Він спускався сходами і пірнувши у високу траву, подавався до свого відлюдного нового будинку, ледве тягнучи ноги і відчуваючи цілковите фізичне знесилення з огиди та остраху до цієї фурії. Вона бігла за ним до горішньої сходинки і звідти пускала в його навздогін стріли безсоромної лайки. Кожна така сцена завжди закінчувалася пронизливим вигуком, що здалеку долітав до Олмейра: «Пам'ятай, Каспаре, я твоя жінка. Твоя справжня християнська жінка за твоїм

---

¹ По-малайському— «дід» (буквально: «великий батько»).

власним законом білих!» Вона знала, що то йому най-прикріша річ у світі, що то найбільша скруха в усьому житті цієї людини.

Ніна zostавалася байдужою свідкою при всіх таких сценах, немов була глуха та німа. Ні своїх почуттів, ані своєї думки вона не висловлювала. Але ж часто після того, як її батько вибирався шукати собі притулку у великих, запорошених покоях «Олмейрової Примхи», а знесилена риторичними вправами мати втомлено сідала навпочепки, притулившись спиною до ніжки стола, Ніна з зацікавленням підходила до неї, оберігаючи свою спідницю від бетелевого соку, що ним була запльована вся підлога, і пильно дивилась на матір так, як дивляться в затихлий кратер вулкана по страшному вибухові. Після подібних сцен м-с Олмейр звичайно поверталась думками до своїх дитячих спогадів і переказувала їх одноманітним речитативом, здебільшого оповідаючи, дещо нескладно, про славу сулуського султана, про його пишноту, потужність та відвагу, про жах, що стискав серця білим людям, коли вони бачили його прудкі піратські прау. До цих спогадів про могутність її діда, які вона зглуха мимрила, часом домішувались уривки пізніших згадок, де великій битві з бригом «Білого Диявола» та життю в Самаранзькому монастирі належало перше місце. Тут нитка її оповідання звичайно вривалася. Вона видобувала з-за пазухи маленький мідний хрестик, що завжди висів у неї на шиї, і споглядала його з марновірним страхом. Це забобонне почуття, сполучене з неясним уявленням про якусь чародійну властивість маленького шматочка металу, та ще туманніше, але жахливе уявлення про злих джинів¹ і страшні муки, що їх, на її думку, навмисне вигадала добра пані-матка ігуменя, щоб покарати її, якщо вона загубить коли свій талісман,—то тільки й було всього богословського багажу в м-с Олмейр на слизькому шляху її життя. А втім м-с Олмейр мала принаймні в руках щось приступне дотикові, за що в крайньому разі могла вхопитися, а Ніна, вихована під протестантським крильцем статечної м-с Фінк, не посідала навіть шматочка міді, щоб він нагадував їй

---

² Печисті духи в мусульманському марновірстві.

про колишню науку. І прислухаючись до оповіданнів про цю варварійську славу, про люті січі та дикунські свята, до історії, хоч і трохи кривавої, до героїчних учинків, де люди з роду її матері тьмарили своїм незрівняним блиском білих людей, вона зазнавала якогось непереможного зачарування і з неясним подивом помічала, як спадали з неї тісні шати культурної моралі, що ними оповили її молоду душу доброзичливі люди, і безпорадно здригалася, мов на краю глибокої і невідомої безодні. Найдивніше було те, що ця безодня зовсім не страшила її, коли вона підпадала під вплив отієї подібної до відьми істоти, яку звала своєю матір'ю. В цивілізованому оточенні вона неначе забула попереднє своє життя, забула все те, що робилося до того часу, коли Лінґард, так би мовити, викрав її з Броу. Після того її просвітили світлом християнства, навчили світських манір і показали їй блиск цивілізованого життя. На жаль, вихователі не зрозуміли її вдачі, і все виховання довершилося ганебною сценою,—вибухом зневаги в білих людей до її мішаної крові. Вона відчула всю гіркість цієї сцени і добре затимила, що добродесна м-с Фінк обурилася не на юнака з банку, а на неї, хоч вона нічим не була винна в його закоханні. Не мала вона також жадного сумніву і в тому, що головною причиною обурення м-с Фінк була думка, що така подія могла статися в її білому гніздечку, куди якраз повернулися з Європи її білосніжні голубки, дві місс Фінк, щоб прихиститися під матернім крилом і чекати там, коли з'являться бездоганні чоловіки, присуджені їм долею. Навіть гадка про гроші, які з такими труднощами збирав і так пунктуально надсилав Олмейр на утримання Ніни, не змогла похитнути добродесного рішенця м-с Фінк. Ніну було відіслано, та, сказати правду, дівчина й сама хотіла виїхати, дарма що трохи страшилася майбутньої зміни в своєму житті. Отож три вже роки жила вона біля ріки з дикункою-матір'ю та безсилим, незважним і нещасним батьком, що ходив серед пасток, а думками заносився в хмари. Вона жила позбавлена всіх вигод цивілізації, в злидених обставинах; їй доводилося дихати повітрям брудної гонитви за поживою і не менш огидних каверз і злочинів ради похоті або грошей; і крім цього та ще хатніх сварок, не було ці три роки в її

житті інших подій. Вона не вмерла з одчаю і відрази першого місяця, як сподівалася і майже бажала. Навпаки, через півроку їй почало здаватися, що ніколи й не знала вона іншого життя. Її молодий розум, якому так невміло дозволили глянути на краще існування, а тоді штовхнули в безнадійну трясовину дикунства, повну потужних, невтримних пристрастей, утратив здібність розбиратися в оточенні. Ніні здавалося, що й не було жадної зміни, ані різниці. Чи торгували люди в цегляних коморах, а чи на багнистому річному березі, прагли великого чи малого, чи кохались вони під тінню великих дерев, чи в затінку собора на Сінгапурському бульварі, ішли до своєї мети під захистом закону і в згоді з правилами християнської поведінки, чи то домагалися задовольнити свої бажання з первісними хитрощами і неприборканою лютістю дикунів, таких само далеких від культури, як і їхні безмежні темні ліси,— Ніна бачила скрізь однакові вияви любови, ненависти та брідкої неситої гонитви за непевним долларом в усіх різноманітних, невпійманих його втіленнях. Проте по всіх цих роках жорстока і безкомпромісова одвертість намірів у малайських її родичів почала нарешті далеко більше подобатися її рішучій натурі, ніж в'юнке лицемірство, чемне маскування своїх плянів та претензії на доброчесність у тих білих людей, що тільки з ними й випало їй зайти в стосунки. До того ж то було приділене їй життя, так мала вона жити далі і, думаючи про це, вона піддавалася чимраз більше впливові своєї матері. Шукаючи через малий свій досвід чогось кращого в цьому животінні, вона пожадливо прислухалася до оповідань старої жінки про минулу славу раджив, з роду яких вона походила, і поволі переймалася дедалі більшою байдужістю і зневагою до своїх білих предків, що їх нащадком був слабкий, позбавлений будь-яких традицій батько.

Коли дівчина приїхала до Самбіру, це ані трохи не зменшило Олмейрової скрути. Правда, викликане її прибуттям зворушення минулося, і Лакамба більше не відновляв своїх візит. Але приблизно через рік по тому, як відплили військові човни, повернувся з подорожі до Мекки Абдуллин небіж, Сеїд-Решид, пишаючись зеленою курткою та пиш-

ним титулом гаджі.¹ З пароплава, на якому він приїхав, пускали ракети, а в Абдулліній садибі всю ніч бубнили бубни. Вітальний бенкет тривав аж до світанку. Решид був улюблений небіж і спадкоємець Абдуллин, і от одної днини ніжний дядько, зустрівшись з Олмейром на березі, чомно зупинився, щоб обмінятися привітаннями й урочисто попросити в Олмейра дозволу зайти цими днями до його. Олмейр відчув якусь спробу зшахрувати або принаймні щось неприємне, але, звичайно, згодився, навіть прикинувся дуже радим. Згідно з умовою другого ж вечора, як сіло сонце, Абдулла з'явився ще з кількома сивобородими дідами та своїм небожем. Цей парубок,—гультяй і розпусник на вигляд,—удавав цілковиту байдужість до всього, що діялося навкруги. Коли похідники із смолоскипами скупчилися внизу під сходами, а гості порозсідались у кривоногих кріслах, Решид став собі осторонь у затінку, з надзвичайною увагою розглядаючи свої аристократично малі руки. Здивований надто урочистим поведженням гостей, Олмейр примостився на розі стола з властивим йому браком самоповаги, що відразу й постерегли видимо незадоволені з цього араби. Та от Абдулла зняв мову, дивлячись повз Олмейра на червону завісу, що закривала двері; вона злегка тремтіла, показуючи тим, що за нею ховаються жінки. Почав Абдулла з вишуканих компліментів Олмейрові, що ото вже стільки років прожили вони в приязному сусідстві, і благав аллаха, щоб він дав Олмейрові ще багато літ тішити, всім бажаною своєю присутністю, очі його друзям. Він гречно натякнув на велику повагу, з якою поставилася до його, Олмейра, голяндська «комісія», і зробив з того втішний висновок про велику вагу Олмейра серед свого народу. Він, Абдулла, так само користується чималим впливом серед усіх арабів, а його небіж Решид дістане в спадщину це громадське становище і велике добро. Тепер Решид—гаджі. Він має,—вів далі Абдулла,—кілька жінок малайок, та вже йому час узяти собі улюблену жінку,—першу з чотирьох від Аллаха дозволених. З тією самою почитивою

---

¹ Цей титул дістає кожний мусульманин, що побуває в Мецці, щоб поклонитися її святиням

чемністю пояснив він потім приголомшеному Олмейрові, що його дочка, якщо він погодиться віддати її за правовірного і добродісного юнака Решида,—буде господинею над усіма розкошами Решидового дому і першою жінкою першого араба на островах, коли всеблагий аллах покличе його, Абдуллу, до райського блаженства. «Ти знаєш, туане», сказав він насамкінець: «інші жінки будуть їй за рабинь, а дім у Решида просторий. Він навіз із Бомбею великих диванів, дорогих килимів та європейських меблів. Є в його і велике люстро в рамі, що блищить, мов те золото. Чого більше треба дівчині?» І поки Олмейр мовчки дивився на його, понятий жахом,—Абдулла, кивнувши до своїх супутників, щоб вийшли, заговорив інтимнішим тоном і закінчив свою промову, підкресливши матеріяльні вигоди цього одружіння і запропонувавши покласти на Олмейрове ім'я три тисячі доларів на знак своєї щирої приязні до його та як викуп за дівчину.

Бідний Олмейр замалим не впав непритомний. Його поривало невтримне бажання схопити Абдуллу за горло, але, згадавши про своє безпорадне становище серед цих готових на все людей, він зрозумів, що конче треба дійти дипломатичної згоди. Він подолав своє обурення і з холодною ввічливістю відповів, що дівчина ще молода і дорога йому, як око в лобі. Адже Туан Решид, правовірний і гаджі, не захоче мати в своєму гаремі жінку-невіру. Та помітивши, що на це заперечення Абдулла лише скептично усміхнувся, Олмейр замовк, не зважаючи на говорити далі—ні рішуче відмовити, ані запропонувати якийсь компроміс. Абдулла зрозумів, що означає ця мовчанка, і, підвівшись, поважно вклонився на прощання. Він побажав своєму другу Олмейру «тисячу років» і зійшов сходами вниз, а Решид шановливо підтримував його. Похідники замахали своїми смолоскипами, всипаючи ріку дощем іскор, і процесія рушила в дорогу. Олмейр лишився на самоті, хоч і дуже схвильований, але відчуваючи помітне полегчення, що візита скінчилася. Він упав у крісло і стежив, як блимали огні поміж стовбурами дерев, аж поки вони не щезли з очей і не порушена тиша не заступила тупотіння ніг та гамору голосів. Він сидів-неворухнувся, доки не зашелестіла завіса і не вийшла на веранду Ніна. Вона сіла в своє крісло,

де звичайно проводила по кілька годин щодня, і загойдалась легенько в йому, відкинувшись назад і напівзаплющивши очі. Довге волосся затіняло їй обличчя від димного світла настільної лампи. Олмейр нишком закинув на дочку погляд, але обличчя в неї було байдуже, як завжди. Вона злегка повернула лице до батька, і англійською мовою—на велике йому здивування,—спиталася:

— То Абдулла був тут?

— Так,—відповів Олмейр:—оце допіру пішов.

— А чого він хотів, тату?

— Він хотів купити тебе для Решида,—брутально відказав Олмейр, чимраз більше запалюючись гнівом і дивлячись на дівчину так, наче чекав від неї вибуху якогось почуття. Але вона zostавалась спокійна на вигляд і мрійно вдивлялася в чорну ніч.

— Будь обережна, Ніно, коли ти їдиш човном сама зарічками,—сказав Олмейр після короткої павзи, підводячись з крісла:—цей Решид мерзотник, і хто його знає, чого він може наробити. Ти чуєш, що я кажу?

Тепер встала й Ніна і, збираючись увійти до хати, взялася рукою за дверну завісу. Раптом вона обернулася, наглим рухом відкинувши назад свої важкі коси.

— Ти думаєш, він зважиться?—швидко спитала вона і потім, повернувшись ізнов, щоб іти, додала тихіше:—не насміліться. Всі араби боягузи.

Олмейр глянув, охоплений подивом, їй услід. Він не пішов спочивати в своєму гамаку, а довго ходив верандою, час від часу зупиняючись у задумі коло балюстради. Лямпка погасла. Перше проміння зорі зайнялося над лісом. Олмейр здригнувся від вогкого повітря. «Нічого не втямлю», промурмотів він сам до себе, втомлено лягаючи в гамаку. «Хай їх чорт візьме,—тих жінок! Далєбі, скидається на те, що дівча саме хоче, щоб його вкрали».

І він відчув, як несвідомий жах уповзав йому в серце, всипаючи його морозом.

РОЗДІЛ IV

ТОГО року, наприкінці доби південнозахідніх мусонів, до Самбіру дійшли тривожні чутки. Завітавши одного вечора до Олмейра побалакати на дозвіллі, капітан Форд приніс із собою останні числа газети «Стрейтс Таймс»¹ з новинами про Ачинську війну² та невдалу голяндську експедицію. Накоди³ з нечастих торгових прау, пливучи вгору рікою, відвідували Лакамбу, обмірковували з цим володарем скрутне останнім часом становище і поважно похитували головами, слухаючи оповідання про хабарі, утиски і взагалі жорстоке поводження Оранґ Бланда, яке виявлялось, наприклад, у цілковитій забороні торгувати порохом і в суворому огляді всіх непевних суден, що провадили торгівлю в макасарській протоці. Навіть вірно-підданську Лакамбину душу стурбувало внутрішнє незадоволення, бо в його відібрано дозвіл купувати й продавати порох, а канонерка «Принцеса Амелія» несподівано сконфіскувала в його сто п'ятдесят барилок цього товару саме тоді, коли, після небезпечної плавби, він уже доходив до гирла ріки. Ці неприємні новини привіз йому Решид; по невдалому закінченні своїх шлюбних проектів він зробив велику подорож по островах з торговою метою. Його самого оглянули і відібрали в його ввесь крам, коли він, закупивши пороху для свого приятеля, повертався назад і вже віншував себе, що так влучно не дався піймати.

¹ «Вісник Малакки»—англійська газета, видавана в Сінгапурі.

² Ачин—колись самостійна малайська держава, а тепер адміністративна округа Голяндської Індії на півночі острова Суматри. Голяндці завоювали Ачин у 1863—74 рр., але після того тубільці кілька разів, аж до початку ХХ століття, здіймали повстання.

³ Накода (перське слово)—капітан корабля, шкіпер.

Обурення своє він скерував найголовніше проти Олмейра, думаючи на того, що він повідомив голандську владу про потаємну війну арабів та самбірського раджі з верховими даяками.

Решидові на превелике диво, раджа дуже холодно поставився до його скарг і не виявив ніяких мстивих намірів проти білої людини. Справа в тому, що Лакамбі була добре відома цілковита непричетність Олмейрова до будь-яких державних справ; крім того, його відношення до людини, на яку він так напосідався, змінилося вкрай після того, як він помирився з своїм старим ворогом через нового Олмейрового приятеля—Дайна Марулу.

Так, Олмейр мав тепер приятеля. Скоро після того, як Решид вирудився в комерційну подорож, Ніна якось повільно верталася човном за водою додому з однієї із своїх самотніх річних прогулянок і раптом почула в невеликому зарічку якийсь сплеск, мов то впали у воду важкі ливни, а потім протяглий спів малайських моряків, що неначе тягли щось важке. Крізь гущавину кущів, які закривали гирло зарічка, вона побачила високі щогли по-європейському оснащеного вітрильника, що підносилися понад верхами ніпових¹ пальм. То з малого зарічка перетягали кодолами бриг до головного коліна ріки. Сонце вже сіло, але за недовгі хвилини присмерку Ніна встигла розглядіти, що бриг з вечірнім вітерцем прямував за течією до Самбіру, розпустивши передне вітрило. Дівчина завернула свій човен з головної відноги ріки в один із численних вузьких перетічків поміж лісистими острівцями і почала завзято гребтися до Самбіру темною, сонною водою. Її човен чіплявся за водяні пальми, обминав грузькі мілини, звідки з лінивою байдужістю дивилися на неї поважні алігатори, і, саме коли стемніло, вплив на простір, де зливалися обидва головні коліна ріки. Бриг уже стояв там на якорі із згорнутими вітрилами, з довгими голими реями. На палубі не видно було ні духу живого. Щоб дістатися до свого будинку, що стояв на низькому розі між двома колінами Пантею, Ніна мусіла переплисти ріку досить

¹ Пальма ніпа (*Nipa fruticans*)—одна з найкорисніших рослин Малайського архіпелагу. Вона постачає будівельний матеріал, особливо на покрівлі.

близько від брига. Вздовж обох колін ріки, в хатах, збудованих по берегах і над водою на палях, уже миготіли огники, відбиваючись у спокійній воді. Через широкий річний розліг до Ніни долітав гомін голосів, дитячий крик, швидко і уривисте бубніння дерев'яного барабана та далекі переклики рибалок, що поверталися в темряві додому. Якийсь час вона вагалася, перш ніж зважилася переправитись через ріку, бо її трохи бентежило видовище такої незвичайної речі, як по-європейському оснащене судно, але широкий простір ріки вже досить поринув у темряву, і маленькому човникові можна було переплисти непомітно. Стоячи навколішках і нахилиючись наперед, щоб краще почути найменший непевний шелест, вона гнала швидкими змахами весла своє суденце до маленької пристані «Лінґард і С-ка». Близьке сяйво парафінової лампи на побіленій веранді Олмейрового бенґало було їй за надійного проводиря. Сама пристань, під затінком берега, порослого навислим чагарником, губилася в темряві. Перш ніж дівчина встигла углядіти пристань, вона почула, як об її трухляві палі глухо вдарився якийсь човен. До неї долинув з цього човна також і невиразний шепіт розмови. Наблизившись більше, Ніна помітила, що човен був великий, пофарбований у біле, і догадалася, що він належав нещодавно прибулому бригаві. Зупинивши своє суденце квалливим ударом весла, вона другим швидким змахом завернула його геть від пристані і скермувала до маленької річки, що текла повз задвірок Олмейрового бенґало. Ніна пристала до тванистого рогу і пішла вкритим витолоченою травою подвір'ям до будинку. Ліворуч, з пекарні крізь бананову плантацію, повз яку проходила дівчина, світилось червоне світло і долітав серед вечірньої тиші голосний жіночий регіт. З цього вона впевнилась, що матері нема поблизу, бо сміх і м-с Олмейр аж ніяк не могли ужитися разом. «Мабуть, вона в хаті», подумала Ніна, легко збігаючи наверх похилим тремтячим помостом, що провадив до затільних дверей вузького коридору, який переділяв будинок надвоє. Перед дверима, в густій тіні, стояв вірний Алі.

— Хто це в нас?—запитала Ніна.

— Прийшов якийсь значний малаєць,—відповів Алі, стримуючи зворушення.—Багатющий. З ним шестеро воя-

ків із списками. Справжній салдат, розумієш? І одяга на йому розкішна. Я бачив його вбрання,—так і блищить! Які самоцвіти! Не заходь туди, мем Ніно. Туан заборонив. Але стара мем таки пішла. Туан гніватиметься. Милосердний аллаху, які самоцвіти в цієї людини!

Ніна прошмигнула повз простягнуту служникову руку в темний коридор. У другому кінці його, в кармазиновому відлиску завіси вона побачила маленьку постать, що сиділа навпочепки під стіною. То її мати тішила свої очі й вуха, стежачи за тим, що діялося на веранді, і Ніна підійшла ближче, щоб так само взяти участь у цій незвичній для неї насолоді новиною. Мати спинила дочку рукою і пошепки наказала стояти тихо.

— Ти бачила їх, мамо?—спитала Ніна, задихаючись.

М-с Олмейр повернулася лицем до дівчини, і її запалі очі якимось чудно блиснули в червоній сутині коридору.

— Я бачила його,—вимовила вона ледве чутно, стискаючи доччину руку своїми кістлявими пальцями.—Великий раджа відвідав Самбір... син неба,—промурмотіла сама до себе стара.—Іди звідси, дівчино!

Дві жінки стояли коло самої завіси. Ніна намагалася і собі наблизитися до дірки в тканині, але мати сердилася і вперто захищала свою позицію. По той бік завіси розмова раптом урвалася, і під час короткої павзи було чути лиш дихання кількох людей, дзенькіт оздоб, побрязкування металевих піхов чи може мідних плювальниць, передаваних з рук до рук. Жінки мовчки змагались, коли це почулося човгання ногами і на завісу впала тінь від кременної Олмейрової постаті.

Жінки припинили боротьбу і мов завмерли. Олмейр підвівся, щоб відповісти гостеві, і стояв плечима до дверей, не маючи й гадки про те, що творилося за завісою. В його голосі брєніли і жаль і досада.

— Ти не туди вдався! туане Маруло,—мовив він,—якщо збираєшся торгувати так, як кажеш. Справді, колись і я крамарював, та не тепер, хоч би що там казали про мене в Макасарі. І коли ти маєш у чомусь потребу, в мене ти нічого не знайдеш. Я нічого не можу дати, і самому мені нічого не треба. Тобі варто було б зайти до тутешнього раджі. Удень звідси видно його будинки,—на

тому березі, де горять оті вогнища. Він допоможе тобі і торгуватиме з тобою. Або, ще краще, йди до арабів,—гірко провадив він далі, показуючи рукою в напрямкові будинків Самбіру.—Абдулла—ось та людина, що потрібна тобі. Нема в світі нічого, чого б він не купив і чого б не продав. Вір мені на цьому,—я його добре знаю.

Він трохи помовчав, чекаючи відповіді, потім додав:

— Усе це щира правда, і я нічого не маю більше сказати.

Ніна,—мати все ще не пускала її наперед,—почула лагідний голос, що відповідав спокійно і рівно, звичаєм малайців вищого коліна:

— Хто не згодиться із словами білого туана? Але ж людина шукає собі друзів там, де їй підказує серце. Чи це не так? Я прийшов, не зважаючи на пізній час, бо маю сказати тобі щось таке, що тобі, може, буде втішно почути. Завтра я піду до султана. Звісно, купцям потрібна приязнь можних людей. Потім я повернуся сюди, як ти дозволиш, туане, задля важливої розмови. А до арабів не піду,—надто звикли вони брехати. Та хто вони такі? Челака».¹

Відповідав на це Олмейр трохи привітнішим голосом:

— Гарзд, коли це тобі до вподоби. Я можу вислухати тебе завтра будь-якої години, якщо ти маєш щось мені сказати. Та ні! Після побачення з Лакамбою ти вже не схочеш повертатися сюди, Інчі Дайне. От згадаєш моє слово. Пам'ятай тільки, що я не матиму ніякого діла з Лакамбою. Хочеш, то так йому і перекажи. Та яка, кінець-кінцем, у тебе справа до мене?

— Завтра ми поговоримо, туане, — тепер я вже знаю тебе,—відповів малаєць.—Я розмовляю трошки по-англійському, отже ми зможемо побалакати так, що нас ніхто не зрозуміє, і тоді...

Він раптом увірвав розмову, спитавши здивовано:

— Що це за галас, туане?

Олмейр також почув дедалі гучніший гармидер бійки, що її знов почали за завісою жінки. Очевидно, надмірна Нінина цікавість перемагала підвищене почуття чемности в м-с Олмейр. Було виразно чути важке дихання, і завіса хиталася від боротьби—більше фізичної, аніж словесної, хоч нараз

¹ Челака (малайське слово: tjelaka)—«лихо», «біда», «загибель».

залунав і голос м-с Олмейр, сердито вичитуючи із звичайним для неї браком логічного мислення, зате з добре відомим Олмейрові багатством лайок.

— Соромітниця! Чи ти рабіння, чи що?—пронизливо вигукувала розгнівана матрона.—Запни лице, паскудо! Біла гадюко! Я не пушу тебе!

На обличчі в Олмейра відбивались досада і сумнів щодо пристойности посередництва між матір'ю та дочкою. Він скинув очима на свого гостя-малайця—той з веселим зацікавленням мовчки дожидався кінця гармидеру—і, зневажливо махнувши рукою, промимрив:

— Дурниця. Звичайна річ,—жінки.

Малаєць поважно кивнув головою, і його обличчя набрало спокійного, байдужого виразу, як того вимагав етикет після такого пояснення. Бійка за завісою скінчилася, очевидно, перемогою молодшої жінки, бо прудке човгання та тупотіння сандалій на високих каблуках, які носила м-с Олмейр, стихло в далечині. Заспокоєний господар хотів був ізнов розпочати розмову, але спинився, помітивши, як раптом змінився вираз у гостя на обличчі. Він повернув голову і побачив на порозі Ніну.

Після того, як м-с Олмейр утекла з бойовища, Ніна, презирливо крикнувши: «Та це ж тільки крамар!»—підняла завойовану завісу і тепер опинилась на повному світлі, виразно змальовуючись на темному тлі коридору. Губи в неї були злегка розтулені, волосся—скуйовджене після боротьби, гнівний огонь ще не зовсім погас в її чудових блискучих очах. Вона вмить розгляділа групу вбраних у біле списоносців, що нерухомо стояли в затінку на дальшому кінці веранди, і затопила погляд у начальника цієї показної ватаги. Він стояв трохи осторонь, майже проти Ніни. Вражений красою несподіваного видовища, він низько схилився, звівши над головою на знак пошани складені руки,—так вітають малайці тільки великих людей цього світу. Різке світло від лампи падало на золоте гаптовання його чорної шовкової куртки, розбивалося тисячею іскристих променів на виспаному самоцвітнім камінням держаку його криса,¹ що вистромлявся з пишних зборів

¹ К р и с—довгий, здебільшого з кривульчастим лезом кинджал,—головна зброя малайців.

червоного саронга, приперезаного в перехваті поясом, і мінилося барвами на самоцвітах численних каблучок на його темних пальцях. Він хутко випростався після низького поклону і з повною грації непримушеністю поклав руку на держак свого важкого короткого меча, оздобленого блискучими тороками з кінського волосу. Нерішуче зупинившись на порозі, Ніна побачила струнку, гнучку постать людини не надто високої і не низької на зріст з широкими плечима, що свідчили про велику силу. З-під згорток блакитного завою, торочкуваті кінці якого чепурно спадали на ліве плече, виступало рішуче на взір лице, безтурботно-добродушне і в той таки час не позбавлене певного відтінку самоповаги. Широка спідня щелепа, повні червоні губи, рухливі ніздрі та гордовита постава голови,—все це робило враження чогось напівдикого, неприборканого, можливо, навіть жорстокого і витравляло лагідну ніжність майже жіночих очей—цю характерну прикмету його раси. Тепер, отямившись трохи від здивування, Ніна помітила, що ці очі втупилися в неї з таким неприхованим подивом та бажанням, що відчула, як закрадається в її серце і проймає її наскрізь доти незнана їй боязкість, із тривогою та радістю всуміш. Схвильована цими незвичайними почуттями, вона зупинилася на дверях і інстинктивно закрила своє обличчя долішнім краєм завіси, лишивши неприкритими тільки половину округлої щоки, непокірний кучер та одно око, яке все ще споглядало цю чарівну, відважну істоту, таку неподібну на взір до всіх тих крамарів, що бачила вона врядигоди на цій самій веранді.

Дайн Марула, засліплений несподіваним видовищем, забув про збентеженого Олмейра, про бриг, про своїх людей, що дивились на дівчину, пороззявлявши роти з подиву, забув про мету своєї візити і взагалі про все на світі, відчуваючи лише непереможне бажання споглядати і далі цю чудесну красу, так несподівано зустрінуту в такому неподобному, на його думку, місці.

— Це моя дочка,—збентежено промовив Олмейр.—Пусте. Білі жінки мають свої звичаї, як тобі відомо, туане, бо ж сам кажеш, що багацько попоїздив по світі. Але вже пізно. Ми закінчимо нашу розмову завтра.

Дайн низько вклонився, намагаючись в останньому погляді на дівчину зухвало висловити їй своє непереможне захоплення. За хвилину він уже з поважною чемністю стискав Олмейрові руку і на його обличчі відбивалась цілковита байдужість до того, чи є тут присутня яка жінка чи ні. Люди його рушили вперед, і він швидкою ходою пішов за ними в супроводі кремезного, лютого на вигляд суматрійця, якого відрекомендував перед тим за командира на своєму бригові. Ніна підійшла до балюстради і стежила за тим, як місячне сяйво леліло на крицевих клюгах, і прислухалася до ритмічного брязкоту мідних обручок на ногах у вояків, що прямували низкою до пристані. Незабаром човен відчалив, то вимальовуючись на всю свою величність в пересмугах ясного місячного сяйва, то зливаючись у темну безформну масу серед навислого над водою легкого туману. Якийсь час Ніні здавалося, ніби вона пізнає граціозну постать купця, що стояв, випроставшись, на кормі, але згодом усі обриси стерлися, розплилися, а потім і зовсім зникли в завоях білого туману, що оповив середину ріки.

Олмейр наблизився до дочки і, спершись обома руками на поручні, похмуро вп'явся очима в купу сміття та побитих пляшок попід верандою.

— Що то за галас був тут допіру?—сердито буркнув він, не дивлячись на неї.—Щоб вас чорти взяли—і тебе і твою матір! Чого їй тут було треба? Та й ти навіщо вийшла?

— Вона не хотіла, щоб я виходила,—відповіла Ніна,—і тепер гнівається. Вона каже, ніби чоловік, що оце пішов,—якийсь раджа. І я гадаю, вона має рацію.

— Скидається на те, що всі ви, баби, збожеволіли,—огризнувся Олмейр.—Яке до цього діло тобі, їй і всім вам? Він хоче збирати трепанг¹ та пташині гнізда² на островах. Так він сказав мені, оцей ваш раджа. Завтра він знову прийде. Щоб і духу вашого не було в хаті. Дайте мені спокій, не втручайтесь у мої справи.

---

¹ Тубільна збірна назва деяких морських тварин (з родини голотурій), що живуть в Індійському і Тихому океанах. Трепанг споживають китайці.

² Переважно гнізда ластівки-салангани; їх вона буде з водорощів та деяких морських слимаків. У китайців пташині гнізда—гастрономічна страва.

Дайн Марула повернувся другого дня і мав довгу розмову з Олмейром. Отак почалися близькі приятельські відносини між ними; людність Самбіру деякий час звертала велику на це увагу, а врешті звикла бачити, як в Олмейровій садибі раз-у-раз палало кілька вогнищ, коло яких грілися холодними ночами під час північно-східніх мусонів Маруліні люди, поки їх господар провадив довгі перемови з туаном Путі,—так вони величали Олмейра поміж себе. Велику, дуже велику цікавість викликала в Самбірі особа нового крамаря. Чи був він у султана? Що сказав султан? Чи приніс він подарунки? Що він продаватиме? Що буде купувати? Отакі питання з запалом розв'язували мешканці побережних бамбукових хатин. Навіть у міцніших будинках,—наприклад, в Абдуллиному, в житлах головних купців-арабів, китайців та бугісів¹ довго панувало велике зворушення. Підозріливі зроду, вони не вірили тим простим відомостям, які завжди ладен був подати про себе молодий купець. А проте його оповідання були дуже правдоподібні. Він говорив, що він крамар і продає риж. Він не має на думці купувати гуми, ані бджоляного меду, бо хоче використати свій численний екіпаж, збираючи трепанг на коралевих рифах у гирлі ріки та шукаючи пташиних гнізд на суходолі. Казав він, що залюбки купуватиме ці два товари, коли хто запропонує. Розповідав, що родом він з Балі, що він брамін,² і підпірав останні слова, відмовляючись від усякої їжі під час своїх частих візит до Лакамби та Олмейра. До Лакамби заходив він звичайно ввечері і мав довгі авдієнції. Бабалатчі, завжди присутній при цих зустрічах володаря з купцем, добре вмів чинити опір усім спробам цікавих людей дізнатися про зміст тих численних довгих розмов. Коли поважний Абдулла починав з томною чемністю розпитувати його, він рятувався тим, що безтямно дивився своїм єдиним оком і вдавав дурнувато.

— Я тільки раб свого господаря,—мурмотів Бабалатчі, немов вагаючись. Потім, неначе зважившись раптом на безмірну відвертість, він повідомляв Абдуллу про якусь угоду

¹ Бугіси—одно з малайських племен.

² Браміні—вища, духовна, каста в Індії і серед тих малайців, що визнають котрусь з індійських релігій.

на риж, з таємничою урочистістю переказуючи кілька разів, приміром, такі слова: «Султан купив тисячу великих мішків,—цілу тисячу мішків, туане!» Хоч Абдулла і був певний, що Лакамба робить багато важливіші операції, проте вислухував такі повідомлення з усіма знаками шановливого здивування. По цьому вони розходились, і араб проклинав у думці хитрого пса, а Бабалатчі йшов своєю дорогою по вкритій порохом стежці, вихитуючи тулубом і випнувши наперед підборіддя з обридним сивим волоссям, схожий на цікавого цапа, що вирядився в якусь зловмисну мандрівку. Уважні очі стежили за кожним його кроком. Джім-Енґ, углядивши його здалеку, збувався свого заціпеніння, властивого курцям опію, шкутильгав на середину дороги, щоб зустріти цю можливу особу і гостинно запросити її до себе. Але обачности Бабалатчієвої не могли похитнути навіть спільні напади приятельського красномовства та міцного джину, яким щедро частував щирий китаєць. Джім-Енґ, визнавши свою поразку, лишався на самоті біля порожньої пляшки, нічого не дізнавшись, і сумно проводив очима самбірського державного мужа, а той кривуляв собі далі, вихитуючи тулубом, своєю дорогою, що звичайно вела його до Олмейрової садиби. Відколи Дайн Марула на вернув до згоди білу людину та раджу, одноокий дипломат знову почав учацати до голяндцевого бенґало. Олмейрові на превелику доuku, його повсякчас можна було там зустріти: то він розгублено вештався по веранді, то ховався десь у коридорі, а то вигулькував несподівано з-за рогу, завжди намагаючись завести конфіденціальну розмову з м-с Олмейр. Самого Олмейра він дуже боявся, немов потерпаючи, щоб приховані почуття білої людини до його персони не виявилися раптом у доброму стусані. Зате повітка-пекарня—то було улюблене його місце, і він зробився там звичайним гостем. Цілі години висиджував він навкарачки серед заклопотаних жінок, уткнувши підборіддя в коліна і обхопивши худими руками свої гомілки, а єдине його око неспокійно блукало навколо. Ввесь він являв собою справжнє втілення невсипущої потворности. Олмейр не раз хотів поскаржитися Лакамбі на настирливість його першого міністра, але Дайн відраджував його від цього.

— Ми ж і словом не можемо перекинутися так, щоб він не чув,—бурчав Олмейр.

— То приїзди до мене на бриг, і ми там побалакаємо,— відказував Дайн, спокійно посміхаючись.— Його навіть варто сюди пускати. Лакамба собі думає, що він багацько знає. Може султан боїться, щоб я часом не втік. Хай уже краще гріється цей одноокий крокодил на сонечку в твоїй садибі, туане.

І Олмейр проти своєї волі згоджувався, і тільки мурмотів невиразні погрози помститися по-своєму, обводячи злісним поглядом старого вельможу, що з супокійною впертістю сидів собі біля його родинного казана з рижем.

РОЗДІЛ V

НАРЕШТІ зворушення в Самбурі вщухло. Люди звикли до жвавих зносин між Олмейровим будинком та Дайновим бригам, пришвартованим тепер до протилежного берега, а міркування щодо гарячкової активності, з якою Олмейрові човнарі лагодили старі каюки, вже більше не відривали самбірських жінок від виконання хатніх обов'язків. Навіть обдурений у своїх сподіванках Джім Енґ перестав сушити свій потьмарений мізок торговими тасмниціями і за допомогою люльки з опієм доходив стану отупілого раювання, кинувши запрошувати до себе Бабалатчі, коли той кривуляв повз його хату, ба навіть либонь і не звертаючи на нього жадної уваги.

От чому того гарячого півдня, коли безлюдна ріка іскрилася під прямовисним соняшним промінням, самбірський магнат міг без будь-якої перешкоди від цікавих приятелів спокійно витягти свого човника з-під кущів, де він звичайно ховав його під час своїх навідин Олмейрової садиби. Повільно і мляво веслував собі Бабалатчі, присівши на підденні човна і силкуючись зібгатися ще більше під величезним своїм капелюхом, щоб захиститись від палючої спеки, відбитої водою. Йому не треба було поспішати: на цю пору його господар, Лакамба, напевно, саме відпочиває. Він ще встигне переплисти через ріку і привітати раджу на прочинку важливими новинами. Чи буде той незадоволений з цього? Чи не застукотить часом сердито по підлозі своєю палицею з чорного дерева, жахаючи свого слугу вихором незрозумілих вигуків? або, може сяде навпочепки з доброзичливою посмішкою і почне густо відхаркуватись у мідну плювальницю, злегка, навиклим рухом потираючи руками собі живіт і мугикаючи щось ухвальне? Отакі були думки в Бабалатчі, коли він перевозився, май-

стерно керуючи веслом, через ріку до садиби раджі; паркан її визирав крізь густе листя прибережних дерев саме навпроти Олмейрового бенгалю.

Справді, Бабалатчі мав про що доповісти Лакамбі. Йому нарешті пощастило знайти чим покріпити свою підозру, що він висловлював її щодня, свої щоденні натяки раджі на близькі стосунки Дайна Марули з Олмейровою дочкою, на те, що він, Бабалатчі, бачив, як вони ззиралися потай між собою, і чув уривані, але палкі слова, якими вони перемовлялись одно з одним. Досі Лакамба видимо не йняв віри всім цим його повідомленням і вислухував їх спокійно. Отепер він муситиме повірити, бо Бабалатчі має докази. Він здобув їх того самого ранку, коли на світанні ловив рибу в тому зарічку, над котрим стоїть Буланджієва хата. Із свого човника він бачив, як повз його проплив за водою Нінин довгий човен. Дівчина сиділа на кормі, нахилившись над Дайном, а той лежав у човні на споді поклавши голову їй на коліна. На власні очі бачив те Бабалатчі. Він навіть поплив був за коханцями, але вони взяли за весла і зникли з його очей. Через кілька хвилин здибався він з Буланджієвою рабинею, що греблася в душоубці до міста, везучи на продаж своє печево. Вона теж помітила їх у вранішній імлі. Бабалатчі значливо всміхнувся сам до себе, згадавши, яке засмучене було в неї обличчя, як стурбовано дивилися її очі, як тремтів їй голос, коли вона відповідала на його запитання. Ця маленька Таміна, мабуть, сама закохана в Дайна Марулу. Гаразд! На цій думці Бабалатчі навіть засміявся вголос. Потім він раптом споважнів і за якоюсь дивною асоціацією ідей почав вираховувати, за скільки міг би Буланджі продати цю дівчину. Він сумовито похитав головою, пригадавши собі, який Буланджі жадючий і як кілька тижнів тому відмовився він узяти за цю саму дівчину сто доларів. Тут він нараз зауважив, що, поки він міркував, течія віднесла надто далеко його човен. Він кинув сумні думки про Буланджієве користолюбство і, взявшись до весел, кількома змахами причалив до опусту біля будинку раджі.

Тієї днини з полудня, за нещодавнім своїм звичаєм, Олмейр був на березі, наглядаючи, як лагодили його човни. Нарешті він таки зважився. Керуючись уривчастими вка-

зівками, знайденими в записнику старого Лінґарда, він готувався пуститись на розшуки багатючих золотих розсіпів, на розшуки того місця, де досить було лише нагнути ся, щоб підняти незліченні скарби і так здійснити свою юнацьку мрію. Щоб здобути потрібну допомогу, він поділився своїми відомостями з Дайном Марулою і згодився помиритись із Лакамбою: той обіцяв підтримати його справу, коли йому дадуть пайку в прибутках. Зважаючи на величезну небезпеку цієї справи, Олмейр поступився своєю гордістю, своєю честю і вірністю батьківщині, засліплений величчю наслідків, що мала їх дати йому оця огидна, але конче потрібна спілка. Небезпека була велика, та Марула був відважний. Його люди видавалися такі самі очайдушні, як і їхній ватажок, отож із Лакамбиною підтримкою можна було не боятися за успіх.

Останні два тижні Олмейр увесь поринув у готування до подорожі. Він ходив поміж робітниками і невільниками, мов у сні якомусь, де практичні подробиці лагодження човнів мішалися з яскравими мріями про казкове багатство, а все сьогоденне вбозтво—і це пекуче сонце і цей бруд та сморід річного берега—зникало перед розкішним видовищем прийдешнього блискучого життя, що має випасти йому і Ніні. Ніну він рідко бачив тими днями, хоч улюблена дочка виповняла весь час його думки. Він майже не звертав уваги на Дайна,—всякчасна присутність малайця в його хаті здавалася йому цілком природньою, відколи їх з'єднала спільність інтересів. Зустрічаючи молодого ватажка, він неухважно вітався з ним і йшов далі, мов хотів утекти від його, понятий єдиним бажанням забути дійсність. Він заглиблювався в працю, або дозволяв своїй уяві здійматися понад верховіттям дерев до великих білих хмар, що плили собі на захід,—туди, де європейський рай чекає майбутнього багатиря із сходу. Дайн і сам, після того як угоду складено і більше не було про що домовлятися, не шукав товариства білої людини. Проте він завжди крутився коло Олмейрового будинку, але ніколи не залишався довго на березі ріки. Навідуючись щодня до білої людини, малайський ватажок волів непомітно вийти середнім коридором бенґало на задвірок, у сад, де в повітці-пекарні палав огонь, а над ним похитувався казан із рижем, під пильним

доглядом м-с Олмейр. Уникаючи цієї повітки, де завжди шугав дим і щебетали ніжні жіночі голоси, Дайн брався вліворуч. Там, край бананової плантації, купа пальм і мангових дерев творила тінявий куточок, а кілька кущів, розкиданих довкола, зовсім відокремлювали його від іншого світу,—лише щебетання прислужниць або раптовий вибух реготу долітали туди. Побачити Дайна в цьому закутку, скоро він туди потрапив, не зміг би ніхто. Схований поміж деревами, притулившись до рівного стовбура високої пальми, він чекав з блискучими очима і впевненою посмішкою на губах, коли зашелестить суха трава під легкими Нініними кроками.

З тієї ж хвилини, як його очі вперше побачили цю, на його погляд, бездоганну красу, посіла його певність, що вона буде належати йому; він відчув, що їхні дикі душі легко розуміють одна одну, і йому не потрібні були підбадьорливі посмішки м-с Олмейр, щоб використовувати кожну нагоду зблизитися з дівчиною. І хоч Ніна і відвертала від його своє обличчя, але щоразу, як він розмовляв із нею і дивився їй в очі, почувала вона, що ця смілоока істота, котра нашіптувала їй на вухо палкі слова, цей відважний, лютий воїн, завжди готовий зустріти ворога ударом свого блискотючого криса, а кохану—палкими обіймами,—то сама її доля, втілення її мрій. Він був тим ідеальним малайським ватажком, якого малювала в своїх оповіданнях її мати.

Мліючи від солодкого остраху, вона осягала якимсь таємничим надхненням свою духовну спорідненість з цим чоловіком. Коли він говорив до неї, їй здавалося, що тільки тепер пізнає вона нове життя, що її існування робиться повним лише біля нього, і вона віддавалась цілком почуттю мрійного щастя, мовчки і напівзакривши запиналом обличчя, як годилось малайській дівчині, прислухаючись до Дайнових слів. А він розсипав перед нею всі скарби любови й пристрасти, на які тільки був спроможний, з невтримним захватом людини, зовсім незачепленої впливом цивілізованого самопанування.

Вони звичайно перебували багато чарівних бистроплинних годин під манговими деревами за приязною завісою кущів, доки різкий голос м-с Олмейр не подавав їм знаку

до прикрої розлуки. М-с Олмейр узяла на себе легкий обов'язок пантрувати, (щоб не завадив її чоловік рівному спливанню романа дочки, до якого вона ставилася з щирою прихильністю. Вона раділа й пишалася, бачучи Дайнове залицяння, бо вважала його за великого і могутнього ватажка; до того ж великодушна Дайнова щедрість задовольняла її користолюбні інстинкти.

Напередодні того дня, коли наочно ствердилася Бабалатчієва підозра, Дайн і Ніна довше, ніж звичайно, зоставалися в своєму тінявому притулку. Тільки важкі Олмейрові кроки на веранді та його лайливі вигуки, щоб подавали йому їжу, примусили м-с Олмейр застерегти окриком закоханих. Марула легко перескочив через низький бамбуковий паркан і нишком прокрався крізь бананову плантацію на задвірок, до багнистого берега зарічку, тимчасом як Ніна повільно пішла додому слугувати батькові, як робила те щовечір. Того вечора Олмейр почував себе досить щасливим; майже все було готове до від'їзду; завтра він мав спустити човни на воду. В мріях він бачив, що багата здобич уже в його руках; і забувши про тарілку з рижем, що стояла перед ним, він тримав у руці цинову ложку і в уяві влаштовував бучний бенкет, що відбудеться незабаром, коли прибуде він до Амстердаму. Відкинувшись на спинку гойдалки, Ніна неухважно слухала нескладні слова, що вихоплювалися з уст її батька. Експедиція! Золото! Яке їй діло до цього? Але вона напружила всю свою увагу, коли батько згадав Марулине ім'я. Дайн збирається завтра податися звідси наниз на своєму бригові, повернеться він через кілька день,—говорив Олмейр. Така прикра загадка. Доведеться вирушати в дорогу зараз же після його повороту, бо вода в ріці прибуває. Не буде нічого дивного, як станеться велика повідь. І, відсунувши нетерплячим рухом від себе тарілку, він устав із-за столу. Але Ніна вже не слухала його. Дайн поїде! Так от чому наказав він їй спокійним владним голосом, якому так любо коритися, щоб завтра на світанку вона виїхала йому на зустріч у Буланджіїв зарічок. Чи є весло в човні? подумала вона. Чи готовий човен? Їй доведеться рано рушити...—годині о четвертій ранку,—через кілька годин.

Вона підвелася з крісла, міркуючи про те, що їй треба

відпочити перед довгою мандрівкою завтра вранці. Лямпа горіла тьмяно; стомлений денною працею батько лежав у гамаку. Ніна загасила лямпу і пішла до великої, ліворуч від середнього коридору, кімнати, де жила вона удвох із матір'ю. Ввійшовши, вона побачила, що м-с Олмейр, покинула купу мат у кутку, що правили їй за ліжко, і нахилилася над відчиненим віком своєї великої дерев'яної скрині. На підлозі стояла половинка шкаралупи з кокосового горіха, наповнена олією, де замість ігнота плавала бавовняна ганчірочка, оточуючи стару червонуватим сяйвом, що лилося крізь чорний пахучий дим. Спина в м-с Олмейр була зігнута, а голова її та плечі ховалися в глибині скрині. Вона перекидала щось руками в скрині, і чути було тихий дзенькіт, наче від срібних монет. Спочатку вона не помітила дочки. Ніна мовчки зупинилася коло неї, дивлячись униз на силу полотняних торбинок, розташованих в скрині насподі, з яких її мати виймала пригорщі блискучих гульденів та мексиканських доларів і потім висипала назад, повільно перепускаючи їх струмком між своїми схожими на кігті пальцями. Музика дзвінкого срібла, видимо, завдавала їй великої втіхи і очі в неї горіли відсвіченим блиском новеньких, недавно вибитих монет. Вона мурмотіла: «Оце, оце та ще це. Незабаром він дасть і і більше,—скільки-я схочу. Він великий раджа—син неба! І вона буде ранією,¹—оце все він же дав за неї! А хто коли заплатив що за мене? Я рабця! Чи ж справді так? Ні! я мати великої рані!» Раптом вона помітила дочку і, переставши мурмотіти, нагло зачинила скриню. Тоді, не підводячись, закинула погляд на дівчину, що стояла біля неї з загадковою усмішкою на мрійному обличчі.

— Ти бачила? бачила?—різко скрикнула м-с Олмейр. — Усе це моє! Це я одержала за тебе! І цього ще не досить! Йому доведеться ще дати, перш ніж він забере тебе звідси на південні острови, де царює його батько. Чуєш, що я тобі кажу? Ти варта більше, внучко раджив! Більше! Більше!

З веранди почувся сонний голос Олмейра, наказуючи замовкнути. М-с Олмейр погасила світло і крадькома по-

---

¹ Рані (малайське слово індійського походження)—«цариця».

лізла у свій куток. Ніна дягла горілиць на купі м'яких мат, закинула руки за голову і крізь незатулений просвіт у стелі, що був замість вікна, почала дивитися, як блимали зірки на чорному небі; вона дожидалася того часу, коли їй треба буде вирушати до призначеного для зустрічі місця. Тихим шпастям огорнена, думала вона про цю зустріч у великому лісі, далеко від людських очей та розмов. Душу їй знову посіли ті первісні почуття дикунки, що їх так і не зміг викоренити руками м-с Фінк геній цивілізації. Вона пишалась і трохи турбувалася на думку про високу ціну, яку практична мати визначила за її особу. Але потім пригадала красномовні Дайнові погляди і слова і, заспокоєна, заплющила очі, здригаючись від солодкого передчуття.

Бувають такі обставини, коли й дика і так звана цивілізована людина опиняються в однаковому стані. Можна гадати, що Дайн не надто захоплювався своєю майбутньою тещею і навряд чи широко ухвалював жадобу цієї добродесної жінки до блискучих доларів. Але того туманного ранку, коли Бабалатчі, відклавши державні справи, вирядився на Буланджіїв зарічок оглянути свої рибні коші, Марула не відчував жадного остраху і не мав ніякого іншого почуття, крім нетерпіння й жаги. Він веслував до східнього узбережжя острівця, повз який тік цей зарічок. Сховавши свого човна в кущах, він хутко пішов острівцем, нетерпляче продираючись крізь густі чагарі, що заступали йому дорогу. З обачности не доїхав до місця зустрічі, як це зробила Ніна, а лишив свого човна в головному коліні ріки до свого повороту з того берега. Його відразу оповив густий теплий туман, проте він устиг помітити десь ліворуч миготіння огника в Буланджієвій хаті. Потім він уже нічого не міг розглядіти в дедалі густіших випарах і, якщо не заблудився, то тільки тому, що якийсь інстинкт довів його саме до того місця на протилежному березі, куди він хотів дістатися. Тут під простим кутом до берега течія прибила велику колоду, і вона утворила щось подібне до загати, об яку з гучним плескотом розбивалася бистра хвиля. Дайн швидко і впевнено ступив на колоду і за два кроки опинився на другому кінці її. Біля його ніг вирувала і клекотіла пінява вода.

Він стояв самотній, мов відрізаний від усього світу. Небо, землю, навіть воду, що бурилася внизу під його но-

гами,—все поглинув густий завій вранішнього туману. Дайн прошепотів ім'я Ніни, наче видихнув його в цей, здавалося, безмежний простір. Він був певний, що вона його почує. Інстинкт підказував йому, що кохана його десь близько. Був він певний також, що й вона так само відчуває, що він недалеко.

Носок Ніниного човна виткнувся коло самої колоди, здіймаючись високо над водою, бо дівчина сиділа на кормі. Марула сперся однією рукою на форштевень і легко скочив у човен, сильним порухом відштовхнувшись від колоди. Покірне новому рухові, легке суденце проплило на волосинку від колоди, і ріка, слухняна співучасниця, підхопила його, повернула за течією і понесла безгучно і швидко поміж невидимими берегами. І знов біля Ніниних ніг Дайн забув усе на світі. Йому здалося, що його, безпорадного, несе в далечінь велика хвиля найвищого зворушення, потужний вал радості, гордості і бажання... Він ще раз зрозумів з безщадною ясністю, що не буде йому життя без цієї істоти, яку він тримає в своїх жагучих, могутніх, нескінченних обіймах.

Ніна, тихо сміючись, обережно визволилася з його рук. — Ти перекинеш човен, Дайне»,—прошепотіла вона.

Він з хвилину жадібно вдивлявся в її очі, потім зідхнувши, випустив її, простягся на дні човна, поклав голову їй на коліна і дивився вгору, обхопивши її стаң закинутими назад руками. Вона нахилилася над ним, хитнула головою, і довге її волосся, розсипавшись, облямувало чорними кучерями його лице.

І так вони плили за водою. Він говорив з усім буйним красномовством дикої натури, віддаючись до останку всепереможній пристрасті, а вона ловила, низько нахилившись над ним, журкіт слів, солодших їй за життя. Для них обох ніщо не існувало поза межами вузького суденця. Воно було їх власний світ, повний ущерть потужної, всеосяжної їхньої любови. Вони не думали ні про туман чимраз густіший, ні про вітерець, що стихав перед світанком. Вони забули, що навкруг їх стоять дрімучі ліси, забули, про всю тропічну природу, яка чекала в урочистому величному мовчанні на пришестя сонця.

Вгорі, понад припалим до річної рівняви туманом, що обгорнув човен і його вантаж—дві молоді пристрасні істоти та безоглядне щастя,—поблякли зорі, і сріблито-сіра мла, знявшись на сході, оповила небо. Ні подихи вітру, ні шелест листя, ні виплески риби,—ніщо не порушувало супокійного спочину всього живого по берегах великої ріки. Землю, ріку і небо обіймав глибокий сон, від якого, здавалося, вони ніколи не прокинуться. Вся кипучість життя, рухливість тропічної природи немов зосередилася в огнистих очах та в бурхливому битті сердець у двох істот, що плили в човні за водою, під білою запоною туману, рівною поверхнею ріки.

Нараз великий сніг жовтого проміння прорвався догори з-поза завіси дерев, що облямовували береги Пантею. Зірки погасли. Чорні хмаринки в zenіті спалахнули на одну мить кармазиновим полум'ям, і густий туман, зрушений лагідним леготом, зідханням уже збудженої природи, заклоботався й подерся на хімерне лахміття, відкриваючи іскристу на яскравому денному світлі, поморщену жмурами поверхню ріки. Великі зграї білих пташок з клетотом закружляли над верхами дерев, що тихо погойдувалися. Над східним берегом зійшло сонце.

Дайн перший повернувся до повсякденних турбот. Він підвівся і скинув очима на ріку—наниз і зустріч течії. Він помітив за кормою Бабалатчіїв човен і другу маленьку чорну крапку на мерехтливій воді,—то був Тамінін човник. Дайн обережно перейшов на ніс і, ставши навколішки, взявся за весло. Ніна теж почала веслувати на кормі своїм веслом. Вони працювали нахилившись, кожним змахом збурюючи воду, і мале суденце хутко плило вперед, лишаючи позаду вузький слід, облямований мереживом білого променистого шумовиння.

— Хтось іде за нами, Ніно,—заговорив Дайн, не обертаючись.—Не можна підпускати його близько. З такого віддалення навряд чи нас пізнають.

— І спереду є хтось,—промовила Ніна задиханим голосом, не перестаючи веслувати.

— Здається, я знаю, хто це,—сказав Дайн.—Сонце сліпить очі, але я думаю, що то Таміна. Кожного ранку вона приїздить до мене на бриг продавати печево і часом зали-

шасться на цілий день. Пусте! Керуй ближче до берега: нам треба під'їхати до кущів. Я заховав свого човна недалеко звідти.

Кажучи це, він уважно стежив за широколистими ні-пами. Човен швидко плів повз них і терся бортом об їхнє гілля.

— Пильнуй, Ніно,—промовив по павзі Дайн.—Дивись туди, де кінчаються водяні пальми і нависли віти он-того похилого дерева. Керуй на велику зелену гілляку.

Він звівся на ноги і стояв чекаючи, а човен повільно посувався до берега. Ніна скеровувала його легкими, вмi-лими змахами свого весла. Коли під'їхали досить близько, Дайн ухопився за велику гілляку і, подавшись назад, прошттовхнув човна під низьке зелене склепіння з щільно переплетених ліян, що провадило до маленької саги,—вона утворилася там, де ріка розкришила берег під час останньої великої поводи. Тут був причалений біля каменя Дайнів човен, і Дайн перейшов у його, але поклав руку на об-лавок Ніниного човна. Одну мить ці дві шкаралупки разом з тими, що сиділи в них, спокійно гоїдались одна обіч одної, відбиваючись у темній воді в тьмяному світлі, що про-сисалося крізь високий намет буйного листя. А над їхніми головами, геть угорі, палали в гарячому денному світлі величезні червоні квітки, кроплячи їх дощем великих укритих іскристою росою пелюсток, що повільно кружляли в повітрі і спадали наділ безупинним духовитим потоком. Над ними, під ними—в сонній воді, скрізь навкруг їх—у колі пишної рослинності, що купалася в теплому, обваженому міцними й терпкими пахощами повітрі, тривала напружена праця тропічної природи. Рослини буйно тяглися вгору, перевивалися, переплітались у найзаплутаніше плетево, шалено і брутально переповзали одна через одну в страшній тиші одчайдушного змагання знятися догори, до животворчого соняшного світла, мов поняті наглим жахом перед тою парною масою, що загнивала вниз, перед руїною і смертю, з яких вони повстали.

— Час нам розлучатися,—сказав Дайн після довгої мовчанки.—Ти вирушиш зараз додому, Ніно. А я почекаю тут брига: він плистиме повз цю місцинку наніз і я тоді сяду на нього.

— А ти надовго ідеш, Дайне?—тихо спитала Ніна.

— Надовго!—скрикнув Дайн.—Та хіба ж зможе людина з власної волі довго zostаватися в темряві? Коли я не біля тебе, Ніно, я наче сліпий. Що мені життя без світла?

Ніна перехилилась до Дайна з свого човна і з гордовитою і щасливою посмішкою взяла в свої руки його обличчя, палко, а втім допитливо зазираючи йому в вічі. Видимо, вона знайшла там ствердження його останнім словам, бо почуття вдячної впевненості полегшило їй тяжкий сум розлуки. Вона вірила, що йому, нащадкові багатьох великих раджив, синові великого ватажка, владареві над життям та смертю, сонце життя світило тільки тоді, коли він був біля неї. Безбережна хвиля вдячності і любови ринула з її серця йому назустріч. Чим могла вона наочно виявити всі свої почуття тій людині, що переповнила її серце такою радістю і такою гордістю? Збентеженій пристрастю, мов блискавка, сяйнула їй згадка про нікчемну для неї і вже майже забуту цивілізацію, на яку вона тільки скинула оком колись, у ті дні утисків, суму і гніву. Під холодним попелом цього ненависного і мізерного минулого знайшла вона знак любови, гідний вияв безмежного сьогочасного свого блаженства і запоруку ясного, блискучого майбутнього. Вона обняла руками Дайна за шию і припала до його губами в довгому палкому поцілунку. Дайн закрити очі, здивований і наляканий хуртовиною, яка знялася в його грудях від чудного і досі незнамого йому доторку, і ще довго після того, як Ніна вивела свого човна на ріку, він сидів нерухомий, не зважаючи розплющити очі, боячись утратити почуття п'яної насолоди, що він зазнав уперше.

Він подумав, що йому бракує тільки безсмертя, щоб дорівнятись богам. Вона, та істота, що так уміє розчиняти перед ним двері раю, мусить належати йому... незабаром належатиме йому повік!

Він розплющив очі саме вчасно, щоб побачити крізь склепіння ліян ніс свого брига, який повільно пропливав повз його схованку, прямуючи наниз рікою. «Треба повертатися на корабель», подумав Дайн; проте йому було важко покинути місце, де він зрозумів, що таке щастя.

«Ще є час. Хай собі пливають», промурмотів він сам до себе і знову заплющив очі під червоною зливою пахучих пелюсток, силкуючись відтворити в уяві все те, що пережив допіру,—і насолоду і страх.

Десь, певно, він таки встиг наздогнати своєчасно свій бриг, і, мабуть, там, куди він поїхав, знайшлося йому багато роботи, бо ж марно доживався Олмейр скорого повороту свого приятеля. На долішньому коліні ріки, куди Олмейр так часто і так нетерпляче звертав погляд, було порожньо, хіба що інколи там швидко пропливав рибальський човен. Зате з верхоріччя насувалися чорні хмари, набігали зливи, віщуючи, що незабаром настане пора дощів з громовицями та великими поводями, і тоді тубільні човни майже неспроможні будуть плисти вгору рікою.

Олмейр сновігав по тванистому берегу поміж своїми будинками і стежив з тривогою, як цаль по цалеві підходила ріка, помалу, чимраз ближче підкрадаючись до човнів, уже налаштованих і вишикуваних низкою під накриттям промоклих каджангових рогожок. Щастя, очевидно, не давалось йому до рук, і в той час, як він утомлено ходив туди й назад узбережжям під дощем, що без утаву лив з низько навислих хмар, його посідала якась розпачлива байдужість. Хіба не все одно? Така вже, виходить, його доля! Ці двоє проклятих дикунів—Лакамба і Дайн своїми обіцянками допомогти підбили його витратити останні долари на рихтування човнів, а тепер один з них десь поїхав, а другий замкнувся у своїй огорожі і його й зазором не видно. Де вже,—думав Олмейр,—навіть ця наволоч, цей Бабалатчі, та й той не навертається на очі після того, як вони спродали йому весь риж, усі мідні гонги та полотно, потрібні для експедиції. Вони витягли в його всі до останку гроші, і тепер їм байдуже, чи він поїде чи ні. І, безнадійно махнувши рукою, Олмейр повільно сходив на веранду свого нового будинку, щоб сховатися від дощу. Спершись на поручні і втягнувши похилену голову поміж плечі, він здавався на волю течії гірких своїх думок, не помічаючи часу, не почувавши голоду, не чуючи пронизливих вигуків своєї жінки, що кликала його вечеряти. Коли нарешті перші перекоти грози будили його з сумної задуми, він чвалав спотикаючись до світла, що блимало в його старому бен-

ігало, але ж і тоді напівмертва надія надприродньо загострювала йому слух і робила його сприйнятливим до найменшого поруху на ріці. Кілька вечорів поспіль причувався йому плеск весел і мрілися неясні обриси човна; та кожного разу, як він окликав імливий привид, і серце в його трохи не вихоплювалося з грудей із сподіванки, що от-от він почує Дайнів голос, випадало йому розчарування: з ріки долітала до нього похмура відповідь, що то пливуть араби навідати Лакамбу. Багато довелося Олмейрові перебути безсонних ночей, міркуючи, яку нову підлоту збираються вчинити йому ці шановні добродії. Нарешті, коли, здавалося, більше нічого було сподіватися, він почув таки, не тямлячися з радощів, Дайнів голос. Але ж виявилось, що й Дайнові теж дуже кортіло побачитися з Лакамбою, і Олмейр занепокоївся, бо він ніколи не йняв справжньої віри прихильності цього володаря до себе. Так чи не так, а все ж Дайн повернувся нарешті. Очевидячки, він хотів додержати угоди. Надія знов віджила, і тієї ночі Олмейр спав міцним сном, а Ніна тимчасом дивилася з веранди, як сердита ріка, збурена грозою, мчала свої хвилі до моря.

РОЗДІЛ VI

РОЗЛУЧИВШИСЯ з Олмейром, Дайн не забарився перевезтися через ріку. Він пристав до воріт огорожі, що оточувала купу будинків—резиденцію Самбірського раджі. Мабуть, там чекали на когось, бо ворота були відчинені, і люди із смолоскипами стояли напоготові, щоб іти перед гостем нагору по дошках пологого помосту, який провадив до найбільшого з будинків, де мешкав Лакамба і де завжди відбувались усі державні справи. В решті обгороджених будівель жили тільки численні володареві сім'яни та жінки.

Будинок самого Лакамби — було міцне спорудження з грубих дощок, що підносилося на високих палях. Навкруги він був оточений верандою з розколотого бамбука. Вивершувала всю будівлю надзвичайно висока і стрімка покрівля з пальмового листа, спираючись на почорнілі від диму смолоскипів балки.

Будинок поставлений був уздовж ріки. Одна з його подовжніх стін стояла просто воріт огорожі. В поперечній стіні будинку, поверненій до верхоріччя, були двері, і пологістий поміст стелився від самих воріт до цих дверей. При тьмяному світлі димних смолоскипів Дайн розглядів праворуч, у густій тіні, неясні обриси купки озброєних людей. Звідти виступив наперед Бабалатчі, щоб відчинити двері, і Дайн увійшов до приймальної кімнати в резиденції раджі. Забирала ця кімната майже третину будинку. Від інших приміщень її відокремлювала важка завіса європейського виробу. Під самою завісою містилося велике, чорного дерева, крісло, густо вкрите різьбою, а перед ним стояв простий ялиновий стіл. Більше в кімнаті не було ніякої обстави, крім численних мат. Ліворуч від дверей здійсмалися незграбні рушничні козла, куди було встром-

лено три гвинтовки з приладнаними до них багнетами. Вздовж стіни, в затінку, спала покотом Лакамбина ляйб-гвардія,—всі приятелі його чи родичі,—зжужмившись у безладну купу брунатних рук та ніг і різнобарвного вбрання. Час від часу з цієї купи долітало раптове хропіння або здушений стогін котрогось із поснулих. Європейська лампа під зеленим дашком, поставлена на столі, давала Дайнові змогу сяк-так розглядіти всі ці подробиці.

— Просимо перепочити,—сказав Бабалатчі, запитливо дивлячись на Дайна.

— Мені треба негайно перебалакати з раджею,—відповів Дайн.

Бабалатчі показав рухом, що він згоден і, повернувшись до мідного гонгу, який висів під рушничними козлами, двічі міцно вдарив у його.

Різкий брязкіт збудив сторожу. Хропіт ущух; простягнуті ноги попідтягались; уся купа заворушилася і поволі виформувалась в окремі постаті, що раз-у-раз позіхали та терли собі заспані очі. По той бік завіси защебетали жінки; потім почувся басовитий Лакамбин голос:

— Арабський купець чи що?

— Ні, туане,—відповів Бабалатчі,—це нарешті повернувся Дайн. Він прийшов задля важливої розмови з тобою, по бічару,¹ якщо буде на те твоя ласка.

Ласка на це, очевидно, в Лакамби знайшлася, бо незабаром він вийшов із-за завіси; але йому забракло милости подбати як слід про свій туалет. Короткий червоний саронг, обмотаний нашвидку круг стегон,—отакий був увесь його одяг. Милостивий володар Самбіру мав заспаний і досить похмурий вигляд. Він сів у крісло, широко розставив ноги, сперся ліктями на поручні, спустив підборіддя на груди і, важко дихаючи, недоброзичливо дожидався, щоб сам Дайн розпочав свою важливу розмову.

Але й Дайн, здавалось, не квапився починати. Він затопив погляд у Бабалатчі, який вигідно примостився навпочепки біля ніг свого господаря і сидів мовчки, злегка понуривши голову, так наче уважно очікував слів мудрости.

Бабалатчі скромно відкашлянув, потім, нахилившись,

---

¹ Бічара (малайське слово: bitjara)—«нарада», «порада».

підсунув до Дайна кілька мат, щоб той сідав, і тоді почав з захопленням просторікувати скрипучим голосом, велемовно запевняючи Дайна в загальній радості з приводу давносподіваного його повороту. Серце Бабалатчієве зголодніло, не бачучи Дайнового обличчя, а вуха йому всохли із спраги почути відживний звук Дайнового голосу. Серця та вуха в усіх, казав він, перебували в такому самому жалюгідному стані. На цих словах він широко розмахнувся рукою і показав на той берег ріки, де мирно дрімала осада, не маючи й гадки про те, яка велика втіха випаде їй завтра, коли всі довідаються, що Дайн повернувся. «Бо», вів далі Бабалатчі, «бо що ж власне і тішить серце біднякам, як не простягнута рука щедрого купця або великого...»

На цьому вік раптом урвав мову, вдаючи збентеженого, і єдине його око неспокійно забігало по підлозі, а на спотворених губах з'явилась на мить винувата посмішка. Кілька разів під час цієї вступної промови по Дайновому обличчі перебігав веселий вираз, але згодом його заступила поважна на взір зосередженість. Слухаючи просторікування свого першого міністра, Лакамба похмуро сушив брови і сердито кривив губи. Серед тиші, що оповила приміщення після того, як Бабалатчі змовк, залунав хор найрізноманітнішого хропіння в тому кутку, де сторожа, по недовгій перерві, знов поринула в сон. Віддалеки чути було перекоти грому, що саме в той час виповняли Нініне серце тривогою за долю її коханого, але ніхто з трьох розмовників не помічав їх, заглибившись у свої неспокійні думки.

Після короткої павзи Бабалатчі заговорив знову, відкинувши геть цього разу квіти чемного красномовства, заговорив тихим голосом, уриваними квапливими фразами. Вони тут дуже турбувалися. Чом це Дайн так довго не повертався? Люди з пониззя ріки чули стрілянину з великих гармат і бачили голяндський військовий корабель поміж островами в гирлі. Оце їх і турбувало. Кілька днів по тому до Абдулли дійшли чутки про якесь нещастя, і відтоді дожидались вони Дайнового повороту з лихими передчуттями. Чималий час опісля вони з острахом стуляли очі, лягаючи спати, прокидалися поняті тривогою і цілий день тремтіли мов перед ворогом. І вся ця турбота не за себе, а за Дайна. Невже він не розжене їхнього

остраху? Вони ж мирні люди, вони вірні й віддані великому батавському раджі,—хай повсякчас дає йому доля перемогу на радість та щастя його слугам! «А тут», провадив далі Бабалатчі, «мій господар Лакамба аж змарнів на тілі з тривоги за купця, якого взяв під свою охорону; так само і Абдулла, бо що б сказали лихі люди, коли б випадком...»

— Замовчи, дурню!—сердито буркнув Лакамба. Бабалатчі урвав, задоволено посміхаючись, і Дайн, що весь час дивився на його, мов зачарований, зідхнув з полегшенням і обернувся до самбірського володаря. Лакамба не рухався. Не підводячи голови, він позирав з-під лоба на Дайна, важко дихаючи і закопилвши губи з незадоволеним до краю виглядом.

— Говори, Дайне,—вимовив він нарешті.—До нас доходили всякі чутки. Чимало разів порядку мій приятель Решид з'являвся сюди вночі з лихими звістками. Новини хутко ширяться по узбережжі. Та вони можуть бути і неправдиві. Ниньки людські уста брехливіші, ніж були за моїх молодощів, але обдурити мене тепер не легше, як було тоді.

— Усі мої слова правдиві,—недбало відказав Дайн.—Коли ти хочеш знати, що сталося з моїм бригом, то можу тобі сказати, що він попав до рук голяндцям. Повір мені, радже,—провадив він далі з раптовим напливом енергії.—Оранґ-Бланда мають добрих приятелів у Самбірі, бо в іншому разі, як би могли вони довідатися, що я пливу звідси?

Лакамба вороже зиркнув на Дайна. Бабалатчі спокійно підвівся і, підійшовши до козел, сильно вдарив у гонґ.

За дверима почулося човгання босими ногами; у самій кімнаті сторожа попрокидалася і посідала заспана, здивовано озираючись.

— Так, вірний друже білого раджі,—мовив далі Дайн, презирливо звертаючись до Бабалатчі, який знову сів на своє місце.—Я врятувався і приїхав сюди потішити твоє серце. Коли я постеріг голяндський корабель, то спрямував бриг на-рифи і викинувся на берег. Вони не наважились переслідувати мене кораблем і вирядили човни. Ми й собі спустили наші і спробували тікати, та корабель обстрі-

ляв нас і перебив багатьох моїх людей. Але я врятувався, о Бабалатчі! Голяндці простують сюди. Вони шукають мене. Вони йдуть сюди, щоб розпитатися в свого вірного друга Лакамби та його раба Бабалатчі. Радійте ж!

Проте жадний з його слухачів не виявив радості. Лакамба закинув одну ногу на другу і поволі, задумливо чухав її, а Бабалатчі сидів, скриживши ноги, і неначе раптом поменшав та послабшав; очі свої він безтямно втупив просто себе. Сторожа почала виявляти деяку зацікавленість до того, що діялося навколо неї; воляки повитягалися на весь зріст на своїх матах, щоб бути ближче до розмовників. Один з них звівся на ноги і тепер стояв навпроти, спершися на козла, і неуважно перебирав торочки на держаківі свого меча.

Дайн почекав, доки не вщух у далині відгомін нового вихуху грому, і тоді заговорив знову:

— Чи ти онімів, о володаре Самбіру? Чи, може, син великого раджі не вартий уже твоєї уваги? Я прийшов сюди шукати притулку і остерегти тебе, а також дізнатися, що ти маєш на думці робити.

— Ти прийшов сюди заради дочки білої людини,— швидко відказав Лакамба.—А притулок собі ти знайдеш у свого батька, балійського раджі, сина неба, самого Анак Аґонґа. Хто я такий, щоб брати під свою опіку великих князів? Ще вчора я сіяв риж на згарищі, а сьогодні ти кажеш, що твоє життя в моїх руках.

Бабалатчі глянув на свого господаря.

— Жадна людина не може втекти від своєї долі,—побожно прошепотів він.—Коли чоловікові входить у серце любов, він робиться нерозсудливий, як дитина. Будь же милосердий, Лакамбо,—додав він, застережливо смикаючи раджу за край саронґа.

Лакамба сердито вихопив у його полу саронґа. Що краще починав він розуміти, яке страшне замішання справить Дайнів поворот до Самбіру, то більше втрачав свій душевний спокій. Тепер він заговорив на повен голос, перекикуючи свист вітру та пороцання дощу в покрівлю серед бурі, яка проносилася над будинком.

— Ти прибув сюди перший раз, виставляючи себе за купця, з солодкою мовою та безмірними обіцянками, і про-

сив мене, щоб я не заважав тобі умовляти білу людину. І я не заважав. Чого ж тобі ще треба? Доки я був молодий, я воював. Тепер я старий і хочу спокою. Мені легше звеліти, щоб тебе вбили, аніж битися з голяндцями. Та так мені й краще.

Бирса перемчала, і за недовгого затишку серед громувиці Лакамба тихо, мов говорив сам з собою, кілька разів проказав: «Далеко легше! Далеко краще!»

Дайн начебто не дуже злякався загрозливих слів раджі. Під час Лакамбиної промови він зиркнув раз через плече, щоб переконатися, що ззаду нікого нема, і, заспокоєний, витяг із згорток свого пояса коробочку з бетелем і почав ретельно загортати шматочок бетелевого горіха та пучку вапна в зелений лист, що його гречно подав йому уважливий Бабалатчі. Дайн зрозумів цей учинок Лакамбиного міністра, як мовчазну пропозицію миру, як свого роду німий його протест проти недипломатичної різкості господаря і як добру привістку, що їм пощастить іще дійти згоди. А втім Дайн не так то й турбувався. Визнаючи слушність Лакамбиного зауваження, що спричинилася до його повороту до Самбіру справді дочка білої людини, він проте не вважав себе за по-дитячому нерозсудливого, як натякнув Бабалатчі. Направду, Дайнові було добре відомо, що Лакамба надто встряв у пачкарську торгівлю порохом, щоб не боятися розслідування цієї справи від голяндської влади. Коли батько, незалежний балійський раджа, послав його закупити пороху саме в той час, як сутички між голяндцями та малайцями загрожували перекинутися з Суматри на увесь архіпелаг, то ніхто із значніших купців не схотів і слухати обережних Дайнових пропозицій і не спокусився на високі ціни, які давав він їм за порох. До Самбіру Дайн прибув насамкінець, майже як до цілком безнадійного місця, чувши в Макасарі, що там живе один білий і що звідти відбуваються регулярні пароплавні рейси до Сінгапуру. Приваблювало його також і те, що на тамтешній ріці не було голяндського резидента, а це, безперечно, полегшило б справу. Його сподіванки замалим не пропали через уперту Лакамбину лояльність, підказану добрим розумінням своєї власної вигоди. Але Дайнова щедрість, його переконливий молодий запал, престиж славетного імені його батька

перемогли наостанку вагання самбірського володаря. Сам Лакамба відмовився взяти участь у будь-якій незаконній торгівлі, так само він став опором проти того, щоб використати в цій справі арабів. Зате він указав на Олмейра, безвільну, мовляв, людину, яку легко переконати. Згадав він і про те, що Олмейрів приятель-англієць, капітан пароплава, теж може стати в пригоді. Дуже можливо, він навіть пристане до спілки і перевезитиме порох без Абдуллиного відому. Але тут Дайн ізнову наразився на несподіваний опір, умовляючи Олмейра. Лакамбі довелося послати до його Бабалатчі з урочистою обіцянкою, що Лакамба з приязні до білої людини на все заплющить очі, Дайн добре заплатив і за обіцянку і за приязнь готовими срібними гульденами ненависних Оранг-Бланда. Нарешті Олмейр згодився; він сказав, що пороху можна добути, але Дайн мусить звірити на його свої долари, а він перешле їх до Сінгапуру сплатити за порох. Він узявся умовити Форда, щоб той закупив порох та перевіз його потайки пароплавом на бриг. Собі не просив Олмейр жадної грошової нагороди, але стояв на тому, щоб Дайн допоміг йому в його великій справі, після того як вирядить свій бриг. Олмейр пояснив Дайнові, що він не може в такій поважній справі звіритися на самого лише Лакамбу, бо боїться, щоб жаднучий раджа не позбавив його не тільки скарбів, а й життя. Проте раджі таки довелося розповісти про цю умову. Довідавшись, він намігся, щоб і йому дали пайку в цій операції, загрожуючи, що в іншому разі очі його не схдять заплющитися. Олмейр мусів скоритись. Коли б Дайн не побачив Ніни, він, певно, був би відмовився брати участь із своїми людьми в майбутній експедиції до Гунонг-Мас—Золотої Гори. За цих же нових обставин він збирався повернутися з половиною свого загону, тільки но бриг вибереться з-поміж рифів, але вперта погоня за ним голяндського судна примусила його відхилитися на південь і кінець-кінцем викинути на берег свій корабель і знищити його, рятуючи собі свободу, а може й саме життя. Так, він повернувся назад до Самбіру заради Ніни, хоч і знав, що голяндці шукатимуть його тут; але він добре розважив собі, що в руках у Лакамби йому буде безпечно. Хоч і як люто говорив, а не вб'є його милостивий володар, бо думає, що Дайн

знає таємницю скарбу білої людини; не видасть він теж його і голяндській владі з остраху, щоб часом не виявилася його власна участь у незаконній торгівлі. Отже Дайн почував себе досить безпечно і спокійно обмірковував свою відповідь на кровожерну промову раджі. Так, він з'ясує раджі, в якому прикрому опиниться той становищі, якщо Дайн потрапить до рук голяндцям і розповість їм щирю правду. Тоді йому, Дайнові, вже не буде чого втрачати, і він розкаже все, як воно було. Навіть нехай поворот його і порушив душевний спокій Лакамбі,—то що з того?—Він приїхав подбати про те, що належить йому всім правом. Хіба він не вилив цілий струмінь срібла в запілля жаденній м-с Олмейр? Авжеж, він по-царському заплатив за цю дівчину, хоч то й мізерна платня за таке чарівне створіння, за незрівнянну красуню, що звела його з розуму. Душа його прагне її з усім шаленством бажання, і ця спрага лютіша за найпекучіший біль. Він хоче свого щастя. Він має право бути в Самбірі!

Він устав, наблизився до столу і сперся на нього обома ліктями. На відповідь Лакамба присунув трохи ближче своє крісло, а цікавий Бабалатчі, схопившись на рівні ноги, простромив свою голову між їхніми головами. Всі вони швидко обмінювались думками, шептали один одному в саме обличчя, щільно зблизившись. Дайн умовляв, Лакамба заперечував, а Бабалатчі силкувався поєднати їх, дуже потерпаючи, щоб у майбутньому не довелось всім набратися такого клопоту, аж не обкидаєшся. Він промовляв найбільше, поважним шепотом, раз-у-раз повільно повертаючи голову то в той, то в той бік, так наче хотів дивитися по черзі своїм єдиним оком на кожного з обох розмовників. Чого їм сваритись? говорив він. Хай туан Дайн, якого він любить лиш трошечки менше, ніж свого господаря, з повним довір'ям сховається десь. Тут є для цього досить придатних місць. Найкращим за всі буде Буланджієва хата. Стоїть вона осторонь на узліссі, а Буланджі надійна людина. В плутанині покручених перетічків жадний білий не нашукать туди шляху. Білі люди сильні, але бідні на розум. Битися з ними не бажано, зате обдурити їх легко. Вони подібні до недоумкуватих жінок,—не вміють крутити мізком, і він будь з котрим із них ладен змагатися, і поше

його в дурні,— промовляв Бабалатчі з властивою малому досвідові самовпевненістю. Мабуть, голяндці шукатимуть Олмейра. Можливо, вони заберуть із собою свого земляка, якщо мають на його підозру. Це було б дуже добре. Як голяндці поїдуть собі, Лакамба і Дайн зможуть без найменшого клопоту заволодіти скарбами,—тоді, до речі, на одного спільника буде менше. Хіба дурниці те, що він каже? Чи згоден туан Дайн негайно йти до Буланджієвої хати і переховуватися там, доки не мине небезпека?

Дайн погодився сховатись, почувавши, що цим він робить до певної міри ласку і Лакамбі і стурбованому міністрові, але пропозицію зараз же вирушати в дорогу він рішуче відхилив, значливо дивлячись Бабалатчі в око. Вельможка зідхнув, як людина, що підкоряється неминучому, і мовчки показав на той берег ріки. Дайн повільно схилив голову.

— Добре, я поїду туди,— промовив він.

— Ще до світанку?—спитав Бабалатчі.

— Я йду туди зараз,— рішуче відповів Дайн.— Оранґ-Бланда, мабуть, прибудуть не раніш, як завтра ввечері, а я мушу розповісти Олмейрові про нашу умову.

— Ні, ні, туане! не кажи йому нічого,— заперечив Бабалатчі.— Я сам побуваю в його на світанку і розповім йому все.

— Там побачу,— відказав Дайн, збираючись йти.

Надворі знову зірвалася буря. Важкі хмари низько зависли над землею. Віддалеки без ушину гули громові переливи. Час від часу їх приглушали поблизькі вибухи грому і в безнастанній грі блакитних блискавок ліси і ріка примарно виставали з темряви з усією облудною чіткістю деталей, як це буває завжди під час грози. Дайн і Бабалатчі зупинилися перед дверима володаревого будинку на тремтячій веранді. Їх засліпила і приголомшила лютість бурі. Навколо них сиділи навкарачки Лакамбині раби та прибічники, шукаючи тут захисту від дощу. Дайн гукнув на своїх веслярів. Вони озвалися разом: «*Ada*,¹ туане!»— але стурбовано поглядали на ріку.

---

¹ Малайське слово—«єсть» (матроська відповідь на оклик, наказ чи запит), «ми тут».

— Справжній потоп!—крикнув Бабалатчі в саме вухо Дайнові.—Ріка лютує. Дивись! Подивись на пливуче берення! Хіба ж можна тобі їхати?

Дайн поглянув, вагаючись, на темносиній простір розбурханої води, ген по той бік облямованої вузькою чорною смужкою, лісу. Нараз із виблиском сліпуче-білого світла на мить упав йому в очі, майнув і зник клаптик низькодолу з похиленими деревами та Олмейровим бенгалом. Дайн відштовхнув Бабалатчі набік і кинувся бігти до пристані. Веслярі, тремтячи, рушили за ним.

Бабалатчі поволі поступився назад і зачинив двері; тоді обернувся і мовчки втупив погляд у Лакамбу. Раджа сидів нерухомо, мов скам'янілий, не відводячи очей від столу, і Бабалатчі зацікавлено спостерігав збентеження тієї людини, якій служив стільки років і за гаразду і за лихої долі. Безперечно, в дикому і безжальному серці одноокого вельможі прокинулось незвичне йому почуття симпатії, а, може, й жалощів до того, кого він звав своїм господарем. З твердого ґрунту свого теперішнього становища, нині—найближчий дорадник раджі,—він бачив крізь темну далеч минулих років колишнього Бабалатчі,—випадкового вбивця, що знайшов собі пристановище в господі цієї людини, на скромній рижовій плянтації, на самому початку Лакамбиної кар'єри. Потім настала довга доба успіхів, раз-у-раз мудрих порад і глибоких замислів, які рішуче здійснив безстрашний Лакамба. Нарешті все східне узбережжя від Пуло-Лаута до Танджонґ-Бату почало прислухатися до слів мудрого Бабалатчі, вкладених в уста самбірському володареві. За ці довгі роки скількох небезпек він щасливо вивтік, із скількома ворогами мужньо зустрівся лицем до лица, скільки білих убрав у шори! І от тепер він бачить наслідок терпеливої праці на протязі стількох років: безстрашного Лакамбу, пригніченого страхом перед загрозою можливої небезпеки. Таки володар, кожному видно, старіється, і сам Бабалатчі, відчувши на цій думці, що його якось неприємно тягне в середині, притиснув обидві руки до живота і раптом виразно усвідомив сумний факт, що й він сам упадає на силах. Минула вже для них обох пора одчайдушної відваги, і тепер вони мусять шукати порятунку в обачних хитрощах. Вони прагнуть спокою, вони ладні

переробити свою натуру, навіть обмежити самих себе, аби лиш віддалити від себе лиху годину, якщо тільки можна віддалити її. Бабалатчі відхнув,—другий раз цієї ночі,—сідаючи знову біля ніг свого господаря, і з німим співчуттям подав йому свою коробочку з бетелем. І довго вони сиділи мовчки в близькому товариському єднанні споживачів бетелю, повільно рухали щелепами, пристойно спльовували в широкогорлу мідну посудину, передаючи її один одному, і прислухалися до страшної гуркотнечі розбурханих стихій.

— Величезна повідь, — сумно зауважив Бабалатчі.

— Так, — відказав Лакамба. — Невже Дайн поїхав?

— Поїхав, туане. Він побіг до ріки, мов несамовитий. Знову настала довга павза.

— Він може втопитися, — вимовив нарешті Лакамба досить жваво.

— На річці багацько бервення, — відповів Бабалатчі. — Але він добре плаває, — додав він мляво.

— Він мусить жити, — сказав Лакамба. — Він знає, де скарб.

Бабалатчі з пересердя щось буркнув на відповідь, погоджуючися з цими словами. Те, що йому не пощастило викрити таємницю білої людини — дізнатися, де лежить золото, — дуже боліло самбірського вельможу, бо то була єдина велика невдача в його блискучій в усьому кар'єрі.

Глибока злагода заступила тепер лютування бурі. Тільки з маленьких відсталих хмарок, що линули вгору навздогін за далекою вже головною хмарою, де раз-у-раз безгучно переблискувала мигавка, ще перепадали раптові дощі, лагідно, з заспокійливим шелестом плескаючись об пальмоволисну покрівлю.

Аж от Лакамба скинув із себе байдужість з таким виглядом, наче збагнув нарешті справжній стан речей.

— Бабалатчі! — жваво окликнув він свого міністра, злегка штовхнувши його ногою.

— *Ada*, туане! Я слухаю!

— Як ти гадаєш, Бабалатчі, що зробить Олмейр, коли Оранг-Бланда прибудуть сюди і заберуть його до Батавії покарати за торгівлю порохом?

— Не знаю, туане.

— Ти дурень, — радіючи зробив висновок Лакамба. — Він скаже їм, де лежить скарб, щоб заслужити помилування. От що він зробить.

Бабалатчі зиркнув на свого господаря і хитнув головою з аж ніяк не радісним подивом. Про це він не подумав. Справа ще більше заплутувалась.

— Олмейр повинен умерти, — рішуче промовив Лакамба, — щоб ніхто не довідався про нашу таємницю. Бабалатчі, він повинен умерти тихо. Маєш подбати про це.

Бабалатчі згодився і втомлено звівся на ноги.

— Завтра? — спитав він.

— Так. Перш ніж прийдуть голяндці. Він п'є багато кави, — відповів Лакамба, начебто не до ладу.

Бабалатчі потягся позіхаючи, але в Лакамби раптом пропав сон з утішної свідомости, що то він, Лакамба, своїм власним розумом розв'язав складну проблему.

— Бабалатчі, — сказав він змороженому міністрові, — принеси сюди ту музичну скриньку, що мені подарував білий капітан. Щось не бере мене сон.

З цим наказом на лице Бабалатчі впала тінь глибокого суму. Він через силу вийшов за запону і незабаром повернувся назад з маленькою катеринкою, яку поставив на стіл з до краю пригніченим виразом на обличчі. Лакамба сів вигідніш у своєму кріслі.

— Крути, Бабалатчі, крути, — промурмотів він, заплющивши очі.

З енергією одчаю вхопився Бабалатчі за корбу, і, поки він крутив, глибокий сум на його обличчі поволі заступала безнадійна покора. Крізь відчинені віконниці музика Верді линула серед величної тиші понад рікою та лісом. Лакамба слухав, стуливши очі і задоволено посміхався. Бабалатчі крутив корбу. Часом він починав куняти і хилився на катеринку, тоді, очумавшись, з переляку похапцем повертав кілька разів корбу, щоб надолужити пропущене. Знеможена природа спала, відпочиваючи після грізної тривоги, а тим часом під нетвердою рукою самбірського державного мужа Трубадур істерично плакав, лементував і без краю прощався із своєю Ленорою в жалібному колі нескінченних слізливих повторень.

РОЗДІЛ VII

ПРОМЕНИСТЕ соняшне сяйво ясного безхмарного ранку після нічної негоди затопило головну вулицю Самбіру, що вела від низького берега Пантейського коліна ріки до воріт Абдуллиної садиби. Того ранку на вулиці було порожньо. Міцно втоптана безліччю босих ніг, вона тяглася рудою смугою поміж купами пальм. Тіні від їх високих стовбурів перетинали вулицю через нерівні переміжки різкими чорними смугами, а сонце, недавно зійшовши, кидало тінь від їх ряснолистих верхів геть на покрівлі будівель уздовж берега ріки, навіть на саму ріку, що бистро і плавко текла повз безлюдні хати. Бо ж і хати стояли порожні. На вузенькій смужці стоптаної трави поміж їхніми відчиненими дверима та вулицею без догляду курилися вранішні огнища. Тонкі хвилясті стовпи диму здіймалися над ними в прохолодне повітря і повивали тонесеньким серпанком таємничої блакитної мли осяєне сонцем безлюддя осади. Олмейр щойно виліз із свого гамака і придивлявся заспаними очима до незвичайного вигляду Самбіру, неясно здивований його безлюдністю. В Олмейровому будинку теж панувала тиша. Не чути було ні жінчиного голосу, ні Ніниних кроків у великій кімнаті, що виходила на веранду. Цю кімнату Олмейр звав вітальнею, коли хотів у товаристві білих людей обстояти свої права на найпростіші блага цивілізації. Ніхто там ніколи не сидів, та й сидіти там не було на чому, бо м-с Олмейр в нападах дикого гніву, розворушена спогадами про піратську добу в своєму житті, давно вже позривала зо стіг завіси на саронгі своїм молодим невільницям і попалила, штука за штукаю, гарненькі меблі, щоб готувати риж на всю родину. Та Олмейр не думав тепер про свої меблі. Він думав про Дайнів поворот, про Дайнове

побачення вночі з Лакамбою, про можливий вплив цього побачення на його власні ґрунтовно обмірковані пляни, що ото вже наблизився час здійснити їх. Його турбувало ще те, що Дайн обіцяв прийти вранці, а й досі не прийшов. «То ж хлопець мав стільки часу, щоб перевезтися через ріку», розважав Олмейр. «А праці сьогодні сила. Треба ж перебалакати про всі подробиці від'їзду завтра нарозвидні, про спуск човнів на воду; треба обміркувати тисяча одну останню дрібницю. Експедиція повинна вирушити в цілковитому порядку; ні про що не можна забути, ніщо не...» Раптом його посіло почуття незвичайної самотності, і серед цієї незвичайної тиші він піймав себе на тому, що прагне почути хоч би такий неприємний йому завжди жіночий голос, щоб тільки порушити це гнітюче мовчання. Його переляканій уяві здавалося, що ця тиша віщує якесь нове нещастя. «Що там скоїлося?» промурмотів він стиха і почовгав надто просторими пантофлями до верандової балюстради. «Поснули всі, чи померли, чи що таке?» Але осада була жива і дуже далеко від сну. Вона прокинулася, тільки почало благословлятися на світ, коли Махмет Банджер, охоплений нечуваною енергією, встав, узяв сокиру, переступив через тіла обох своїх заснутих жінок і, здригаючись, подався на берег—упевнитись, що вода не зміла за ніч нової хати, яку він ставив собі.

Заповзятливий Махмет будував хату на широкому плоті. Він міцно припнув його до багнистого рогу, там, де сходилися обидві відноги Пантею, щоб захистити від пливучих колод, які напевно мали наплисти на ріг під час поводи. Махмет простував мокрою травою, чмихав з холоду і тихенько кляв суворі вимоги трудового життя, що вигнали його з теплого ліжка на холодне вранішнє повітря. Тільки глянувши, він побачив, що пліт стоїть, де стояв, і похвалив себе за свою обачність, яка врятувала йому хату, бо в досвітній імлі углядів він безладну купу пливучого бервення, прибитого до багнистої замелі. Колоди безформно цопереплутувалися галуззям і перекочувалися на хвилях то сюди, то туди, назираючи одна на одну в коловертні стрічної течії обох колін ріки. Саме коли сонце знялося над лісом на тому березі, Махмет спустився до самої води, щоб оглянути ротангові линви, якими він припнув

свою хату. Нахилиючись над припонами, він знову не уважно обвів очима безладно скопичені колоди і раптом побачив поміж ними дещо таке, що примусило його кинути сокиру і випростатися, затуливши рукою очі від ранішого сонця. То було щось червоне, і колоддя перекочувалось через оту річ, то обступаючи її кругом, то зовсім закриваючи. Спочатку Махметові здалося, що то шматок червоної тканини. Але за хвилю по тому він зрозумів, у чому справа, і зняв івалт.

— Гей! Люди! Тут людина потрапила під бервення.—Він приставив долоні до рота і загукав виразно, обернувшись лицем до осади:—тут чоловік утопився в ріці! Ідїть подивіться! Мертвяк... чужинець!

Жінки з найближчої хати вже поралися надворі,—розпалювали огнища, товкли риж на сніданок. Вони пронизливо підхопили крик, і так він помандрував від хати до хати, затихаючи в далині. Чоловіки, стурбовані, але мовчазні, повихоплювались із хат і прожогом побігли на багнистий ріг, де безтямні колоди гоїдались, товклися, стрибали і перекочувались над чужинцевим тілом з тупою впертістю бездушних речей. Слідом за чоловіками метнулися й жінки, кинувши свої хатні справи і не зважаючи на можливість прикрих родинних перекорів. Юрба дітей мчала позад усіх, весело щебечучи в радісному захваті від несподіваної події.

Олмейр гукнув на жінку й дочку, але не дістав відповіді і зупинився, уважно прислухаючись. До нього ледве долетів відгомін крику юрби, упевнивши його, що сталося щось незвичайне. Він уже налагодився був покинути веранду, та глянув на ріку і затримався, бо помітив маленького човника, що плив через ріку від раджиної пристані. Самотній іздець (у йому Олмейр скоро пізнав Бабалатчі) перевізся трохи нижче від будинку і прибережним водостоем грібся до Лінґардової пристані. Бабалатчі повільно вібрався на берег і заходився ретельно прив'язувати свого човна, наче зовсім не кваплячись зустрітися з Олмейром, який,—Бабалатчі добре це бачив,—дивився на нього з веранди. Ця затримка дала Олмейрові час помітити офіційний убір на Бабалатчі і дуже здивуватися з того. Самбірський вельможка був одягнений у належне його високому ранґові

вбрання. Кричуще-барвистий саронг охоплював йому стан, а з-поміж численних зборів саронга визирав срібний держак криса, що бачив світло лише у великі свята або під час офіційних приймань. Через ліве плече та голі груди в літнього дипломата був перечеплений блискучий подарований від уряду ремінь з мідною бляхою, де було вибито нідерландський державний герб з написом: «Султан Самбірський». Голову Бабалатчі повивав червоний завій. Торочкуваті кінці його спадали йому вздовж лівої щоки на ліве плече, надаючи його старечому обличчю кумедного легковажного виразу. Прив'язавши нарешті свого човна так, як йому хотілося, він випростався, обтрусив збори саронга і рушив великими кроками до Олмейрового бенгало, рівномірно махаючи своєю довгою, з чорного дерева, палицею. Оздоблена самоцвітами золота її голівка виблискувала на вранішньому сонці. Олмейр замахав рукою, показуючи вправоруч, де був ріг, якого сам він не міг бачити, але добре видний з пристані.

— Агов, Бабалатчі!—гукнув він.—Що там таке? Видно тобі?

Бабалатчі спинився, уважно поглянув на юрбу, що скупчилася на березі ріки, і через мить, на велике здивування Олмейрове, звернув із стежки, підібрав одною рукою свій саронг і прудко кинувся бігти травою до багнистого рогу. Понятий найбільшою цікавістю, Олмейр і собі збіг наниз східцями веранди. Гомін чоловічих голосів і пронизливі крики жінок долітали тепер до його зовсім ясно і, тільки він завернув за ріг свого будинку, як побачив на низькодолі натовп людей, що нахилилися і тиснулися навколо якоїсь цікавої їм речі. Олмейр невиразно почув Бабалатчіїв голос; потім юрба розступилася перед пристарілим вельможею і знов ізступилась за ним. Схвильований гомін перейшов у голосний крик. Олмейр уже наближався до натовпу, коли звідти вибіг якийсь чоловік і погнався стрілою повз його до осади, не звернувши уваги на Олмейрові крики зупинитися і пояснити йому причину зворушення. Коли Олмейр підійшов до самого юрбища, його зупинила неблаганна людська маса, не слухаючи його прохань дати йому дорогу і навіть не відчуваючи його обережних штовханів, з якими він намагався протиснутись до берега.

Поки він обережно й повільно просувався наперед, йому раптом причувся там, де стовпище було найгустіше, голос його жінки. Він не міг не пізнати підвищених інтонацій м-с Олмейр, але самі її слова були надто невиразні, щоб зрозуміти їхнє значіння. Він кинув свої спроби пробитися крізь натовп і налагодився був розпитатися в сусідів, що сталося, коли це довгий пронизливий крик розітнув повітря, заглушаючи гамір юрби і голоси тих, хто давав Олмейрові пояснення. На мить Олмейр мов скам'янів із несподіванки та жаху, бо тепер йому зробилося цілком ясно, що то його жінка голосить над покійником. Згадавши про незвичайну відсутність Ніни і збожеволівши з остраху за неї, він наосліц люто рванувся вперед, і юрба розступилася, зойкаючи з подиву та болю перед його шаленим наступом.

На невеликій вільній від людей простороні лежало на розі тіло чужинця, допіру витягнуте з-під колод. По один його бік стояв Бабалатчі, спершись підборіддям на голівку своєї палиці і не відводячи єдиного свого ока від безформної маси поламаних рук та ніг, пошматованого м'яса і скривавленого лахміття. Саме коли Олмейр продерся крізь коло понятих жахом глядачів, м-с Олмейр накинула своє голов'яне покривало на обернене догори небіжчикове обличчя і, присівши біля втопленика, знову жалібно заголосила, аж принишкла юрба здригнулася. Наскрізь промоклий Махмет обернувся до Олмейра, палаючи бажанням і йому розповісти про свою пригоду.

У перший момент реакції після пережитої страшної тривоги, Олмейрові здалося, що світ захитався перед його очима, і він слухав те, що говорилося навколо його, не розуміючи ані слова. Міцним зусиллям волі він опанував себе і тоді почув, що Махмет оповідає:

— От як воно було, туане. Його саронґ зачепився за зламану гілляку, і він завис, а голова його була у воді. Коли я побачив, що це таке, то не схотів лишати його тут. Я хтів відчепити мертвяка, хай би він плив собі далі. Навіщо ми маємо ховати якогось чужинця коло своїх хат? Чи не на те, щоб його дух приходив лякати наших жінок та дітей? Хіба в нас не досить своїх власних привидів?

Ухвальний гомін перепинив його на цих словах. Махмет докрийливо скинув очима на Бабалатчі.

— Та туан Бабалатчі наказав мені витягти тіло на берег,—вів він далі, обводячи поглядом усіх своїх слухачів, але звертаючись лише до самого Олмейра,—і я витяг його за ноги. Я тягнув його через багнище, хоч серце моє бажало бачити, як він попливе собі за водою і, може, пристане до Буланджієвої садиби,—най збезчестить хто могилу його батька!

На ці слова слухачі відповіли стриманим реготом, бо ворогування Махметове з Буланджі було добре всім відоме і завжди цікавило самбірців. Ще не перейшов у юрби веселий настрій, як м-с Олмейр раптом заквилила знову.

— Господи, боже ти мій! Чого це болить так цю жінку?—сердито скрикнув Махмет.—Отож, я торкався цього тіла, що ка-зна звідки приплило до нас і, очевидячки, осквернився і не можу тепер їсти рижку. Я зробив це з наказу туана Бабалатчі, щоб догодити білій людині. Чи задоволений ти, о туане Олмейре? І яка мені буде за те подяка? Туан Бабалатчі казав, що я матиму нагороду, і саме від тебе. Ти тільки подумай. Я осквернив себе, а якщо й ні, то, може, підпав під лихі чари. Подивися на його наножні! Чи чувано де, щоб мертвяки з'являлись уночі серед колоддя з золотими запинками на ногах? Е, ні, без чаклування тут не обійшлося. А втім,—додав Махмет, поміркувавши мовчки з хвилину,—я візьму, коли мені дозволять, запинку, бо маю талісман проти привидів і не боюсь їх,—хвала аллахові!

Новий вибух голосіння м-с Олмейр перепинив Махметові струмінь красномовства. Збитий з пантелику Олмейр порядку скидав очі то на свою жінку, то на Махмета, то на Бабалатчі, і нарешті погляд його мов причарований спинився на втопленому, що лежав серед твані, в химерній, ненатурально-скорченій позі, з закритим обличчям, з понівеченим, побитим тілом. Одна його рука, викручена і покалічена, звідки в багатьох місцях стирчали крізь пошматоване м'ясо білі кістки, була відкинута набік, і її п'ясть з розчепіреними пальцями майже торкалася Олмейрової ноги.

— Ти не знаєш, хто це?—стижа спитав Олмейр.

Той, утупивши очі просто себе, ледве ворухнув губами. Безугавний лемент м-с Олмейр приглушив його тиху

відповідь, що призначалася для ушей самого лише Олмейра.

— Так судила йому доля. Глянь собі під ноги, білий чоловіче. Я бачу на цих понівечених пальцях каблучку, добре мені знану.

Кажучи так, Бабалатчі недбало ступив уперед і наче випадково став ногою мерцеві на руку, втоптавши її в м'який мул. Він загрозово замахнувся своєю палицею на юрбу, і натовп трохи подався назад.

— Забирайтеся звідси,—сказав він суворо,—і відішліть ваших жінок до огнищ, яких їм взагалі не слід було кидати, щоб бігти по вмерлого чужинця. Це чоловіча справа. Я беру його в імені раджі. Хай ніхто тут не лишається, крім туана Олмейра невірників. Ну, рушайте!

Юрба неохоче почала розходитися. Перші пішли жінки, тягнучи за собою дітей, що виснули всією своєю вагою на матерній руці. Чоловіки повільно посунули слідом, переходячи з однієї купки до іншої, поки всі гуртки не порозпадались, коли юрба наблизилася до осади, і кожне, жадібно смакуючи наперед уранішній риж, прискорило ходу і повернулося до своєї хати. Лиш кілька чоловіків—чи приятелів Махметових, чи то його ворогів—затрималися трохи довше на пагорку над спуском до тванистого рогу і зацікавлено дивилися на маленьку купку людей навколо трупа на березі.

— Не розумію, що ти хочеш сказати, Бабалатчі,—мовив Олмейр.—Про яку каблучку ти говориш? Хоч би хто він був, цей бідолаха, а ти втоптав його руку в саме болото. Відкрий йому обличчя,—провадив він далі, звертаючись до м-с Олмейр, що сиділа навпочепки в головах у мерця і похитувалася то в той, то в той бік, час від часу струшуючи своїми скуйовдженими сивими кучерями і пошепки примовляючи тужно.

— Леле!—скрикнув Махмет, що тримався поблизу.—Бачиш, туане! колоди зіткнулись отак,—тут він притиснув долоні одну до одної,—і його обличчя десь певно потрапило поміж ними; отож він не має тепер лица, щоб ти міг подивитись на нього. Лишилося його м'ясо, його кістки, ніс, губи, а, може, й очі, та ніхто вже тепер не зможе відрізнити одне від одного. Так було написано в день його народження,

що жадна людина не зможе споглянути на його, коли він помре, і сказати: «Оце обличчя мого друга».

— Замовчи, Махмете. Годі!—сказав Бабалатчі.—І буде з тебе лупати очима на його наножень, о споживачу свинячого м'яса! Туане Олмейре,—мовив він далі, знизивши голос,—чи бачив ти Дайна цього ранку?

Олмейр широко розплющив очі і подивився стурбовано.

— Ні,—хутко відповів він.—А ти бачив його? Хіба він не в раджі? Я чекаю його. Чому він не прибуває?

Бабалатчі сумно похитав головою.

— Він уже прибув, туане. Він поїхав від нас учора вночі, саме коли найбільше лютувала буря і ріка шалено клекотіла. Ніч була чорна, як вугілля, але в грудях йому горіло світло, в сляві якого шлях до твого будинку здавався йому таким же рівним, як тиха вода в затоні, а пливучі колоди—не більшими за стебла сухої трави. Тому він і поїхав, і от тепер лежить тут.—І Бабалатчі кивнув головою в напрямку трупа.

— Звідки ти знаєш?—схвильовано спитав Олмейр, відштовхуючи набік свою жінку. Він зірвав покривало з небіжчиковаго лица і затопив погляд у безформну купу м'яса, волосся та вже трохи підсохлого мулу в тому місці, де мало бути обличчя.—Нічого не можна розібрати,—додав він і відвернувся здригаючись.

Бабалатчі став навколішки і обтер мул з заляканих пальців простягнутої руки. Потім він звівся на ноги і підніс Олмейрові перед самі очі блискучу золоту каблучку, оздоблену великим зеленим самоцвітом.

— Ти ж добре знаєш цей перстінь,—промовив Бабалатчі.—Він ніколи не сходив з Дайнової руки. Я мусів оце відірвати шматок м'яса, щоб зняти його. Тепер ти віриш мені?

Олмейр підвів руки до голови і знову безсило спустив їх у цілковитій знеможі одчаю. Бабалатчі зацікавлено дивився на нього і дуже здивувався, помітивши на його обличчі посмішку. Чудне уявлення опанувало Олмейрів мозок, приголомшений новим лихом. Олмейрові примрілося, ніби багато вже літ він падає весь час у глибоке провалля. День по дневі, місяць по місяцю, рік по рокові він падав, падав, падав. Провалля було кругле, з рівними чорними сті-

нами, і ці чорні стіни летіли догори з докучною швидкістю. Запаморочливий літ! шум його, здавалося Олмейрові, ще й досі лунав йому в ухах. Нарешті страшний удар,—він упав на дно,—і диво дивне!—зостався живий і цілий, а Дайн лежить—от мертвий з поламаними костями. Це видалося йому кумедним. Померлий малаєць! Він часто і без найменшого зворушення бачив мертвих малайців. А цього разу йому хотілося плакати, та не за малайцем, а над нещасною долею однієї білої людини, яку він добре знав, над долею чоловіка, що впав у глибоке провалля і не вбився. Йому ввижалося, ніби сам він стоїть осторонь, трохи подаль, і дивиться на якогось іншого Олмейра. Спіткало цього Олмейра велике лихо. Бідний, бідний чолов'яга! Чом він не переріже собі горла? Його кортіло піддати духу бідоласі, він прагнув побачити, як той лежатиме мертвий впоперек цього другого мерця. Чому він не вмирає і не робить кінця цьому стражданню? Він несвідомо застогнав і здригнувся, злякавшись власного свого голосу. Чи не божеволіє він? Жахнувшись цієї думки, він повернувся й побіг до свого будинку, переказуючи знов і знов сам собі: «Я не божеволю, таж ні! Ні, ні, ні!» Він силувався зосередитися на цій думці. Не божеволіє він, не божеволіє! Він спотикався, наосліп збігаючи сходами, і чимраз швидше переказував ці слова, наче в них був йому порятунок. На веранді, побачив він, стояла Ніна. Він хотів сказати їй щось, але не міг пригадати, що саме, бо тільки й думав про те, щоб не забути, що він не божеволіє. Він і тут не відступався в думці від своїх слів, бігаючи кругом столу, доки не спіткнувся на одно з крісел і не впав в його, до краю знесилений. Він сидів, нестямно вп'явшись очима в Нину, все ще запевняючи мовчки сам себе, що він зовсім здоровий, і дуже дивувався, чого це вона оступається перед ним, широко розплющивши перелякані очі. Що таке скоїлося з нею? Це ж безглуздя. Він щосили вдарив по столі кулаком і хрипко крикнув: «Дай мені джину! Швидше!» І коли Ніна вибігла, він zostався сидіти в кріслі, дуже тихо й спокійно, дивуючись сам на себе, що зняв такий галас.

Ніна повернулася, несучи кухля у руці, до половини наповненого джином, і побачила, що батько сидить і роз-

гублено дивиться просто себе. Олмейр почував себе дуже втомленим, мов після довгої подорожі. Він почував себе так, наче пройшов багато-багато миль цього ранку, і тепер мріє відпочивати без кінця-краю. Він узяв кухоль тремтячою рукою і, коли пив, зуби йому стукотіли об скло. Вихилив кухоль і важко поставив його на стіл. Потім повільно перевів очі на Ніну, що стояла перед ним, і твердо промовив:

— Тепер усьому край, Ніно. Він умер, а це все одно, якби я попав у свої човни.

Він перейнявся гордістю, що міг говорити так спокійно. Безумовно, він таки не божеволіє. Ця впевненість підбадьорила його, і він розповідав далі про те, як знайдено тіло, весь час із задоволенням прислухаючись до свого власного голосу. Ніна стояла спокійно, з нерухогим лицем, легенько поклавши руку на батькове плече. Проте в кожній рисочці її обличчя, в тому, як вона стояла, відбивалася напружена, тривожна уважність.

— Значить, Дайн умер,—холодно сказала вона, коли батько замовк.

Штучну спокійність Олмейрову вмить заступив вибух несамовитого обурення:—ти стоїш тут, мов нежива, і розмовляєш зо мною так, наче все це дурничка. Так, він умер. Ти це розумієш? Умер! А тобі про те байдуже? Ти ніколи й думки-гадки ні про що не мала. Ти бачила, як я змагався, працював, пнувся з шкури, та це тебе зовсім не обходило, а моєї муки ти навіть не помічала. Ніколи, ніколи! В тебе нема серця, нема й розуму, бо ти б зрозуміла, що то на тебе працював я, для твого щастя. Я хотів бути багатим, хотів вирватися звідси. Я хотів побачити, як білі люди уклонятимуться твоїй красі та багатству. Я, старий, прагнув вибратись у чужу країну, приєднатися до чужої мені цивілізації, щоб знайти там нове життя споглядаючи твої блискучі успіхи, твої тріумфи, твоє щастя. Задля цього я терпеливо ніс тягар праці, розчарувань, зневаги серед тутешніх дикунів, і все це вже майже тримав у своїх руках.

Він скинув погляд на уважне доччине обличчя і зірвався на ноги, перекинувши крісло.

— Ти чуєш? Я все це вже мав... так... так... майже тримав у руках.

Він спинився, силкуючись перебороти чимраз більший свій гнів, але це йому не вдалося.

— Чи ти не маєш ніякого почуття?—провадив він далі. —Хіба ти жила без жадної надії?—Нініне мовчання драгувало його; він підводив голос, хоч ще силувався опанувати себе.

— Невже тобі подобається жити в таких злиднях і смерти в оцій мерзенній дірі? Та ж вимов хоч слово, Ніно! Невже ти не маєш ніякого співчуття? Невже ж тобі й слова одного бракує, щоб утішити мене, мене, що так тебе любив?

Він почекав з хвилину на відповідь, але не діждавшись її, потряс кулаком перед доччиним обличчям.

— Ти якась дурна!—крикнув він несвоїм голосом.

Він озирнувся довкола, шукаючи крісло, підняв його і важко сів у нього. Гнів його перейшов, і йому зробилося соромно свого запалу, але разом з тим він відчував полегшення на думку, що нарешті з'ясував він дочці справжній сенс свого існування. Він був таки щиро переконаний у цьому, ошуканий емоційною оцінкою своїх мотивів і неспроможний побачити помилковість своїх гадок, нереальність своїх прагнень, марність своїх жалів. І тепер його серце було переповнено лише безмірною ніжністю та любов'ю до дочки. Йому хотілося бачити її нещасну і взяти участь в її розпачі, та хотів він цього тільки тому, що всі безсилі натури прагнуть поділити своє горе з істотами до цього горя непричетними. Коли б вона сама страждала, то зрозуміла б і пожалувала його. А так вона не хотіла або не могла знайти і слова втіхи чи любови для нього в його жахливій скруті. Почуття цілковитої самотності опанувало його з такою силою, що він аж затрусився. Він похитнувся і впав долілиць на стіл, простягнувши перед себе напружені, заціпенілі руки. Ніна метнулася була до батька, але знов зупинилася, дивлячись на сиву голову і на широкі плечі, що конвульсійно стрясались під хуртовиною почуттів, нарешті полегшених слізьми та хлипами.

Ніна глибоко зідхнула і відійшла від столу. З її обличчя зникла та кам'яна байдужість, що так роздратовала її батька і довела його до вибуху гніву й туги. Вираз на її лиці, якого вже не бачив батько, швидко змінився. Вона вислухала Олмейрове благання про співчуття, про хоч

єдине слово втіхи, на погляд—байдужа, але серце їй розривали суперечні поривання, викликані несподіваними подіями, яких вона не передбачала, або, принаймні, не могла сподіватися, що вони стануться так скоро. Видовище батькового страждання глибоко зворушило її, бо вона знала, що єдиним словом могла б покласти йому край і прагнула з усієї душі заспокоїти це змучене серце, але в той самий час з жахом прислухалася до голосу своєї всепереможної любови, що наказував їй мовчати. І вона скорилася цьому голосові після короткої жорстокої боротьби її старого «я» з новим рушієм її життя. Вона замкнулась у цілковитому мовчанні—єдиній своїй зброї, щоб захистити свою таємницю. Вона не зважувалась подати найменшого знаку, прошепотіти однісіньке слово, бо боялася вивісти надто багато. Сама потужність її переживань, зворушивши найпотаємніші закутки її серця, здавалось, обернула її в камінь. Тільки поширені ніздрі та блискучі, мов блискавки, очі виказували, яка хуртовина бушувала в її грудях, але опих ознак доччиного зворушення Олмейр не бачив, бо жаль до себе, гнів та розпач затуманювали йому очі.

Якби Олмейр поглянув на свою дочку тієї хвилини, коли вона нахилилася над балюстрадою веранди, то помітив би, як байдужість на її лиці заступив тяжкий сум, як потім зник і цей вираз і невсипуща тривога глибокими зморшками потьмарила осяйну красу її обличчя. Висока трава на занехаяному подвір'ї стояла нерухомо перед її очима серед опівденної спеки. Від річного берега доносилися глоси і тьопання босих ніг, що наближалися до будинку. Було чути, як Бабалатчі давав указівки Олмейровим людям, і приглушене голосіння м-с Олмейр зробилося виразніше, тільки невеличкий похід з тілом утопленика на чолі з цією зажуреною матроною завернув за ріг бенгалю. Бабалатчі зняв зламаву запинку з мерцевої ноги і тримав її в руці, ідучи поруч носіїв, тимчасом як Махмет несміло плентався ззаду, сподіваючись обіцяної нагороди.

— Покладіть його сюди,—звелів Бабалатчі Олмейровим людям, показуючи на купу дощок, що сохли навпроти веранди.—Кладіть його сюди. Він був кафір¹ і собачий

---

¹ Кафір (арабське слово)—«невірний», «немусульманин».

син і приятелював з білою людиною. Він пив міцну воду білої людини,—додав він з робленим жахом.—Я сам це бачив.

Люди поклали знівечене тіло поземо на двох дошках, а м-с Олмейр накрила його шматком білої бавовняної тканини і пошептавшись якийсь час з Бабалатчі, вернулась до своїх хатніх обов'язків. Олмейрові люди, поклавши свою ношу, порозходилися хто куди, шукаючи затінку, де б можна було пробайдикувати решту дня. Бабалатчі лишився сам коло тіла, що лежало, покрите білою тканиною, під ярим соняшним промінням.

Ніна спустилася сходами і підійшла до Бабалатчі. Він підніс руку до лоба і схилився з глибокою пошаною.

— То в тебе, я бачу, обручка з ноги,—сказала Ніна, дивлячись на підведене догори Бабалатчієве обличчя з його єдиним оком.

— Так, обручка, мем-Путі,—відповів гречний вельможка. Потім, обернувшись до Махмета, поманив його рукою і, гукнув:—Ходи сюди!

Махмет, вагаючись, наблизився. Він уникав дивитися на Ніну, але так і вп'явся очима в Бабалатчі.

— Ну, слухай,—різко промовив Бабалатчі.—Ти бачив наножень і каблучку і знаєш, що вони належали купцеві Дайну і нікому іншому. Дайн цієї ночі повернувся човном. Він мав розмову з раджею, а опівночі пішов від його, щоб перевезтися через ріку до хати білої людини. Була велика повідь, і сьогодні вранці ти знайшов його в річці.

— Я витяг його за ноги з води,—промурмотів Махмет сам до себе.—Туане Бабалатчі, мені буде за те нагорода!—викликнув він уголос.

Бабалатчі підніс догори золотий наножень перед Махметовими очима.

— Що я сказав тобі, Махмете, те—про всі вуха. А що я даю тобі зараз, це—тільки для твоїх очей. Бери!

Махмет пожадливо схопив обручку і заховав її в згортках своєї стегенної пов'язки.

— Чи ж я дурний, щоб показувати таке в хаті, де аж три жінки?—буркнув він.—Але я розкажу їм про купця Дайна і балачок буде задосить.

Він повернувся і пішов, прискорюючи ходу, тільки вийшов з Олмейрової садиби. Бабалатчі дивився йому

вслід, поки він не зник за кущами, потім покірно звернувся до Ніни:

— Чи добре я зробив, мем-Путі?

— Добре, — відповіла Ніна. — Каблучку можеш залишити собі.

Бабалатчі доторкнувся рукою до своїх губ та лоба і звівся на ноги. Він подивився на Ніну, так наче чекав, чи не скаже вона чого, але вона повернула до хати і почала здійматися сходами, махнувши йому рукою, щоб він ішов собі.

Бабалатчі підняв свою палицю і наготовився йти. Вже добре припікало, і його зовсім не вабила довга мандрівка до раджиного палацу. Але він доконче мусів їхати і розказати раджі—доповісти йому про подію, про зміну в їхніх плянах, про всі свої підозріння. Він рушив до пристані і заходився розв'язувати ротанговий припін свого човна.

Перед ним простилася широкий простір пониззя ріки з іскристою поверхнею, поцяткованою чорними плямками рибальських човнів. Схоже було, ніби рибалки плили на перегони. Бабалатчі покинув працювати і, враз зацікавившись, почав приглядатись. Чоловік, що їхав у передньому човні, вже досить близько, щоб його могли почути з перших хат Самбіру, поклав весло, підвівся і крикнув:

— Човни! човни! Військові човни пливуть! Вони вже тут!

В одну мить осада ожила, люди рушили до берега. Чоловіки почали відв'язувати свої каюки, а жінки поставили купками, дивлячись у напрямку долишньої залучини ріки. Понад деревами, що облямовували річне коліно, показалася маленька хмарка диму, мов чорна крапка на осяйній небесній блакиті.

Бабалатчі стояв збентежений з припоном у руці. Він глянув наниз, на ріку, потім догори—на Олмейрів будинок, тоді знов на ріку, мов вагаючись, що його робити. Нарешті знову похашцем прив'язав свій човен і побіг до будинку, на веранду.

— Туане! Туане!—кричав він з запалом.—Човни пливуть. Військові човни. Тобі варто було б приготуватись. Офіцери ж прийдуть сюди, я знаю.

Олмейр повільно підвів голову від столу і втупив у Бабалатчі безтямний погляд.

— Мем-Пути!!—гукнув самбірський дипломат до Ніни.
—Глянь но на його! Він нічого не чує. Будь обережна,—
додав він значливо.

Ніна кивнула йому з непевною усмішкою і збиралась
була щось сказати, але гучний постріл з гармати, постав-
леної на носі парового баркаса, що саме в ту мить пока-
зався здалеку, не дав їй заговорити. Усмішка зникла, і її
заступив попередній вираз тривожної уваги. Околишні па-
горки відгукнулися луною, мов протяжним жалібним зід-
ханням, наче то зідхнула вся країна у відповідь на оклик
своїх володарів.

РОЗДІЛ VIII

ЗВІСТКА про те, чиє тіло лежить в Олмейровій садибі, хутко облетіла всю осаду. Цілий ранок більша частина самбірців zostавалася на довгій вулиці, обмірковуючи таємничий поворот та наглу смерть чоловіка, якого всі знали за купця. Його приїзд під час північно-східнього мусону, довге проживання серед них, раптовий від'їзд на бригові і, нарешті, таємне знайдення нібито його трупа поміж колоддям,—усе це викликало подив і нескінченні балачки, що провадилися з незмінною цікавістю. Махмет переходив від хати до хати, від однієї купки до іншої, завжди готовий переказати ще раз свою пригоду: як ото углядив він тіло, що зачепилося саронгом за розсохувату колоду; як м-с Олмейр, надбігши одна з перших на його крик, пізнала мерця, а він ще й на берег не виволік його, як Бабалатчі наказав йому витягти мертвяка з води. «Я витяг його за ноги, і в його не було голови», вигукував Махмет. «І як це жінка білої людини могла пізнати, хто то? Звісно, вона відьма,—це всім відомо. А бачилисьте, як сам білий чоловік дременув навтіки, побачивши мертвого. Він біг, як олень!» На цьому Махмет удавав довгі Олмейрові кроки, глядачам на велику втіху. І за весь свій клопіт він не одержав нічого. Каблучку з зеленим самоцвітом туан Бабалатчі забрав собі. «Нічого! Отак таки нічогісінько!» Він плював собі під ноги на знак обурення і покидав цю купку, шукаючи нових слухачів.

Поширившись до крайніх меж осади, цікава новина долинула і до Абдулли в той час, коли він сидів у холодку своїх комор, наглядаючи за конторниками—арабами та людьми, що навантажували і розвантажували човни з верхоріччя. Покликали Решіда, який працював на пристані.

Він знайшов свого дядька, як завжди, спокійного, навіть веселого, але дуже здивованого. Чутка, що Дайнів бриг захоплено чи зруйновано, докотилась до арабів ще три дні тому через рибалок та мешканців пониззя. Вона хутко переходила в глиб країни від сусіди до сусіди, доки не дійшла до Буланджі, чий хутір був найближчий до осади, і він сам переповів її Абдуллі, в якого запобігав ласки. Але ж тоді розповідалося також і про січу та Дайнову смерть на його власному кораблі. А тепер усі в осаді говорили про зустріч Дайна з раджею та про те, що він загинув, перепливаючи поночі через ріку, щоб побачитися з Олмейром. Цього дядько з небожем ніяк не могли зрозуміти. Решидові вся подія здавалася дуже дивною. Він хвилювався і висловлював сумнів. Але Абдулла, після першого нападу здивування, з властивою старим людям відразу до розплутування загадок, виявив належну покірність долі. Він зауважив, що в усякому разі чоловік цей помер, отже тепер він цілком безпечний. Навіщо намагатися збагнути веління долі, особливо в тих випадках, коли вони сприятливі правовірним? І, побожно покликавши аллаха, великомилоствитого, всемилосердного, Абдулла, видимо, визнав інцидент за вичерпаний.

Не так поставився до справи Решид. Він чогось барився біля дядька, замислено поскубуючи свою гарно підстрижену борідку.

— В усьому цьому багато брехні, — мурмотів він. — То він уже був помер один раз і знов повернувся до життя, щоб оце померти вдруге. Через кілька день сюди прийдуть голяндці і здіймуть галас з приводу цієї людини. Невже я маю більше йняти віри словам жінок та всяких гультаїв, ніж власним очам?

— Кажуть, ніби тіло перенесено до Олмейрової садиби, — промовив Абдулла. — Як хочеш навідатися туди, то зроби це перше, ніж прибудуть голяндці. Рушай трохи пізніше. Негаразд, коли говоритимуть, що нас недавно бачили за парканом цієї людини.

Решид визнав слушність останнього зауваження і пішов від дядька. Він притулився до одвірка великих дверей і ліниво поглядав через подвір'я, крізь відчинені ворота, на головну вулицю осади. На вулиці було порожньо. Вона

стелилася перед ним, проста і жовта під потоками світла. Серед опівденної спеки гладенькі пальмові стовбури і ген на другому кінці вулиці обриси хат та покрівля Олмейрового будинку, що визирала з-поміж кущів на темному тлі лісу, немов тремтіли в парності, що йшла від розпеченої землі. Зграї жовтих метеликів злітали і сідали, щоб знову знятися коротким перелітом перед напівзаплющеними Решидовими очима. Біля його ніг у густій траві на подвір'ї глухо брумчали комахи. Він сонно дивився просто себе.

З однієї з бокових стежок поміж хатами вийшла на дорогу жінка,—струнка дівоча постать, затінена великою тацою, несеною на голові. Враження від якогось руху сколихнуло повиті дрімотою Решидові почуття і примусило їх трохи пожвавіти. Він пізнав Таміну, Буланджієву не-вільницю, з тацою солодкого печева на продаж,—звичайне, повсякденне явище, що не мало само по собі жадного значення. Але ж вона йшла до Олмейрового будинку. Її можна було використати. Решид продрухався і підбігши до фіртки, покликав: «Таміно! Гов!» Дівчина спинилася, трохи повагалася і поволі повернула назад. Решид чекав її, нетерпляче подаючи їй знаки, щоб вона підійшла ближче.

Наблизившись до Решида, Таміна зупинилася, спустивши додолу очі. Решид якийсь час дивився на неї, потім спитався:

— Ти йдеш до Олмейра? На селі гомонять, ніби купець Дайн, той, що втопився і якого знайдено вранці, лежить у садибі білої людини.

— Я чула ці балачки,—прошепотіла Таміна,—і бачила вранці на березі саме тіло. Де воно тепер, я не знаю.

— То ти бачила його?—палко спитав Решид.—Це справді Дайн? Ти ж його бачила багато разів. Ти повинна була пізнати його.

Губи в дівчини затремтіли, і вона якийсь час мовчала, швидко дихаючи.

— Я його бачила зовсім недавно,—відповіла вона нарешті.—Люди правду кажуть,—він помер. Чого тобі треба від мене, туане? Я мушу йти.

Саме в цю мить пролунав гарматний постріл з баркаса і перебив Решидову відповідь. Покинувши дівчину, Решид

побіг до хати, але на подвір'ї зустрівся з Абдуллою, що прямував до воріт.

— Приїхали Оранґ-Бланда,—сказав Решид,—і тепер ми матимемо нагороду.

Абдулла недовіжливо похитав головою.

— Від білих людей не скоро діждешся нагороди, промовив він.—Білі люди швидкі в гніві, але баряться з подякою. Побачимо.

Він стояв біля воріт і гладив свою сиву бороду, прислухаючись до далеких вітальних вигуків на другому кінці осади. Коли Таміна повернулася йти, він покликав її назад.

— Слухай, дівчино,—сказав він їй,—до Олмейра прийде багацько білих людей. Ти продаватимеш там своє печево людям з моря. Все, що ти там побачиш та почувеш, розкажеш потім мені. Приходь сюди до заходу сонця,—я подарую тобі синю хустку з червоними крашками. Тепер рушай та не забудь повернутися.

І коли вона пішла, він підштовхнув її кінцем своєї довгої палиці, аж Таміна спіткнулася.

— Дуже млява ця рабіня,—зауважив він, вдаючись до небозжа, і випровадив дівчину вельми огудним поглядом.

Таміна попрямувала далі, з тацою на голові, вступивши очі в землю. Вона йшла, і з відчинених по хатинах дверей її приязно закликали зайти, щоб купити в неї ласощів, але вона не зважала на оклики, забула про торгівлю, бо до краю заглибилася в напружені думки. Починаючи з самого ранку їй довелося багато почути, чимало побачити такого, що сповнило її серце радістю, змішаною з великим стражданням та страхом. Удосвіта, перш ніж вона покинула Буланджієву хату, щоб плисти до Самбіру, почувла вона, коли всі ще крім неї спали, голоси на дворі. І тепер, підслухавши вимовлені в темряві слова, вона тримала в своїх руках чуже життя, а в грудях таїла велике горе. Проте, бачучи її пружисту ходу, струнку постать і обличчя, де застиг щоденний його вираз апатичної байдужости, ніхто б не міг догадатися про той подвійний тягар, який вона несла під видимою вагою таци, повної з верхом печева, наготовленого працьовитими руками Буланджієвих жінок. У цьому гнучкому, простому мов стріла тілі,

граціозному і легкому в русі, за цими лагідними очима, де відбивалася лише несвідома покора, дрімали всякі можливі почуття і пристрасті, всі надії і всі страхи, прокляття життя і втіха смерті. Та вона й гадки не мала про це. Вона жила подібно до тих високих пальм, поміж якими оце йшла,—як вони, шукала світла, прагнула соняшного саява, боялася бурі, несвідома ні того, ні того. Невільниця, вона не мала жадних надій, не знала ніяких змін у своїй долі. Вона не знала іншого неба, іншої води, іншого лісу, світу, іншого життя. Не було в неї ні бажань, ні сподіванок, ні любови, ні іншого страху крім остраху перед стусанами, ніяких сильних почуттів крім почуття голоду, та й те траплялося рідко, бо Буланджі був багатий і рижу вистачало у відлюдній хаті на його лісовій ділянці. Відсутність кари та голоду була її щастям, якщо ж вона часом і почувала себе нещасною, то тільки через те, що більше, ніж звичайно, втомилася від денної праці. Тоді, душними ночами під час південно-західнього мусону, вона спала, не бачучи снів, під яними зірками, на помості, збудованому близько хати, над рікою. В хаті теж усі спали: Буланджі коло дверей, далі за ним—його жінки, діти спали біля своїх матірок. Вона чула їхнє дихання, сонний Буланджіїв голос, вереск дитини, що швидко замовкала від ніжних материних слів. І Таміна заплющувала очі під журкіт води внизу, під шепотіння теплого вітру вгорі, цілком несвідома безупинного життя тропічної природи, що марно промовляла до неї тисячею тихих голосів недалекого лісу, подихом теплого вітерця, важкими пахощами, що обтікали її лице, білими примарами вранішнього туману, завислого над нею в урочистому мовчанні всього живого перед світанком.

Таке було її живоття до того часу, коли прибув бриг з чужинцями. Вона добре пам'ятала ту годину,—пам'ятала, як зворушилась уся осада, скільки було нескінчених здогадок, скільки днів і ночей велися з того приводу розмови і не спадало піднесення. Вона пригадувала собі, яка була боязка з чужинцями, доки пришвартований до берега бриг не зробився мов би частиною селища, і острах зник у повсякденних зносинах. Тоді вона почала навідуватись щодня на корабель, обходячи з своїм крамом осаду. Вона

нерішуче здіймалася положистими східцями під заохоліви вигуки та більше чи менше пристойні жарти матросів, що байдикували на бульварку, поперехилившись через борт. Вона продавала своє печево цим людям, що так голосно розмовляли і так вільно поводитися. Тут завжди був здвиг,—одні приходили, інші кудись ішли, скрізь перегукувалися люди; давалися накази і виконувалися з криком; рипіли блоки, розмотувалися линви. Таміна сідала осторонь, у затінку тента, тримаючи перед собою свою тацу і старанно закривши серпанком обличчя з ніяковости серед такої сили людей. Вона всміхалася до всіх покупців, але не розмовляла з жадним, пускаючи з дуркуватою байдужістю повз вуха їхні жарти. Навколо себе вона чула багато оповідань про далекі країни, про чудні звичаї, про ще дивніші події. Ці люди були відважні; але найхоробріші з них з острахом говорили про свого ватажка. Чоловік, якого вони звали своїм господарем, часто проходив повз неї, стрункий і байдужий, у цвіту молодощів, у пишноті розкішного вбрання, брязкаючи золотими оздобами. Всі розступалися перед ним і тривожно стежили за найнепомітнішим рухом його уст, напоготові миттю виконати його наказ. У такі хвилини все її життя, здавалось, зосереджувалося в очах, і вона дивилася зачарована, з-під свого серпанку, на незвичайного чужинця хоч і боялась притягти до себе його увагу. Одного дня він помітив її і спитав: «Що це за дівчина?»—«Рабиня, туане! Вона продає печево», відповіло голосів із десять. Понята жахом, вона схопилася бігти на берег, але він покликав її назад. Вона зупинилась перед ним, тремтячи і схиливши голову, а він заговорив з нею ласкаво, взяв її за підборіддя і, посміхаючись, заглянув їй у вічі. «Не бійся», сказав він. Більше він ніколи не розмовляв з нею. Хтось покликав його з берега; він обернувся й забув про її існування. Таміна побачила Олмейра, який стояв на березі під руку з Ніною. Вона почула веселий Нінин оклик і помітила, як засяло з радощів Дайнове обличчя, коли він сплигував на берег. Відтоді зненавиділа вона цей голос навіки.

З того дня вона кинула відвідувати Олмейрову садибу і перебувала полуденні години в затінку тента на бригові. Вона дожидалася, коли з'явиться Дайн, і що більше він

пaближався, то швидше билося в неї серце в бурхливому зворушенні нових їй почуттів радості, надії та страху, — і поволі завмирало, що дальше він відходив, лишивши її знесилену, мов по якомусь змаганні. Після того вона ще довго сиділа у мрійній знеможі. Потім, над вечір вона повільно греблася додому, часто пускаючи свій човник плисти за лінивою течією зарічка. Весло без роботи звисало у воду, а Таміна сиділа на кормі, спершись підборіддям на руку, і уважно прислухалася з широко розплющеними очима до пошепту свого серця, що переходив нарешті у найсолодшу пісню. Вона прислухалася до тієї пісні і вдома, коли товкла риж; ця пісня заглушала їй гризотню крикливих Буланджієвих жінок та сердиті докори на її адресу. А коли вечоріло, вона йшла купатися і чула цю пісню, поки стояла, скинувши під ноги вбрання, на м'якому моріжку низького берега, і дивилася на відбиту в рівній мов люстро поверхні затону свою постать. Та сама пісня бриніла їй, коли вона повільно поверталася додому, розпустивши по плечах своє вогке волосся. Лягаючи спати під ясними зорями, вона стуляла очі під журкіт води внизу, під шепотіння теплого вітру вгорі, під тихі голоси великого лісу, якими розмовляла з нею природа, під пісню свого власного серця.

Вона чула її, але не розуміла і впивала мрійну радість нового свого існування, не турбуючись ні її змістом, ні метою, доки не саянула їй у горі та гніві повна свідомість життя. Коли вперше перед її очима безгучно проплив повз заснулу Буланджієву хату довгий Нінин човен, несучи двох коханців у білий туман великої ріки, зазнала вона страшної муки. Ревнощі і шаленство довели її до пароксизму фізичного болю, вона впала на берег і лежала, задихаючись у безгучній агонії пораненої тварини. Проте вона, як і перше, терпляче оберталася в зачарованому колі рабства, виконуючи день-у-день свої обов'язки з усім патосом захищеного в її грудях горя, якого вона не вміла висловити навіть самій собі. Вона втікала від Ніни, як тікала б від гострого ножа, що впинався їй у тіло, але не кинула відвідувати бриг, щоб жити власним одчаєм свою мовчу темну душу. Дайна бачила вона багато разів. Він ніколи не розмовляв із нею, ніколи не дивився на неї.

Невже тільки на образ однієї жінки мав він очі? Невже ж його вуха були до всього глухі крім звуків одним-одного жіночого голосу? Він більше не помічав її, не помітив ні разу.

А потім він поїхав. Востаннє вона бачила його та Ніну того ранку, коли Бабалатчі, навідавшись до своїх сажавок, знайшов справжні докази своїй гадці, що Ніна і Дайн кохаються. Дайн ізник, і Тамініне серце, де марно, не проростаючи, лежало насіння любови й ненависти, можливості всіх пристрастей і всяких самопожертв, забуло про свої радощі та страждання, відколи її почуття позбавилися зовнішніх збудників. Напівсформована проста душа дівчини,—рабиня її тіла, так само, як тіло було рабом чужої волі,—забула блідий, неясний образ ідеалу, створеного фізичними потягами її дикунської натури. Вона знову потрапила на одноманітну путь свого попереднього існування і знайшла собі втіху, навіть своєрідне щастя в думці, що тепер Ніна і Дайн розлучені, можливо назавжди. Він, напевно, забуде її. Ця думка полегчувала їй останні муки ревнощів, яких уже ніщо не розпаляло, і Таміну нарешті обійняв супокій. То був похмурий спокій пустелі, де панує тиша тільки тому, що там нема життя.

І от він повернувся до Самбіру. Вона пізнала його голос: він гучно кликав серед ночі Буланджі. Вона викрала слідом за своїм господарем, щоб зблизька почути цей чарівний звук. Так, Дайн був тут, у човні, він розмовляв із хазяїном. Таміна слухала, затаївши дух, коли це пролунав ще один голос. За мить перед тим вона думала, що серце не зможе втримати її безмежної радості,—так шалено колотилося воно їй у грудях. І раптом ця радість зникла, і Таміна знову здригнулася з того фізичного болю, який уже відчула раз, коли побачила Дайна вдвох із Ніною. Ніна щось говорила, то наказувала, то чогось благала, а Буланджі відмовлявся, докоряв, нарешті згодився. Він увійшов до хати вибрати весло з купи весел, що лежали за дверима. Два голоси надворі пошепки провадили розмову далі, і Таміна розбирала окремі слова. Вона зрозуміла, що він утікає від білих людей, що він шукає, де б заховатися, що йому загрожує якась небезпека. Але ж вона почула ще й такі слова, від яких прокинулася в ній

уся лютість ревнощів, що стільки днів дрімали в її грудях. Притаївшись у темряві на болоті, серед паль, вона чула, як Дайн шептав у човні, що не боїться він ні праці, ні злигоднів, ні небезпеки, навіть самої смерти не боїться, коли хоч на одну мить нагородою йому будуть міцні Нініні обійми, погляд її очей, легіт її подиху, доторк ніжних її уст. Так говорив Дайн, сидючи в човні і тримаючи Нініні руки, поки дожидав Буланджі, а Таміна стояла поблизу, притулившись до слизької палі, і їй здавалося, ніби важкий тягар упав на неї і тисне її, тисне в чорну, масну воду. Їй хотілося крикнути, кинутися на них і розлучити їх невизначні тіні, зштовхнути Ніну в спокійну воду, вп'ястися в неї, придушити її до самого дна так, щоб цей чоловік не міг знайти її. Та не могла вона ні крикнути, ні ворухнутися. Потім почулися кроки на бамбуковому помості в неї над головою. Вона бачила, як Буланджі сів у свій найменший човник і поїхав попереду, а другий човен, де гребли Дайн та Ніна, поплив слідом за ним. Під легкий плескіт весел, тихо й обачно занурюваних у воду, їх неясні постаті промайнули перед запаленими Тамінініми очима і зчезли в темряві затоки.

Таміна лишилася сама в холоді й вогкості, нездольна поворушити рукою і ледве зводячи дух під надсильним тягарем, який таємнича рука долі так несподівано скинула на її тендітні плечі. Стенаючи, вона почувала в собі внутрішній огонь, що наче пожирав саме її життя. Коли світанок простяг блідозолоту бинду над чорними обрисами лісів, дівчина підняла на голову свою тацу і рушила до осади, виконуючи свій обов'язок тільки із звички. Наближаючись до Самбіру, вона помітила зворушення і здивувалася, вразилась, почувши, що знайдено Дайнове тіло. Звісно, то була неправда, — вона це добре знала. Вона шкодувала, що він справді не загинув. Їй було б легше знати, що він помер і смерть розлучила його з цією жінкою, з усіма жінками. Її кортіло побачити Ніну, хоч вона й не знала навіщо. Вона й ненавиділа її, і боялася, і відчувала, що якась непереможна сила жене її до Олмейрової садиби, — побачити обличчя білої жінки, зазирнути їй у вічі, знов почути той голос, за-ради якого Дайн ладен був важити своєю волею, навіть життям. Стільки раз бачила вона її,

стільки місяців чула щодня її голос. Що ж було в цій жінці? Що таке мала в собі ця істота, що могла примусити людину говорити так, як говорив Дайн, зробити її сліпою до всіх інших облич, глухою до всіх інших голосів?

Вона віддалилася від метушливої юрби на березі і помандрувала світ за очі поміж порожніми хатами, змагаючись проти тієї сили, яка гнала її до Олмейрової садиби шукати в Ніниних очах таємниці свого власного нещастя. Підбиваючись чимраз вище, сонце вкорочувало тіні і обливало її струменями світла й задумливої спеки. Таміна переходила з затінку на осоння, з осоння в затінок, повз хати, кущі, високі дерева, несвідомо силкуючись утекти від мук власного серця. В безмежності свого горя не знаходила вона слів, щоб благати полегшення, бо не знала такого неба, до якого змогла б звернутися з молитвою,— і йшла навманя втомленими ногами, охоплена німим здивуванням і страхом перед несправедливістю непереможних страждань, що впали на неї без ніякої причини.

Коротка розмова з Решидом та Абдулина пропозиція трохи підбадьорили її і на іншу путь скерували її думки. Дайнові загрожує якась небезпека. Він ховається від білих людей. Ото було й усе, що вона підслухала цієї ночі. Всі вважають, що він помер. А вона знає, що він живий, і знає, де він ховається. Навіщо треба знати арабам про білих людей? Чого треба білим людям від Дайна? Чи не хочуть вони вбити його? Вона б могла розповісти їм усю правду,—та ні, вона нічого не скаже, а вночі піде до нього і подарує йому життя за одно лише слово, за усмішку, навіть за один його рух—і буде йому рабою десь на чужині, далеко від Ніни. Але ж в усьому цьому багато небезпеки. Поперше, одноокий Бабалатчі, що знає все; подруге—жінка білої людини,—вона ж відьма. Вони можуть про все розказати. Та ще до всього була тут Ніна... Ні, їй таки треба піти та обдивитись, як стоїть справа.

Запалившись цією думкою, вона збочила із стежки і прудко, беручи навпростець крізь чагарник поміж пальмами, побігла до Олмейрового житла. Вона наблизилася до будинку ззатилля, там, де вузька канава, повна застоюлої води, що набігла з річки, відмежовувала Олмейрову дільницю від осади. Густий чагарник по краях канави

заступив Таміні широке подвір'я і повітку-пекарню. Понад чагарями здіймались у повітря тоненькі струмочки диму; з подвір'я долітали звуки чужої мови, і дівчина зрозуміла, що люди з моря, котрі прибули на військовому кораблі, вже висіли на берег і отаборилися між канавою та будинком. Ліворуч від Таміни одна з дівчат, Олмейрова невільниця, спустилася до канави і, нахилившись над ясною водою, почала мити казан. Праворуч невидимі руки хитали і трясли, збираючи овочі, верхів'я бананової плантації, що підносилося над кущами. Кілька човнів, прив'язаних до засадного кола, скупчилися на спокійній воді, утворюючи ніби якийсь місток близько того місця, де стояла Таміна. Голоси на подвір'ї часом підносилися, розлягалися окликами, відповідями та сміхом, знову вщухали, і згодом новий вибух гомону переривав тишу. Деколи легенька блакитна курява вихоплювалася густіш і чорніш і пахучими бовдурами повзла над затокою, затягаючи її на мить задушливим серпанком. Потім, коли свіжі підкинуті дрова добре розгоралися, дим розходився в ярому сонячному світлі, і тоді плив геть за вітром тільки пах духовитого дерева, що потріскувало в огнищах.

Таміна поставила свою тацу на пень і стала, вп'явшись очима в Олмейрів будинок,—покрівля його і край білої стіни витикались угорі з-за кущів. Дівчина-невільниця скінчила свою працю і, зацікавлено глянувши на Таміну, подалася назад крізь густий чагарник на подвір'я. Таміна лишилася на самоті. Вона впала на землю і затулила обличчя руками. Тепер, коли вона була так близько від своєї мети, їй забракло смілости побачити Ніну. Кожного разу, як гамір на подвір'ї гучнішав, вона здригалася з остраху почути Нінин голос. Нарешті надумала почекати тут, доки зовсім не стемніє, і тоді йти до Дайнової схованки. Звідти, де вона опинилася, їй було видно все, що робили білі люди,—і друзі й вороги Дайнові. Вона однаково ненавиділа і тих і тих, бо й ті і ті могли розлучити її з Дайном. Вона сховалася в густій траві і з тривогою очікувала заходу сонця, що ніби чогось задлявся.

На гостинне Олмейрове запрошення моряки з фрегата стали табором по той бік канави, за кущами, навколо

ясно розжеврілих огнищ. Невідступними проханнями Ніна очутила батька від апатії, і він устиг вийти вчасно до пристані, щоб зустріти офіцерів, коли вони висідали з човна. Лейтенант-командувач прийняв Олмейрове запрошення завітати до його, зауваживши, що Олмейра саме їм і треба в одній справі, хоч ця справа,—додав він,—може й не дуже буде приємна Олмейрові. Олмейр майже не чув його слів. Він неухважно поручкався з гостями і повів їх до хати. Він ледве розумів ті чемні слова, якими вітав чужинців, і переказував їх по кілька раз, силкуючись здаватися натуральним. Від офіцерових очей не заховалося господареве зворушення, і старший з моряків стиха висловив своєму підручному сумнів, чи Олмейр тверезий. Молоденький мічман засміявся на відповідь і пошепки поділився з начальником своєю сподіванкою, що білий чоловік не такий п'яний, щоб забути і їм запропонувати по чарці.—На вигляд він не дуже небезпечний,—додав мічман, слідом за Олмейром ідучи сходами на веранду.

— Ні, він більше скидається на дурня, ніж на шахрая,—відказав старший.

Вони посідали кругом столу. Олмейр тремтячими руками робив з джину коктейлі, роздавав їх праворуч і ліворуч усім навколо і пив сам, почувуючи в собі з кожним ковтком чим раз більше сили, впевнености і здатности перемогти всі труднощі свого становища. Нічого не знаючи про долю брига, він і гадки не мав за справжню причину візити офіцерів. У його була така загальна думка, що до влади дійшли чутки про торгівлю порохом, але він не боявся нічого, крім якихось тимчасових неприємностей. Він вихилив склянку і почав непримушено балакати, вивернувшись у кріслі і недбало перекинувши одну ногу через поручні крісла. Лейтенант сидів верхи на стільці з манільською сигарою в куточку рота і, лукаво посміхаючись, слухав його балаканину, схований завоями густого диму, що вихоплювалися з-поміж його стиснутих губ. Молоденький мічман сперся обома ліктями на стіл, підпер голову руками і сонно глипав очима, заціпенілий з утоми та випитого джину. Олмейр теревенив:

— Така велика втіха бачити тут білі обличчя. Я прожив у цій місцині багато років сам як палець. Малайці,

ви ж розумієте,—це не компанія білій людині, до того ж вони вороже ставляться до нас; вони не розуміють наших звичаїв і всі як один неприторенні пройдисвіти. Здається, на всьому східньому березі стало живе тільки один білий і це—я. Часом до нас навідується дехто з Макасару або з Сінгапур—крамарі, агенти, дослідники, та це буває рідко. От з рік тому чи більше був тут один такий учений. Жив він у мене в хаті—пив з рання до смеркання. Погостював отак утішно кілька місяців, а як стало по всьому питву, що він привіз із собою, то повернувся собі до Батавії з доповіддю про мінеральні багатства центральної частини острова. Ха-ха-ха! Як вам це подобається?

Він раптом зупинився і втупив у своїх гостей безтямні очі. Поки вони сміялися, він переказував сам собі ту саму стару історію: «Дайн умер, усі мої плани нішли в нівець. Кінець усім надіям, кінець усьому». Він занепавав духом, відчув якусь смертельну слабкість.

— Чудово! Знаменито!—вигукнули обидва офіцери.

Новий напад балакливості ізнов підбадьорив Олмейра.

— Еге! А як же з обідом? Ви взяли з собою кухаря. Оце добре. На задвірку в мене є пекарня. Я можу дати вам гусака. Гляньте на моїх гусей,—одинокі на все східне узбережжя, можливо й на весь острів. Ото ваш кухар? Чудово. Ану, Алі, катай, покажи цьому китайцеві пекарню. Та перекажеш мем Олмейр, щоб дала йому там трошки місця. Моя дружина, панове, не виходить до гостей, а дочка може й вийде. Тимчасом, прошу, випиймо ще. Сьогодні така спека.

Лейтенант вийняв сигару з рота, критично подивився на попіл, струсив його і обернувся до Олмейра.

— Ми маємо до вас одну не зовсім приємну справу,—промовив він.

— Шкода,—відповів Олмейр.—Сподіваюся, вона не дуже серйозна.

— Коли ви вважаєте спробу висадити в повітря принаймні сорок чоловіка за несерйозну справу, то навряд чи багато людей пристане на таку вашу гадку,—гостро відказав офіцер.

— Висадити в повітря! Що таке? Я нічого про це не знаю,—скрикнув Олмейр.—Хто це зробив, чи то наважився на це?

— Чоловік, з яким ви мали деякі справи,—відповів лейтенант.—Він був відомий під ім'ям Дайна Марули. Ви продали йому порох, яким був навантажений той бриг, що ми захопили.

— Як ви дізналися про бриг?—спитав Олмейр.—Я нічого не знаю про те, що він, як ви кажете, віз порох.

— Один араб, купець із цієї місцевости, місяців зо два тому послав повідомлення до Батавії про ваші тутешні штуки, — сказав офіцер. — Ми чекали на бриг у чистому морі, але він прослизнув повз нас попри саме гирло ріки, і нам довелося гнатися за чолов'ягою на південь. Помітивши нас, він скерував корабель на рифи і викинув його на берег. Команда втекла на човнах, перш ніж ми спромоглися захопити судно. Коли наші човни наближались до його, стався страшний вибух, і корабель злетів у повітря. Один із човнів підійшов надто близько і перекинувся. Двоє людей утопилося, — отакий наслідок вашої спекуляції, м-ре Олмейре. Тепер нам потрібний цей самий Дайн. Ми маємо поважні підстави гадати, що він переховується в Самбірі. Ви знаєте, де він? Вам би варто було поліпшити свої стосунки з урядом, і ви зможете зробити це, як будете цілком відверті зо мною. Де Дайн?

Олмейр підвівся і підійшов верандою до балюстради. Здавалося, він зовсім і не думав про офіцерове запитання. Він дивився на нерухомого, задубілого мертвяка, що лежав під білим покривалом, куди, заходячи в хмарах, сонце кидало блідий червонуватий відблиск. Лейтенант дожидався відповіді, швидко посмоктуючи напівзагаслу сигару. Позад них Алі безгучно накривав стіл, урочисто розставляючи роз'єднаний, вищерблений посуд, цинові ложки, виделки з поламаними зубцями та ножі з позубленими, мов пилка, лезами і розхитаними колодками. Він уже сливе зовсім забув, як треба накривати стіл для білих людей. Йому було прикро, що мем Ніна не схотіла допомогти йому. Він оступився трохи назад, щоб помилуватись на діло своїх рук, сам собою пишаючись. Так либонь буде добре; і коли господар потім гніватиметься і сваритиме, то тим гірше мем Ніні: а чом вона не допомогла йому? Він пішов з веранди, — подавати обід.

— То як же, м-ре Олмейре, чи ви згодні відповісти

мені на моє запитання так само одверто, як я його вам поставив?—спитався лейтенант після довгої павзи. Олмейр повернувся і пильно подивився на запитувача.

— Як ви піймаєте цього Дайна, що ви з ним зробите?—спитав він.

Офіцерові почервоніло обличчя.

— Це не відповідь,—сказав він досадливо.

— А що ви зробите зо мною?—правив своє Олмейр, не звертаючи уваги на офіцерові слова.

— Що це ви, збираєтесь торгуватися?—буркнув офіцер.—Це погана політика, запевняю вас. Тим часом я не маю жадних розпоряджень щодо вас, але ми сподівалися, що ви нам допоможете зловити цього малайця.

— Ага!—перебив Олмейр.—Виходить так: ви нічого не можете зробити без мене, а що я добре знаю цю людину, то маю допомогти вам знайти його.

— Саме цього ми й сподіваємось,—погодився офіцер.—Ви порушили закон, м-ре Олмейре, і мусите спокутувати свою провину.

— І врятувати себе?

— До деякої міри, так. Вашому життю не загрожує ніяка небезпека,—промовив лейтенант, засміявшись і зараз же урвавши сміх.

— Гаразд,—сказав Олмейр рішуче.—Я здам вам до рук цього чоловіка.

Обидва офіцери схопились на рівні ноги і почали шукати очима свою зброю, яку перед тим повідстібали. Олмейр різко зареготав.

— Спокій, панове!—вигукнув він.—Не кваптеся. Коли і як це буде,—те я знаю. По обіді, панове, ви його матимете.

— Та це ж безглуздя!—дратувався лейтенант.—М-ре Олмейре, не повертайте справи на жарт. Цей чоловік—злочинець. Він заслуговує на шибеницю. Поки ми обідати-мемо, він може втекти; чутка про наш приїзд...

Олмейр підійшов до стола.

— Даю вам слово честі, панове, що він не втече. Я тримаю його досить міцно в руках.

— Його треба заарештувати ще до вечора,—зауважив молоденький мічман.

— Я покладаю на вас відповідальність за всяку можливу невдачу. Ми готові, але нічого зараз не можемо зробити без вас,—додав старший з явною досадою.

Олмейр кивнув головою на знак згоди.—Даю слово чести,—непевно сказав він удруге.—А тепер давайте обідати,—додав він весело.

Ніна вийшла з дверей і зупинилася на мить, притримуючи завісу, щоб пропустити Алі та стару малайку з блюдами; потім попрямувала до трьох чоловіків за столом.

— Дозвольте познайомити вас, — пишномовно сказав Олмейр.—Моя дочка. Ніно, ці панове,—офіцери з фрегата, що стоїть у гирлі,—зробили мені честь прийняти моє запрошення.

На низькі поклони обох офіцерів Ніна відповіла, повільно нахиливши голову, і сіла на своє місце до столу навпроти батька. Всі посідали. Ботман з парового катера приніс кілька пляшок вина.

— Дозвольте мені поставити це на стіл?—звернувся лейтенант до Олмейра.

— Як! Вино! Ви дуже ласкаві. Звичайно! В мене нема вина. Надто сутужна тепер година.

Останні слова своєї відповіді Олмейр вимовив ослабленим голосом. Думка, що Дайн умер, знову яскраво ожила в його пам'яті, і йому здалося, ніби незрима рука здушила йому горло. Він потягнувся до пляшки з джином і ковтнув добрий ковток, поки ті відкорковували вино. Лейтенант, розмовляючи з Ніною, зиркнув на його. Молоденький мічман почав відходити від здивування й збентеження, до яких спричинились несподіваний вихід Нінин та її незвичайна краса. «Вона вродлива і пишна», міркував він нишком, «але, врешті, тільки метиска». Ця думка надала йому сміливості, і він скося подивився на Ніну. Ніна, з спокійним обличчям, тихим і рівним голосом відповідала старшому з офіцерів на його чемні запитання про тутешній край та як їй живеться в Самбірі. Олмейр відсунув від себе тарілку і, похмурий мовчки пив вино, що принесли з собою його гості.

РОЗДІЛ ІХ

ЯК МОЖУ я повірити твоїм словам? Усе це скидається на казку, яку слухаєш крізь сон у таборі біля багаття, і надто нагадує бабські плітки.

— Кого мені тут дурити, о радже?—відповів Бабалатчі.—Без тебе я ніщо. Все, що я розповів тобі,—я певен—щира правда. Багато років прожив я щасливо під захистом твоєї руки. Тепер не час на підозри. Небезпека дуже велика. Нам треба все розважити і вжити певних заходів, перш ніж зайде сонце.

— Правда, правда,—задумливо промурмотів Лакамба.

Уже з годину сиділи вони вдвох у приймальному покої раджиного будинку, бо тільки Бабалатчі побачив, як висіли голяндські офіцери, то негайно перебувся через ріку повідомити свого господаря про вранішні події та порадитися з ним, як тепер, за змінених обставин, треба поводитись. Вони обидва були збентежені й налякані несподіваним поворотом справи. Раджа сидів у кріслі, скрижівши ноги і втупивши очі в підлогу, а Бабалатчі приростився біля нього навпочепки, і в його позі відбивалася глибока безнадія.

— І де ж, кажеш ти, він тепер переховується?—спитав Лакамба, перетинаючи нарешті повну сумних передчувань мовчанку, в яку вони давно вже поринули.

— У лісі, на найдальшій з Буланджієвих ділянок, далеко від хати. Вони поїхали туди цієї ночі. Дочка білої людини відвезла його. Вона сама розповіла мені про це, і говорила цілком відверто, бо вона наполовину біла і не знає сорому. Казала, що дожидалася його весь час, поки він був у нас; минуло багато часу, і він вийшов з темряви і впав знесилений до її ніг. Він лежав, як мертвий, але вона повернула його до життя своїми обіймами і вдихнула

в його своє дихання. От що вона мені сказала, —прямо в очі, —так, як я оце розмовляю з тобою, радже. Вона подібна до білої жінки і не знає ніякого сорому.

Він замовчав, понятий глибоким обуренням. Лакамба кивнув головою.

— Ну, а потім?—спитав він.

— Вони покликали стару жінку,—вів далі Бабалатчі,—і він розказав їм усе—про бриг та про те, як він спробував убити багато людей. Він знав, що Оранґ-Бланда близько, хоч нам не прохопився про те і словом; він добре розумів, що йому загрожує велика небезпека. Він гадав, що вбив багатьох, а, насправду, загинуло тільки двоє, як я чув від людей з моря, що прибули на військових човнах.

— А той другий чоловік, котрого знайдено в річці?—перебив Лакамба.

— То був один із його гребців. Коли бервення перекинуло його човен, вони поплили разом, та того другого, мабуть, поранило. Дайн плив, підтримуючи його. Він лишив його в кущах, а сам пішов до будинку. Коли вони всі троє повернулися до його, серце йому вже перестало битися. Тоді стара дала пораду. Дайн погодився з нею. Він зняв свого наножня і зламав його, надягаючи на ногу рабові. Свою каблучку він надягнув йому на руку. Він скинув з себе саронґ і вбрав у його мертвяка, якому вже не потрібен був одяг; тимчасом жінки підтримували небіжчика. У них була думка ошукати всі очі і збити з пантелику всіх мешканців селища, щоб ті могли заприсягтися на тому, чого не було насправжки, та щоб ніхто не міг вказати їх, коли прийдуть білі люди. Потім Дайн і біла жінка поїхали викликати Буланджі і шукати сховища. Стара лишилася біля тіла.

— Ач!—скрикнув Лакамба.—Це мудра жінка.

— Так. До неї пристановлений окремих біс нашіптувати їй на вухо поради,—погодився Бабалатчі.—Вона на силу підтягла мертвяка до того місця, де скупчилося багацько дерев'яччя. Усе це вона зробила поночі, як перейшла буря. Потім вона почала чекати. Тільки стало розвиднюватися, вона розтрощила каменюкою обличчя мерцеві і зіпхнула його поміж колоддя, а сама зосталася поблизу й очікувала. На світанку прийшов Махмет Банджер і знай-

шов тіло. Всі повірили; навіть я сам пошився в дурні, та не на довго. Білий чоловік повірив і в розпачі побіг до хати. Я мав підозру, і коли ми лишилися самі, поговорив з жінкою, і вона, боячись мого гніву та твоєї могутності, розповіла мені чисто все і просила, щоб я допоміг врятувати Дайна.

— Він не повинен попасти до рук Оранг-Бланда,—мовив Лакамба;—але хай він умре, коли це можна зробити ти-хенько.

— Неможливо, туане! Згадай, що тут є оця жінка; вона наполовину біла, і з нею ми не дали б собі ради: вона, напевно, зняла б страшний шарварок. До того ж і офіцери тут. Вони і так уже досить розгнівані. Дайн повинен утекти; він повинен урятуватися. Ми мусимо допомогти йому для нашої власної безпечности.

— То офіцери дуже розгнівані?—спитався зацікавлено Лакамба.

— Дуже. Головний начальник обклав мене—мене!—лайкою, коли я вітав його від твого імені. Мені здається,—докинув Бабалатчі після короткої павзи, набравши пригніченого вигляду,—мені здається, я ще ніколи не бачив жадного білого начальника, що був би такий розлючений. Він сказав, що ми недбайливі, чи навіть щось іще гірше. Він заявив мені, що розмовлятиме з раджею, а я ні до чого.

— Розмовлятиме з раджею!—замислено повторив Лакамба.—Слухай, Бабалатчі: я хворий і піду до себе. Ти перевезешся на той бік і так і перекажеш білим людям.

— Гаразд,—відповів Бабалатчі,—я зараз рушаю; а як з Дайном?

— Подбай про те, щоб спровадити його куди. Великий це клопіт на мою голову,—зідхнув Лакамба.

Бабалатчі підвівся і, підійшовши близьенько до свого господаря, сказав серйозно:

— Одна з наших прау стоїть у південному гирлі ріки. Голяндський корабель—на півночі—стереже головну від ногу. Сьогодні вночі я скажу перевезти Дайна на човні захованими перетоками на наше судно. Батько його—потужний цар, і він почує про нашу великодушність. Хай корабель відвезе Дайна до Ампанаму. Ти заживеш великої

слави, а нагородою тобі буде приязнь могутнього володаря. Олмейр, безперечно, покаже офіцерам мерцеве тіло за Дайнове, і дурні білі люди вирішать: «От і гаразд; хай тепер усе заспокоїться». І тоді турбота відпаде від твого серця, радже.

— Правда! Правда!—сказав Лакамба.

— А що все це влаштую я, твій раб, ти винагородиш мене щедрою рукою. Це я знаю! Біла людина сумує за втраченими скарбами—звичаєм білих людей, що прагнуть доларів. Отож, коли все інше налагодиться, ми, може, допнемо скарбів від білої людини. Треба так улаштувати, щоб Дайн утік, а Олмейр zostався живий.

— То рушай, Бабалатчі, рушай!—мовив Лакамба, підводячися з крісла.—Я зле себе почуваю і мушу зажити ліків. Так і перекажи білому начальникові.

Та збутися Бабалатчі було не так то й легко. Він знав, що його господар, як звикли всі можливі люди, залюбки накинув би на плечі своєму підручному весь тягар праці та небезпеки, але він хотів, щоб з тієї скрути, в якій вони опинились, і раджі дісталася якась пайка. Хай він буде собі дуже хворий про білих людей, про всіх на світі, коли це йому бажано, тільки б перейняв він на себе виконати принаймні частину того пляну, що так старанно обміркував Бабалатчі. Бабалатчі треба було, щоб, як смеркнеться, до Буланджієвого хутора було вислано великого човна з дванадцятьма веслярами. То ж може трапитись, що Дайна доведеться взяти силою. Навряд чи можна сподіватись, щоб закохана людина ясно бачила шлях до рятунку, якщо цей шлях веде її геть від коханої,—міркував Бабалатчі,—і в такому разі їм треба буде силоміць примусити Дайна їхати. А чи ж подбає раджа про те, щоб посадити на човен надійних людей? Усе це треба впорати потайки. Може, раджа сам поїде туди, щоб усією міццю свого авторитету вплинути на Дайна, якщо той упреться і відмовиться залишити свою схованку? Раджа не зобов'язав себе жадною певною обіцянкою і тільки стурбовано квапив Бабалатчі йти, боячись несподіваної візити білих. Старий царедворець неохоче відклонився йому і вийшов на подвір'я.

Перш ніж спуститися до свого човна, Бабалатчі постояв трохи на просторому подвір'ї, куди ряснолисті

дерева кидали від себе чорними плямами тіні, що, здавалось, пили на струменях рівного яскравого світла, яке обтікало будинки, огорожу і ріку, переломлювалось у ній і виблискувало тисячами мерехтливих жмурів, наче виткана з синяви та золота бинда, облямована осяйною зеленню лісів, що стерегли обидва береги Пантею. Серед цілковитої тиші, вістівниці надвечірнього бризу, нерівна зубчаста лінія верховіття різьбилась нерухомо, мов викреслена непевною рукою на ясній блакиті жаркого неба. Під захистком високих парканів над подвір'ям тримався в повітрі пах зів'ялих квіток, зав'яний з навколишнього лісу, всуміш з легким духом в'яленої риби, а інколи їдко несло гаром, коли дим в обідніх огнищах, вихопившись з-під укритего листям ломаччя, клуботався по землі, ліниво чіпляючись за вигорілу траву.

У ту хвилину, коли Бабалатчі скинув очі на флагшток, що підносився над купою низькорослих дерев посеред подвір'я, трьохкольоровий нідерляндський прапор злегка затріпотів,—перший раз тієї днини, хоч його й підняли ще вранці, тільки з'явилися військові човни. Бриз перемчав легкими подихами, тихенько шелестячи листям, примхливо погрався з емблемою влади Лакамбиної, а разом і його рабства, потім перетворився на різкий подув вітру,—і прапор цупко і вільно напнувся понад деревами. Темна тінь перебігла рікою вздовж, повиваючи блиск надвечірнього соняшного проміння. Велика біла хмара повільно проплила стемнілим небом і зависла на заході, немов дожидаючи там, поки дожене її сонце. Люди й речі струсили з себе пригніт денної спеки і прокинулись до життя з першим повіом морського вітру.

Бабалатчі похопився вниз до греблі, та перш ніж вийшов за ворота, озирнувся кругом на подвір'я, з його світлом і тінню, веселими огнищами, з розкиданими тут і там купками Лакамбиних солдатів та челядників. Його власна хата теж стояла за цією огорожею серед інших будівель, і самбірському вельможі мліло серце, коли він питався себе, коли та як доведеться йому повернутися до цієї хати. Адже він матиме справу з людиною небезпечнішою за будь-якого з тих диких звірів, що з ними випадало йому зустрічатися. То був чоловік гордовитий, свавільний, як усі во-

лодарі, та ще закоханий. А він ішов до його з словами холодної життєвої мудрости. Чи могло бути щось страшніше? А що, як ця людина відчує в його словах щось образливе для своєї чести, хоч найменшу зневагу до своїх почуттів,—і її нагально опадє «амок»?¹ То, безперечно, мудрий порадник став би її першою жертвою, і нагородою за все була б йому смерть. Найжахливіша ж небезпека полягала в тому, що в цю справу могли втрутитися оті настирливі дурні, ті білі люди. Перед очима в Бабалатчі повстало видиво нужденного заслання на далеку Мадуру.² Хіба не було б це гірше від самої смерти? А тут ще ця напівбіла жінка з грізними очима. Як його вгадати, що може або чого не зможе зробити отаке незрозуміле йому створіння? Одного він був певний: вона знала так багато, що Дайна не можна вбити безкарно. А тим часом гострий, пощерблений крис—то надійний, мовчазний приятель,—розважав Бабалатчі, залюблено оглядаючи свою власну зброю,—і, зідхнувши з жалем, заклав її назад у піхви, а тоді заходився відв'язувати свого човна. І потім увесь час, коли він розв'язував притін, відтручався від берега і почав веслувати, він яскраво уявляв собі, як кепсько воно виходить, коли в державні справи вплутуються жінки. Молоді, звичайно. Бо дійшла мудрість м-с Олмейр та надзвичайна цієї особи здібність до інтриг, якої жіночий розум набуває з літами, викликали в йому найщирішу повагу.

Він переїздив через ріку, не хапаючись веслувати, і вода відносила човен до коси. Сонце стояло ще високо, і квапитися було нічого. Його праця мала початися лише тоді, коли надворі стемніє. Уникаючи Лінгардової пристані, він обминув косу і поплив затокою поза Олмейровим будинком. Там уже погойдувалось багато човнів, прив'язаних носами до одного кола. Бабалатчі пропхався з своїм суденцем поміж них і вийшов на берег. По той бік каналу в траві щось заворушилось.

---

¹ Поширена на Малайських островах психічна хвороба. Вона виявляється в тому, що людину опадє нагальне божевілля,—бажання вбивати всіх, хто навернеться їй на очі.

² Один з менших Зондських островів на південь від Борнео, близько о. Яви.

— Хто там ховається?—гукнув Бабалатчі.—Виходь і кажи мені, хто ти такий.

Ніхто не відповів. Бабалатчі перебрався через канаву, перелазячи з човна в човен, і злісно штрикнув своєю палицею у непевне місце. Таміна скрикнула і схопилась на ноги.

— Що ти тут робиш?—спитав він, вельми здивований.—Я замалим не наступив на твою тацу. Що я, дяк якийсь, що ти від мене ховаєшся?

— Я зморилася і... заснула,—прошепотіла соромлячись Таміна.

— Ти спала! Ти нічого не продала за цілий день, і тебе битимуть дома,—промовив Бабалатчі.

Збентежена Таміна мовчки стояла перед ним. Бабалатчі уважно, з великим задоволенням, оглядав її. Він таки накине за неї ще п'ять—десять доларів цьому злодієві, Буланджі. Дівчина йому подобалася.

— Іди додому, вже пізно,—звелів він їй суворо.—Скажеш Буланджієві, що близько півночі я буду біля його хати і що я наказую йому приготувати все потрібне для далекої подорожі. Зрозуміла? Для далекої подорожі на південь. Перекажи йому це ще до заходу сонця та, дивись, не забудь моїх слів.

Таміна кивнула на знак згоди і стежила за тим, як Бабалатчі перебирався назад через канаву, доки він не зник у кущах, що облямовували Олмейрову садибу. Тоді вона відійшла трохи далі від берега і знов упала долілиць на траву, здригаючись від горя і не маючи сліз плакати.

Бабалатчі пішов просто до пекарні шукати м-с Олмейр. На подвір'ї був великий розгардіяш. Чужий китаєць за посів обіднє багаття і зчинив страшний галас, вимагаючи ще одної пательні. Кантонським діалектом всуміш з поганою малайською мовою він засипав докорами дівчат-невільниць, що скупчилися осторонь, трохи налякані, а втім бавлячись, як він казився. Від огнищ, навколо яких сиділи моряки з фрегата, долітали підбадьорливі вигуки, регіт та жарти. В розпалі цього гармидеру Бабалатчі зустрів Алі, що ніс порожнє блюдо.

— Де білі люди?—спитав Бабалатчі.

— Вони обідають на передній веранді,—відповів Алі.— Не затримуй мене, туане. Я подаю страву білим людям і мені ніколи.

— Де мем Олмейр?

— У хаті, в коридорі. Вона слухає їхні розмови.

Алі усміхнувся і пішов далі. Бабалатчі знявся помістом на затильну веранду і, зморгнувшись з м-с Олмейр, зайшов з нею в поважну розмову. Крізь довгий коридор, зашнурований в другому кінці червоною завісою, вони час від часу чули Олмейрів голос, що приставав до розмови так голосно та уривисто, що м-с Олмейр значливо глянула на Бабалатчі.

— Чуєш?—сказала вона.—Він багацько випив.

— Так,—прошепотів Бабалатчі.—Він буде міцно спати вночі.

На обличчі в м-с Олмейр відбився сумнів.

— Часом біс міцного джину не дає йому заснути, і він ходить цілу ніч туди й сюди по веранді і лається. Тоді ми всі ховаємось,—пояснила м-с Олмейр, навчена понад двадцятилітнім досвідом подружнього життя.

— Але тоді він нічого не чує і не розуміє і в руці його, звичайно, нема сили. Він не повинен нічого чути цієї ночі.

— Авжеж,—енергійно погодилася м-с Олмейр, проте обережно приглушеним тоном.—Він повбиває нас, як почує.

Бабалатчі подивився недовірливо.

— Гай-гай, туане! ти можеш мені повірити. Хіба я мало років прожила з цим чоловіком? Хіба не часто бачила я загрозу смерті в його очах, коли була молодша і він догадувався про дещо? Коли б він був з мого народу, я б удруге вже не побачила такого погляду, але він...

Зневажливий порух мав віддати невимовне її презирство до Олмейрового страху перед пролиттям крові.

— Чого ж нам боятися, коли він тільки прагне, а сили йому бракує?—спитав Бабалатчі після недовгої павзи, під час якої вони обоє прислухалися до гучного Олмейрового просторікування, доки його не заступив гамір загальної розмови.—Чого нам боятися?—спитався вдруге Бабалатчі.

— Щоб удержати коло себе свою улюблену дочку, він, не вагаючись, заріже і тебе й мене,—відповіла м-с Ол-

мейр.—Коли дівчина поїде, він буде подібний до чорта, що зірвався з ланцюга. Тоді нам з тобою треба буде добре стеретися!

— Я вже старий і не боюся смерти,—відказав Бабалатчі, фальшиво удаючи байдужість.—А от ти що будеш робити?

— Я стара жінка, але хочу жить,—відповіла м-с Олмейр.—Вона й мені теж дочка. Я шукатиму захисту біля ніг у нашого раджі; я нагадаю йому про минуле, коли ми обоє були молоді, і він...

Бабалатчі підніс руку.

— Досить. Ти матимеш захист,—сказав він заспокійливо.

Знову залунав Олмейрів голос і знов, урвавши свою розмову, вони почали слухати. Олмейр говорив, плутаючи язиком, але голосно, з нерівною силою підводячи голос; несподівані павзи та гомінкі повторення підкреслювали окремі слова і фрази, так що вони ясно й виразно долітали до слухачів серед нісенітної мішанини обурених вигуків, підсилених стукотом по столу Олмейрового кулака. А як наставала коротка мовчанка, то розлягався тонкий жалібний дзенькіт поставлених щільно склянок, що вторував ударам кулака, поволі стихаючи, поки не обертався знов у буйне дзелькотіння, коли якась нова ідея спричинялась до нового струменю слів та нового удару важкою рукою. Нарешті лайливі вигуки, а разом тоненьке дзенькання потурбованого посуду заступила вимушена тиша. Бабалатчі і м-с Олмейр прислухалися з цікавістю, настороживши вуха і нахилившись уперед до коридору. За кожним голосним вигуком вони кивали один до одного з кумедним у даванням ображеного почуття пристойности, і деякий час не міняли своєї пози після того, як гомін стих.

— Це біс джину,—шепнула м-с Олмейр.—Еге, він часом розмовляє так, коли ніхто його не чує.

— А що він каже?—жадібно спитав Бабалатчі.—Ти ж, мабуть, розумієш?

— Я забула їхню мову, але дещо зрозуміла. Він без жадної поваги говорив про білого правителя в Батавії, про протекцію, казав, що його скривджено. Це він промовив кілька разів. Більше я нічого не зрозуміла. Слухай! Він знов говорить!

— Тце! тце! тце!—клацнув язиком Бабалатчі. Він хотів удати обуреного, але одиноке його око весело підморгувало.—Між білими людьми зчиниться велика сварка. Піду подивлюся. А ти скажи своїй дочці, що їй випадає несподівана далека подорож, яка принесе їй велику славу й пишноту. Скажи, що Дайн мусить виїхати, а то загине; але сам він не поїде.

— Ні, сам він не поїде!—повільно й собі проказала м-с Олмейр з замисленим виглядом, прокрадаючись знов до коридору, після того як Бабалатчі зник за рогом бенгало.

Запалившись цікавістю, самбірський державний муж хутко попрямував до чола будинку, та, коли він наблизився, його рухи зробилися обережні й повільні, він крок по крокові здіймався по сходах веранди. Він тихенько сів на горішній сходинці, поставивши ноги на спідню, наготові тікати, якщо виявиться, що його присутність не зовсім бажана. Так він почував себе досить безпечно. Стіл стояв майже під простим кутом до його, і старому було видно Олмейрову спину; Ніна сиділа якраз навпроти нього, а обидва офіцери—з боків, профілем. Але ж з цих чотирьох осіб тільки Ніна та молодший офіцер помітили його безгучне появлення. Спустивши раптом повіки, вона дала йому наздогад, що знає про його присутність, і відразу заговорила до молодого мічмана. Той поквапився звернути на неї всю свою увагу, але, розмовляючи з ним, вона не відривала очей від батькового обличчя. Олмейр саме гучно провадив свою безладну промову:

— ...віроломство й безсовісність! А що ви зробили такого, щоб я був вам вірний? Керувати цією країною ви неспроможні, бо руки короткі. Я мусів сам дбати за себе, і коли просив допомоги, то мене зустріли загрозами та погордою і кидали мені в лице арабські наклепи. Мені! Білому!

— Не розпаляйтесь, Олмейре,—умовляв лейтенант.— Усе це я вже чув.

— Тоді навіщо говорити про совість? Мені потрібні були гроші,—і я дав за них пороху. Звідки міг я знати, що цей порох висадить у повітря якихось там ваших людей? Совість! Пфа!

Він почав непевною рукою перебирати одну по одній пляшки, сердито буркаючи щось собі під ніс.—Більше нема вина,—промурмотів він незадоволено.

— Буде його з вас, Олмейре,—промовив лейтенант, запалюючи сигару.—Чи не пора вже передати нам вашого в'язня? Гадаю, що ви добре засадили цього Дайна Марулу десь тут за ґрати. А проте нам краще було б скоріше скінчити цю справу, а тоді можна буде й іще випити. Годі! Не дивіться так на мене!

Олмейр втупився скам'янілим поглядом просто себе і тремтячими пальцями хапався за горло.

— Золота,—промовив він через силу.—Гм! Знаєте, мов рукою, здушило горло. Пробачте, будьте ласкаві. Я хотів сказати—трошки золота за жміньку пороху. Що ж тут такого?

— Знаю, знаю!—сказав заспокійливо лейтенант.

— Ні! ви не знаєте. Ніхто з вас цього не знає,—викрикнув Олмейр.—Дурний у нас уряд, от що я вам скажу! Куши золота! Я це знаю та ще одна людина. Але нічого не скаже. Бо він...

Він перепинив себе з легкою усмішкою і спробував поплескати офіцера по плечу, але це йому не вдалося і він тільки перекинув дві порожні пляшки.

— Самі ви особисто гарний хлопець,—сказав він дуже виразно, так, як старший до меншого. Потім голова йому важко похилилася набік і він замурмотав щось сам собі.

Офіцери безпорадно перезирнулися один з одним.

— Ні, це вже зовсім не годиться,—вдався лейтенант до свого підручного.—Вишикуйте людей тут в обійсті. Я повинен таки допитатися в його правди. Гей! Олмейре! Прокиньтесь, друже! Додержуйте свого слова. Ви дали слово—слово чести. Пам'ятаєте?

Олмейр нетерпляче струсив з себе офіцерову руку, але його поганий настрій вмить ізник, і він скинув очі на лейтенанта, приклавши палець до носа.

— Ви ще дуже молоді. На все є свій час,—сказав він з надзвичайно проникливим виглядом.

Лейтенант обернувся до Ніни. Вона відкинулася на спинку крісла і не відводила очей від батька.

— Справді, я почуваю себе перед вами дуже нілково,— скрикнув він.— Я не знаю,— провадив він далі, трохи збен-тежений,— чи маю я право просити вас про що,— хіба лише про те, щоб ви пішли звідси, від цієї жалюгідної сцени, але я почуваю, що мушу... ради вашого батька... запропонувати вам, щоб ви... Я хочу сказати... коли ви маєте який вплив на його, умовте його виконати ту обі-цянку, що він нам дав перше... перш ніж дійшов до такого стану.

На жаль йому, вона, здавалось, не звернула на його слова жадної уваги: сиділа, як перше, з напівзаплющеними очима.

— Я сподіваюся...— почав він знову.

— Про яку обіцянку ви кажете?— уривисто спитала Ніна, підводячися з крісла, і підійшла до батька.

— Я не просив у його нічого незаконного чи негідного. Він обіцяв виказати чоловіка, який за мирних часів позбавив життя безневинних людей, щоб утекти від кари, яку він заслужив, порушивши закон. Він укладав на широку лиходійські пляни. То вже не його провина, що вони не вдалися, принаймні, почасти. Звичайно, ви чули про Дайна Марулу. Ваш батько, скільки я розумію, прихистив його. Нам відомо, що він утік угору рікою. Може, ви...

— То він убив білих людей?— перехопила Ніна.

— На превеликий жаль, білих. Так, двоє білих людей наклали головою через цього негідника.

— Тільки двоє!— скрикнула Ніна.

Офіцер глянув на неї, як громом ударений.

— Як! Що? Ви...— почав він запинаючись.

— Їх могло бути й більше,— перебила Ніна.— А коли ви здобудете цього... цього негідника, ви тоді поїдете звідси?

Лейтенант, ще й досі не знайшовши мови, вклонився на відповідь.

— У такому разі я хотіла б знайти його для вас, хоч би мені довелося шукати в огні пекучому,— викрикнула вона з раптовим напливом енергії.— Я ненавиджу ваші білі обличчя! Я ненавиджу ваші м'які голоси! А ця ваша маніра розмовляти з жінками, розсипаючи солодкі слова перед кожним г'ярненьким личком. Це не вперше чую я. ваші го-

лоси. Я мала надію прожити тут, не побачивши ні одного білого обличчя крім цього,—додала вона ніжнішим тоном, доторкнувшись легенько до батькового лиця.

Олмейр перестав мурмотіти собі під ніс і розплющив очі. Він схопив доччину руку і притиснув її до свого обличчя, а Ніна вільною рукою гладила його скуйовджене сиве волосся, задириливо поглядаючи через голову батька на морського офіцера. Той уже встиг опанувати себе і відповів їй холодним, твердим поглядом. Унизу, перед верандою почулися кроки моряків, котрі шикувалися там, як то їм наказано. Мічман збіг сходами на веранду, а затривожений Бабалатчі звівся на ноги, приклав пальця до губ і силкувався піймати Нінин погляд.

— Ти добра дівчина,—неуважно прошепотів Олмейр, пускаючи доччину руку.

— Батьку! батьку!—скрикнула вона, нахилиючись над ним з палким благанням.—Глянь, як дивляться на нас ці люди. Випровадь їх! Я не можу більше терпіти цього. Відішли їх! Зроби, чого вони хочуть, і нехай вони собі їдуть.

Вона помітила Бабалатчі і раптом замовкла, і тільки швидко постукувала ногою об підлогу в нападі нервового зворушення. Обидва офіцери стояли поруч і з цікавістю спостерігали.

— Що тут скоїлося? В чому справа?—спитався пошепки молодший.

— Не дам собі ради,—тихо відповів другий.—Вона скажена, він п'яний. А втім не такий уже й п'яний. От бачите! Дивіться!

Олмейр підвівся, спираючись на доччину руку. Якийсь час він вагався, потім пустив її й хитаючись покривуляв верандою. Дійшовши до половини її, він зупинився і виступався, важко дихаючи і гнівно озираючись навколо.

— Команда готова?—спитав лейтенант.

— Готова, сер.

— Ну, м-ре Олмейре, ведіть нас,—сказав лейтенант.

Олмейр уп'явся в нього очима так, наче тільки тепер побачив його вперше.

— Два чоловіки,—промовив він хрипло. Видимо, зусилля, витрачене на розмову, порушило його рівновагу. Він прудко ступнув наперед, щоб часом не впасти і зупи-

нився, похитуючись назад і вперед.—Двоє,—почав він знову, затиноючись.—Двоє білих... у мундирах... порядні. Я хочу сказати, чесні люди. Ви ж чесні люди?

— Досить! Буде,—нетерпляче проказав офіцер.—Дайте нам того вашого приятеля.

— Ви це за кого мене вважаєте?—спитав шалено Олмейр.

— Ви п'яні, але не так, щоб не розуміти своїх учинків. Досить цього блазнування,—суворо відмовив офіцер, а то я вас заарештую у вашій власній хаті.

— Заарештуєте!—несподівано зареготався Олмейр.—Ха! ха! ха! Заарештуєте! Та ж я вже двадцять років під арештом. Двадцять років я силкуюся вирватись із цього пекельного застуму, та не можу. Чуєте, чоловіче? Я не можу і не зможу ніколи! Ніколи!

Він закінчив свою промову хлипами і, хитаючись, почав спускатися сходами. На подвір'ї лейтенант підійшов до нього і взяв його під руку. Мічман і Бабалатчі пішли слідом за ними.

— Отак воно краще, Олмейре,—сказав офіцер підбадьорливо.—Та куди ж це ви йдете? Тут тільки дошки? Хіба нам потрібні човни?—спитав він, злегка струснувши його.

— Ні,—злісно відказав Олмейр.—Вам потрібна могила.

— Що таке? Він знов своє править! Та говоріть же до ладу.

— Могила!—загорлав Олмейр, силкуючись вирватись.—Яма в землі. Як ви не розумієте? Ви десь п'яні. Пустіть мене! Пустіть, кажу вам!

Він визволився з офіцерових рук і поточився на дошки, де лежав мертв'як під білим покривалом; потім прудко обернувся і став лицем перед півколом зацікавлених глядачів. Сонце швидко сідало, кидаючи на подвір'я довгі тіні від будинку та дерев, але над рікою було ще ясно; великі колоди плили за водою стрижнем ріки, чітко окреслені і чорні на тлі блідо-червоної заграви. Стовбури дерев у лісі на східньому березі губилися в темряві, тимчасом як їх верховіття ще погойдувалось легенько в останнім промінні сонця. Повітря було важке й холодне, вітерець, затихаючи, віяв

легкими подихами над водою. Олмейр здригнувся, пориваючись заговорити. Здавалося, він знов непевним порухом хоче визволити своє горло від невидимої руки, що здушила його. Налиті кров'ю очі його безтямно блукали по обличчях.

— Ну!—сказав він нарешті.—Чи всі ви тут? Він небезпечна людина.

Він похапцем шарпонував за покриття, і мертвяк глухо покотився з дощок і впав біля його ніг, задубілий і безпорадний.

— Холодний, зовсім, зовсім холодний,—сказав Олмейр, озираючись навколо з невеселою усмішкою.—На превеликий жаль, я більше нічого не можу зробити. А ви навіть і повісити його не можете. Як бачите, панове,—додав він серйозно,—в його нема голови і майже немає шиї.

Останній соняшний промінь збіг з вершин дерев, ріка враз потемніла, і в німотній тиші журкіт текучої води неначе виповняв усю сіру тінь, що розлого спускалась на землю.

— Оце й є він—Дайн,—провадив далі Олмейр, удаючись до мовчазної групи навколо себе.—Я додержав свого слова. Спочатку була одна надія, потім друга, а це остання. Більше мені не лишилось нічого. Ви гадаєте, що тут тільки один покійник? Ви помиляєтеся, запевняю вас. Я багато мертвіший за його. Чом би вам не повісити мене?—додав він зненацька приязним тоном, звертаючись до лейтенанта.

— Далєбі, то була б ли... лише дрібна фор... формальність.

Останні слова він промурмотів сам до себе і покривував до будинку.

— Геть!—гримнув він на Алі, який несміливо наблизився до його, щоб допомогти йому. Купки переляканих чоловіків та жінок стежили за ним віддалік. Він видерся по сходах на веранду, тримаючись за поручні, дочкавав до стільця і впав на нього. Якийсь час він посидів, важко дихаючи з утоми та гніву і позираючи непевним оком навколо, чи нема де поблизу Ніни. Потім він погрозив кулаком у напрямку подвір'я, де йому почувся Бабалатчіїв голос, і перекинув ногою стіл. Розлігся й від-

лунав страшний грюкіт і брязк перебитого посуду. Олмейр усе ще мурмотів сам до себе якісь загрози, потім голова йому похилилася на груди, очі заплющилися, він важко зідхнув і заснув.

Тієї ночі вперше за своє існування мирний і пишний Самбір побачив огні навколо «Олмейрової Примхи». То були ліхтарі з човнів,—їх порозвішували матроси на веранді, де два офіцери переводили дізнання, намагаючись перевірити, скільки є правди в тому, що їм розповів Бабалатчі. Бабалатчі знову зробився великою персоною. Він був красномовний, він переконував, свідчився небом і землею, що каже правду. Познаходилися й інші свідки. Махмета Банджера і багатьох інших допитували до найменшої подробиці, і ця нудна процедура затяглася аж до пізнього вечора. Відрядили посланця по Абдуллу, але той відмігся тим, що старий і нездужає, і прислав Решида. Махметові довелося показати обручку і лютуючи з розпачем побачити, як лейтенант поклав її до своєї кешені як один з доказів Дайнової смерті, що належало відіслати до начальства з офіційним рапортом. У Бабалатчі відібрано каблучку з тією ж метою, але досвідчений державний муж відразу помирився з цією втратою. Йому не шкода було й каблучки, тільки б мати певність, що білі люди повірили йому. Він серйозно задавав собі це питання, коли майже на самому останку зібрався додому, як закінчилося слідство. Він не був певний. А втім, аби лише вони повірили хоч на одну ніч, то він уже встигне випроводити Дайна куди далі і тим убезпечить і себе. Він мерщій пішов від «Олмейрової Примхи», раз-у-раз оглядаючись назад, бо потерпав, чи не стежить хто за ним, але нічого непевного не помітив і не почув.

— Десята година,—промовив лейтенант, дивлячись на годинник і позіхаючи.—Ну й наслухаюсь же я приємних зауважень від капітана, коли повернемось. Паскудна історія.

— Чи правда цьому всьому? Як ви гадаєте?—спитав молодший.

— Чи правда? Можливо. А як і неправда, то що ми тут удіємо? Коли б ми мали з десяток човнів, то змогли б обшукати всі зарічки, та й тоді не багато було б пуття з цього. Цей божевільний п'яниця має рацію: ми не досить міцно

тримасмо в своїх руках узбережжя. Вони роблять тут, що їм до вподоби. Чи повішено наші гамаки?

— Так, я наказав боцманові. А чудернацька парочка,— сказав мічман, махнувши рукою в бік Олмейрового бенгало.

— Гм! справді, чудна. Чого ви їй там наговорили? Я майже весь час проморочився з батьком.

— Запевняю вас, я був цілком гречний,—палко заперечив мічман.

— Добре, добре, не хвилюйтеся. Очевидно, скільки я розумію, вона просто не зносить гречности. А я вже був думав, що ви дозволили собі з нею якісь ніжності. Не забувайте, що ми в службовому відрядженні.

— Звичайно. Ніколи цього не забуваю. Був холодно-ввічливий і тільки.

Вони ще посміялися трохи, а потім почали ходити туди й сюди по веранді, бо їм ще не хотілося спати. Місяць вплив крадькома понад деревами і враз перетворив ріку на струмінь мерехтливого світла. Ліс вистав з темряви і стояв хмурий і замислений над іскристою водою. Вітерець ушух, запанувала тиша.

Моряцьким звичаєм, обидва офіцери походжали мовчки, жадним словом не перекидаючись. Розхитані дошки ритмічно рипіли під їхніми кроками, порушуючи своїм сухим тріском німотну нічну тишу. Раз, коли вони завертали назад, молодший зупинився і нащурився.

— Ви чули?—спитав він.

— Ні!—відповів другий.—А що таке?

— Я ніби почув якийсь крик. Ледве чутний. Я навіть думаю, що то був жіночий голос. В он-тому будинкові. Ага! Знову! Чули?

— Ні,—відказав лейтенант, прислухавшись.—Вам, молодим людям, завжди причуваються жіночі голоси. Краще лягали б ви спати, вам уже й так сни сняться. Надобраніч.

Місяць підбивався вище й вище, а теплі тіні дедали меншали і віддалялися, мов ховаючись від його холодного жорстокого сльва.

РОЗДІЛ X

НАРЕШТІ воно зайшло,—сказала Ніна матері, показуючи на горби, за якими сіло сонце.—Слухай, мати. Я зараз їду до Буланджієвої затоки, і коли б я не повернулася....

Вона урвала, і щось подібне до вагання затьмарило на мить огонь стриманого зворушення, що горів у її очах і осявав спокійну байдужість її обличчя відблиском потужного життя ввесь цей день піднесення—день радощів і тривоги, надії й страху, невизначеного суму і неясного очарування. Поки сяяло сліпуче сонце, під яким народилась і зростала її любов, захопивши нарешті її всю до краю, доти таємничий шепіт бажання міцно підтримував у ній непохитний її замір. Це бажання сповняло їй серце нетерплячим прагненням, щоб скоріше спускалася темрява, а з нею—кінець небезпеки і боротьби, початок щастя, завершення кохання, повність життя. Нарешті воно зайшло! Короткий тропічний присмерк перейшов, перш ніж вона встигла відхнути з полегкістю, і раптову темряву виповнили загрозливі голоси, що закликали її кинутися наосліп у невідоме, додержати вірності своїм власним поривам, поринути в ту пристрасть, яку вона викликала і сама поділила. Він чекав! У самотині відлюдної галяви, серед безмежної лісової тиші, він чекав на неї сам один,—утікач,—потерпаючи за своє життя. Байдужий до небезпеки, він доживався її. То тільки ради неї повернувся він сюди. І от тепер, коли наблизився для його час нагороди, вона збентежено питала себе, що означає цей холодний її сумнів у своїй волі, в своєму власному бажанні. Рішучим зусиллям вона перемогла нагальний страх перед цією хвилиною малодушністю. Він мусить дістати свою нагороду. Її жіноча

любов, її жіноча честь подужали боязку недовіру до невідомого майбутнього, що чекало її в шітьмі ріки.

— Ні, ти не повернешся,— пророчим тоном сказала м-с Олмейр.— Без тебе він не поїде, а коли він залишиться тут, то...— Вона махнула рукою в напрямку огнів «Олмейрової Примхи», і ввірвана фраза перейшла в загрозливе мурмотіння.

Обидві жінки зійшлися на задвірку і тепер цоволі простували до затоки, де були поприв'язувані всі човни. Дійшовши до смуги кущів, вони разом зупинилися. М-с Олмейр поклала свою руку на доччину, даремно намагаючись зазирнути в одвернуте Нініне обличчя. Коли ж вона спробувала заговорити, то перші її слова заглушило здушене ридання,— воно якось чудно звучало в устах цієї жінки, що з усіх людських пристрастей, мабуть, знала лише гнів та ненависть.

— Ти їдеш, щоб зробитися великою царицею,— сказала вона нарешті вже досить твердим голосом,— і як ти будеш розумна, то забереш велику владу, що триватиме багато літ і не ослабне й на старості. А чим була я? Довічною рабою. Я варила риж для чоловіка, що не мав ні хоробрости, ані мудрости. Леле! Мене, мене, отамає і воїн подарував чоловікові, який не був ні тим, ні тим!.. Ой, падку мій, смутку мій!

Вона тихо заголосила, оплакуючи загиблі можливості вбивств і злочинств, які могли б випасти їй на долю, коли б вона побралася з чоловіком, спорідненим їй душею. Ніна схилилася над сухорлявою постаттю м-с Олмейр і при світлі зірок, що висипали на темному небі і зависли в мертвому мовчанні над сценою цієї дивної розлуки, уважно розглядала її зморщене обличчя і вдивлялася в її запалі очі, які бачили доччине майбутнє при світлі свого довголітнього і сумного досвіду. Як колишніми роками, вона знову піддалася чарам екзальтованого тону матері та її оракульської впевнености. Ці прикмети разом з нападами несамовитости значною мірою спричинилися до того, що в осаді її вважали за чаклунку.

— Я була рабою, а ти будеш царицею,— провадила далі м-с Олмейр, дивлячись просто себе.— Тільки завжди пам'ятай, у чому сила чоловікова і в чім його безсилля. Тремти

перед його гнівом, щоб він бачив страх твій, поки світить день; але смійся в серці, бо як заїде сонце, тоді він твій раб.

— Раб! Він! Владар життя! Ти не знаєш його, мати! М-с Олмейр зневажливо засміялася.

— Ти говориш, як безглузда біла жінка,—вигукнула вона.—Що ти знаєш про гнів чоловічий і чоловічу любов? А ти бачила коли, як сплять чоловіки, втомлені вбивством? А тобі відомі обійми могутньої руки, що може глибоко встромити крис у саме серце? О! Ти біла жінка! Тобі слід би тільки молитися богові-жінці!

— Навіщо ти це кажеш? Я так довго слухала тебе, що забула моє колишнє життя. Якби я справді була біла, то хіба стояла б тут, збираючись утікати? Мамо, я повернуся додому і подивлюся в-останнє на обличчя мого батька.

— Ні!—шалено заперечила м-с Олмейр.—Ні, він тепер спить п'яним сном, а як ти повернешся, він може прокинутись і побачити тебе. Ні, він більше не побачиться з тобою. Коли ти була маленька і жахливий старий забрав тебе від мене, ти пам'ятаєш...

— То було так давно,—прошепотіла Ніна.

— А я ж пам'ятаю,—палко провадила далі м-с Олмейр.—Я хотіла ще раз поглянути на тебе. Він сказав: ні! Я чула твій плач і кинулася в ріку. Тоді ти була його дочкою; тепер ти моя дитина. Ти ніколи більше не повернешся до цієї хати; ніколи не перейдеш через це подвір'я. Ні! Ні!

Голос її піднісся майже до крику. По той бік затоки щось зашелестіло у високій траві. Обидві жінки почули цей шелест і деякий час, перелякані, мовчки прислухалися.

— Я проте піду,—обережно, але виразно прошепотіла Ніна.—Яке мені діло до твоєї ненависти чи помсти?

Вона рушила до будинку, але м-с Олмейр вчепилася в неї, силкуючись відтягти її назад.

— Стій, ти не підеш туди!—стояла вона на своєму, ледве зводячи дух.

Ніна нетерпляче відштовхнула матір і підбрала сукню, щоб швидше бігти, коли це м-с Олмейр забігла наперед і стала обличчям до дочки, простягнувши руки.

— Ще хоч один крок,—вигукнула вона, швидко дихаючи,—і я закричу. Ти бачиш ті вогні у великому будинкові?

Там сидять двоє білих людей, розлючені, що не спромоглися пролити кров твого коханця. А в он-тих темних хатах,—вела вона далі трохи спокійніше, показуючи рукою на селище,—мій голос збудить людей, які проведуть вояків Орані-Блянда до того, хто чекає на тебе.

Їй не видно було доччиного обличчя, але біла постать мовчки й нерішуче стояла перед нею в темряві. М-с Олмейр скористалася з цієї нагоди.

— Викинь з пам'яті своє старе життя! Забудь його!—заговорила вона, благаючи.—Забудь, що ти колись бачила білі обличчя; забудь їхні слова; забудь їхні думки. Вони кажуть неправду. І думають вони теж неправду, бо зневажають нас, а ми ж кращі за них, тільки сили маємо менше. Забудь їх приятнь і їхню зневагу; забудь їх богів. Дівчинко, навіщо тобі згадувати минуле, коли воїн і проводир народу ладець віддати життя багатьох, своє власне життя, за єдину твою усмішку?

Те кажучи, вона тихенько штовхала дочку до човнів, ховаючи свій страх, тривогу та сумнів під струменем пристрасних слів, що не давали Ніні ні часу подумати, ані можливості сперечатися, навіть коли б їй цього хотілося. Та Ніна тепер уже й не хотіла цього. Зовсім не якась міцна прихильність викликала в ній недовгочасне бажання ще раз глянути на батька. Совість не мучила її за те, що вона так нагально кидала цього чоловіка, почуттів якого до себе вона не розуміла, та навіть не бачила. В ній промовляло лиш інстинктове прив'язання до старого життя, до давніх звичок, до знайомих обличчів. То був той острах перед остаточним, що криється у серці в кожній людині і не дає здійснитися стільком героїчним учинкам і стільком злочинам. Багато років жила вона між сильною в своєму безсиллі матір'ю і батьком, безсилим там, де він міг би заявити себе сильним. Поміж цими двома істотами, такими неподібними, такими ворожими одна одній, вона стояла байдужа, відчуваючи тільки подив та гнів з приводу свого власного існування. Їй здавалося чимсь таким безглуздим і ганебним бути загубленою тут, у цій осаді і дивитись, як дні один по одному відходять у минуле, не приносячи з собою ні надій, ні бажань, ні мети, які б виправдали те де-далі нестерпніше життя, що на нього вона була роко-

вана. Вона мало вірила в батькові мрії і зовсім на співчувала їм; зате шалені материні сподівання торкалися якоїсь відвітної струни, глибоко захищеної в її зневіреному серці, і вона заглиблювалась у свої власні мрії з упертою зосередженістю в'язня, якому мариться воля за стінами його тюрми. Коли з'явився Дайн, перед нею розгорнувся шлях до волі, — треба тільки було слухатися голосу нових прагнень, що зароджувались у ній. Радісно здивована, вона гадала, що читає в його очах відповідь на всі запитання свого серця. Тепер вона зрозуміла сенс і мету життя і, тріумфуючи, що викрила цю таємницю, з презирством відкинула своє минуле з його сумними думами, гіркими почуттями та млявими прихильностями, побляклими і відмерлими від докторку жагучої пристрасти.

М-с Олмейр відв'язала Ніниного човника і насилу впросталась, тримаючи в руді лину і дивлячись на дочку.

— Мерщій,—сказала вона:—їдь, поки ще не зійшов місяць і на ріці темно. Я боюся Абдуллиних невільників. Мерзотники часто вештаються вночі і можуть помітити й вистежити тебе. Тут в човні двоє весел.

Ніна наблизилась до матері і нерішуче злегка торкнулася губами її зморщеного чола. М-с Олмейр презирливо чмихнула на знак протесту проти цієї ніжності, побоюючись проте, щоб часом ця ніжність не викликала такої ж відповіді.

— Чи побачу я тебе коли, мати?—прошепотіла Ніна.

— Ні,—відказала м-с Олмейр після короткої павзи.— Навіщо тобі повертатися сюди, де мені приділено вмерти? Ти житимеш далеко звідси в пишноті та славі. Коли я почую, що білих людей витуряють з наших островів, тоді я знатиму, що ти жива і пам'ятаєш мої слова.

— Я завжди пам'ятатиму їх,—відказала Ніна поважно, —але в чому моя сила і що я можу зробити?

— Не дозволяй йому надто довго дивитися тобі в вічі або класти голову на твої коліна. Нагадуй йому, що чоловікові личить спочатку воювати, а тоді вже відпочивати. А як він баритиметься, сама подай йому його криса і накажи йти геть, як годиться дружині великого володаря, коли наближаються вороги. Хай він убиває білих людей, що приїдять до нас торгувати з молитвами на устах і з набитими

рушницями в руках. Ах,—закінчила вона, зідхнувши, —вони розповсюдились по всіх морях, по всіх берегах, і їх дуже, дуже багато!

Вона повернула човен носом до води, але не пускала борту, тримаючись за нього рукою в нерішучій задумі. Ніна вперлася веслом у берег, наготовлена відчалити.

— Що це таке, мати?—тихо спитала вона.—Ти чула?

— Ні,—відповіла м-с Олмейр неухважно.

— Слухай, Ніно,—різко провадила вона далі по короткій павзі,—згодом крім тебе будуть ще й інші жінки...

Приглушений крик у човні перепинив її мову, і весло стукнуло об дно суденця. Ніна пустила його, простягнувши вперед руки заперечливим порухом. М-с Олмейр упала на коліна на березі і, перехилившись через облавок, наблизила своє обличчя до доччиного.

— Будуть ще й інші жінки,—твердо промовила вона вдруге.—Я кажу це тобі, бо ти наполовину біла і можеш забути, що він великий володар і що так воно й має бути. Тоді заховай свою злість і хай він ніколи не помітить на твоєму обличчі болю, що точитиме твоє серце. Зустрічай його завжди з радістю в очах, із словами мудрости на устах, бо до тебе звернеться він у дні скорботи й сумніву. Доки він задивлятиметься на багатьох жінок, твоя сила над ним не пропаде; а як тільки з'явиться одна якась, і з нею він почне забувати тебе, тоді...

— Я цього не переживу,—викликнула Ніна і затулила обличчя обома руками.—Не говори так, мати; це щось неможливе.

— Тоді,—твердо вела далі м-с Олмейр,—не милуй, Ніно, тієї жінки.

Вона вхопилася обома руками за облавок і проштовхнула човен уперед, скерувавши його на стрижень ріки.

— Ти плачеш?—суворо спитала вона дочку, що тихо сиділа, затуливши руками обличчя.—Отямся та берись за весло, бо він уже задосить чекає на тебе. І пам'ятай, Ніно,—не милуй; а коли тобі доведеться вразити, бий твердою рукою.

Вона збрала всі свої сили і, розплатавшись над водою, штовхнула легке суденце далеко на воду. Відійшовши від напруження, вона марно намагалася розглядіти човен.

Він наче раптом розтанув у білому тумані, що навис над теплою водою Паңтею. М-с Олмейр іще постояла навколішках, уважно прислухаючись, потім важко зідхнула і підвелася на ноги. Дві сльози повільно скотилися по її зморщених щоках. Вона похалпки обтерла їх пасмом свого сивого волосся, немов соромлячись себе самої, проте не змогла погамувати другого важкого зідхання, бо тяжко було їй на серці і надто вона страждала, незвикла до ніжних почуттів. У цю мить уже, їй причулося якесь легке шелестіння, мов відгомін її власного зідхання, і вона зупинилась, як прикипіла до місця, напружуючи вуха, щоб піймати найменший шелест, і з осторогою вдивляючись у навколишні кущі.

— Хто тут?—спитала вона непевним голосом, тимчасом як її уява оселяла самотний річний берег якимись примарами.—Хто тут?—ледве чутно прошепотіла вона вдруге.

Ніхто не відповів їй. Тільки сумне одноманітне джуркотіння ріки за білим серпанком неначе підносилося на мить і знов ущухало в тихому пошепті крутіжів, що плоскотіли об берег.

М-с Олмейр похитала головою, мов відповідаючи на свої власні думки, і прудко пішла від кущів, зиркаючи праворуч і ліворуч. Вона попростувала до пекарні, помітивши, що жар в огнищі жевріє ясніше, ніж звичайно, так наче хтось підкинув увечері свіжого палива. Їй назустріч підвівся Бабалатчі, що сидів навкарачки в теплому сяйві, і вийшов до неї в затінок.

— Поїхала вона?—швидко спитав занепокоєний вельможа.

— Так,—відповіла м-с Олмейр.—А що роблять білі люди? Коли ти покинув їх?

— Гадаю, що сплять. Хай би вони ніколи не попркидалися!—вигукнув запально Бабалатчі.—О! це справжні дияволи. І яку бучу зчинили вони з приводу цього падла. Начальник двічі замахнувся на мене рукою і загрожував, що прив'яже мене до дерева. Прив'язати мене до дерева! Мене!—проказав він двічі, щосили б'ючи себе в груди.

М-с Олмейр образливо засміялась.

— А ти кланявся в ноги і просив змилюватися. Люди при повній зброї поводитися інакше за тих часів, коли я була молода.

— А де ж вони, ті люди твоїх молодощів? Божевільна ти жінка!—сердито заперечив Бабалатчі.—Їх усіх повбивали голяндці. Ага! А я ще поживу та пошиватиму їх у дурні. Справжній чоловік добре знає, коли треба воювати, а коли мирно брехати. І ти б це знала, якби не була жінка.

Але м-с Олмейр ніби й не чула його. Вона нахилилась наперед, простягла руку і неначе прислухалася до якогось шарудіння поза пекарнею.

— Якись чудні звуки,—прошепотіла вона видимо стурбована.—В повітрі линуть звуки жалю, так ніби хтось зідхає та плаче. Я вже чула це на березі. І тепер знов...

— Де?—спитав Бабалатчі переляканим голосом.—Що ти чула?

— Отут близенько. Мов хтось зідхнув протяжно. Шкода, що я не спалила паперу над мертвяком, перш ніж його поховали.

— Це правда,—погодився Бабалатчі.—Та білі люди відразу кинули його в яму. Але ж ти знаєш, що смерть спіткала його на річці,—додав він весело,—і його дух може озиватись до човнів, а на землі не сміє показуватись.

М-с Олмейр, що хотіла була зазирнути за ріг пекарні, втягла голову назад у плечі.

— Там нікого нема,—казала вона, заспокоївшись.—Чи не час уже бойовому човнові раджі плисти до ділянки?

— Я очікував на його тут, бо сам мушу туди їхати,—пояснив Бабалатчі.—Та, мабуть, таки перевезуся на той бік і подивлюся, чому це вони так забарились. А коли ти прийдеш? Раджа згоден дати тобі притулок.

— Я перепливу через ріку ще до світанку. Я не можу лишити тут мої долари,—промурмотіла м-с Олмейр.

Вони розійшлися. Бабалатчі перейшов через подвір'я, простуючи до затоки, щоб відв'язати свого човна, а м-с Олмейр повільно пішла до будинку, знялася по помосту і, перейшовши затильну веранду, увійшла до коридору, що вів до чільної частини бенгалю; але на дверях вона ще раз оглянулася назад на порожнє і мовчазне подвір'я, осяяне тепер першим промінням місяця. Проте не встигла вона зникнути, як якась неясна постать вихопилась поміж стовбурів бананової плантації, перелинула через освітлений місяцем об-

шир і впала в затінку під верандою. Могло здатися, що то перебігла тінь від хмари,—такий безгучний та прудкий був її рух,—коли б не лишилося сліду на збуреній траві, пір'ясті мітлиці якої ще довго тремтіли й хиталися під місячним сяйвом, перш ніж знову застигли в непорушному блисківі, мов срібне гаптовання на темному тлі.

М-с Олмейр засвітила лампу з кокосового горіха, обережно підбрала червону завісу і глянула на свого чоловіка, затінивши світло рукою. Олмейр спав, вивернувшись у кріслі. Одна його рука звисала дотолу; другою він прикрив долішню частину обличчя, мов захищаючись від якогось незримого ворога. Ноги він простяг просто себе і спав важким сном, не відчуваючи на собі ворожого погляду, що втупився в його з критичним презирством. Біля його ніг лежав перекинутий стіл серед скалок посуду та побитих пляшок. Можна було подумати, що тут недавно відбулася запекла боротьба. Таке враження підсилювали ще стільці, що їх неначе хтось порозкидав шалено, і тепер вони безпорадно лежали скрізь по веранді, нагадуючи своїм жалюгідним виглядом п'яних. Тільки велике Нініне крісло-гойдалка нерухомо чорніло на своїх високих полозах і підносилося понад розгардіяшем розворушених меблів, з непохитною гідністю та терпінням дожидаючись своєї господині.

Востаннє зиркнувши з ненавистю на сплячого, м-с Олмейр пройшла поза завісою до своєї кімнати. Двоє кажанів, підбадьорені темрявою та тишею, знову почали нечутно кружляти над Олмейровою головою. Довгий час ніщо не порушувало глибокого спокою будинку, крім важкого подиху заснулої людини та тихого дзенькоту срібла в руках жінки, що готувалася до втечі. Місяць підбився високо вгору над нічним туманом, і в його дедалі яснішому сяйві всі речі на веранді бовваніли чорними плямами з усією неприкрашеною потворністю безладу, а на брудному тиньку стіни, позад заснулого Олмейра, вималювалася карикатура на його з химерно прибільшеними подробицями постави і обличчям, розтягнутим до героїчних розмірів. Незадоволені кажани подалися шукати собі темніших закутків, а на світло присмиком виповзла полохлива ящірка; їй сподобалася білість настільної скатерки,

і вона зупинилася на ній в бездиханній нерухомості, що скидалася би на наглу смерть, коли б не мелодійні заклики, якими вона обмінювалася з своєю менш відважною приятелькою, що ховалася на подвір'ї в смітті. Потім рипнули мостини в коридорі, ящірка щезла, а Олмейр неспокійно заворушився й зідхнув: поволі від безтямного небуття п'яного сну він повертався крізь тривожну дрімоту до збудженої свідомості. Під гнітом кошмару голова його захиталася з боку на бік; небо спустилося на його, мов важка керея, і її всіяний зірками шлейф волікся генген унизу під ним. Зорі вгорі, зорі скрізь навколо його, а від отих сузір'їв під його ногами, здіймався шепіт, повний благання й плачу, і смутні обличчя линули серед гроц світла, що виповняли безмежне просторище внизу. Як збутися цих докучливих жалібних криків та невідривних сумних поглядів цих обличчів, що обстали його кругом, аж він задихається під гнітючим тягарем світів, завислих на його слабих плечах? Утекти! Та як? Коли він спробує поворухнутися, то ступить у ніщо і загине в громовій руїні цього всесвіту, єдина підпора якого—він. І що кажуть ці голоси? Вони благають його зійти з місця. Навіщо? Рушити назустріч власній загибелі! Неймовірно! Безглуздість усього цього обурила його. Він міцніше вперся ногами і напружив м'язи, героїчно намірившись нести повік свій тягар. І минали віки в цій надлюдській праці серед шаленого круговороту світів. А сумні голоси не переставали жалібно шептати, спонукаючи його зректися свого тягара, поки не пізно; і нарешті таємнича сила, що наклала на його велетенське завдання, видимо, намірилась остаточно погубити його. Він жахнувся, відчувши, як непереможна рука трясє його за плече, а хор голосів тимчасом чибраз гучнішає, розпачливо благаючи поспішити, поспішити, поки не пізно. Він почув, що совгається, втрачає рівновагу, так наче хтось тягне його за ноги,—і впав. Він тихо скрикнув і перейшов від жаху перед руїною всесвіту до напівсну, все ще повитого чарами його маячіння.

— Як? Що?—промурмотів він крізь сон, не рухаючись і не розплющуючи очей. Голова в його ще туманіла, і він не зважувався підвести повіки. В ухах йому лунало благальне шепотіння. «Чи я вже прокинувся?.. Чому я чую

голоси?» міркував він напівсонний сам із собою... «Я все ще не можу опритомніти після цього жахливого кошмару... Я був дуже п'яний... Хто це трясе мене?.. Я ще сплю... Треба розплющити очі і скінчити з цим. Я ще й досі не зовсім прокинувся, це ясно».

Намагаючися скинути з себе заціпеніння, він просто перед собою побачив обличчя, що втупило в його білки очей. Він знову заплющив очі, понятий жахом, і випростався в кріслі, тремтячи з голови до ніг. Що це була за примара?.. Безперечно, то тільки витвір його уяви...—Його нервам довелося вчора багато витерпіти... та він ще й напився! Він уже не побачить її, як набереться відваги і подивиться знову... Він зараз подивиться... Хай лише заспокоїться трохи... Отак... Ану, тепер.

Він глянув. Жіноча постать, осяяна крицевим світлом, стояла в дальшому кінці веранди навпроти його і з благанням простягала до нього свої руки, а поміж ним та впертим привидом лунав шепіт, вражаючи його вуха потоком якихсь болісних фраз; він не міг зрозуміти їх змісту, хоч як напружував свій мізок. Хто це промовляє до його помалайському? Хто втік? Чому надто пізно... і що саме надто пізно? Що визначають ці слова ненависти та любови, так дивно перемішані між собою,—ці раз-у-раз переказувані ймення: Ніна, Дайн; Дайн, Ніна? Дайн умер, а Ніна спить, не маючи й гадки про той жах, що він оце витерплює. Невже ж він довіку має мучитися вві сні й увіч, не матиме спокою ні вдень, ні вночі? Що все це значить?

Останні слова він вигукнув уголос. Примарна жінка неначе вклякла і трохи відступила від нього до дверей, тоді розлігся крик. Роздратований, що не може зрозуміти, яке це лихо його мучить, Олмейр кинувся на примару, але вона ухилилася вбік, і він тяжко вдарився з розгону об стіну. Швидкий, мов блискавка, він повернувся назад і несамовито кинувся навздогін за таємничою постаттю,—а та втікала від нього з пронизливим криком, що лиш більше розпалював його. Він гнався за нею, переплигуючи через меблі, бігав навколо перекинутого столу і нарешті загнав її в куток позад Ніниного крісла. Вони кидалися то ліворіч, то праворуч, а крісло шалено гойдалося поміж ними; щоразу, як він поривався схопити її

й хибив, вона скрикувала, а він безглуздо лаявся, зціпивши зуби. О! цей диявольський галас розколює йому голову і затамовує дух!.. Він уб'є його... Треба припинити його! Понятий божевільним бажанням задушити це кричуще створіння, він наосліп кинувся через гоїдалку і шалено вчепився в нього; вони обоє покотилися по підлозі в хмарі пороку, серед уламків розтрощеного крісла. Останній зойк стих під ним у тихому клекотінні, і Олмейрові полетшало, бо настала, нарешті, цілковита тиша.

Він вдивлявся в обличчя тій жінці, що лежала під ним. Жива жінка! Він навіть знав її. Якесь чортovinня! Це ж Таміна! Він скочив на ноги, соромлячись свого шаленства, і став збентежений, обтираючи лоба. Дівчина насилу підвелася навколішки і обняла його ноги, несамовито благаючи зглянутися на неї.

— Не бійся,—сказав він, підводячи її.—Я нічого тобі не зроблю. Але нащо ти приходиш до моєї господи вночі? І коли ти вже тут, то чом не пішла за завісу, де сплять жінки?

— За завісою нема нікого,—відповіла Таміна, віддихаючись після кожного слова.—В твоєму будинкові більше немає жінок, туане. Я бачила, як пішла з хати стара мем, а тоді почала будити тебе. Мені непотрібні твої жінки, мені потрібен ти сам.

— Стара мем!—переказав Олмейр.—Це ти говориш про мою жінку?

Вона кивнула головою.

— Та хіба ти боїшся моєї дочки?—промовив Олмейр.

— Невже ти не чув мене?—скрикнула вона.—А я ж розповідала тобі так довго про все, поки ти лежав тут з напіврозплющеними очима. Вона теж пішла!

— Я спав. Хіба ж не можеш пізнати, чи спить людина, чи не спить?

— Часом,—відповіла Таміна, стишивши голос,—часом дух літає біля заснулого тіла і може все чути. Я довго розмовляла з тобою, перш ніж доторкнулася до тебе, і говорила я тихо, бо боялася, щоб він не злякався несподіваного гомону і не покинув тебе спати довіку. Я взяла тебе за плече тільки тоді, коли ти почав мурмотіти незрозумілі мені слова. То ти, виходить, нічого не чув і нічого не знаєш?

— Я нічого не чув з того, що ти говорила. В чому справа? Розкажи все спочатку, коли хочеш, щоб я зрозумів щось.

Він узяв її за плече і повів верандою ближче до світла. Вона не опиралася. Вона заломлювала руки з таким замученим виразом, що Олмейр почав перейматись тривогою.

— Говори,—сказав він.—Ти зчинила такий галас, від якого навіть мертві могли б прокинутись. А проте ніхто з живих не прийшов,—прошепотів він сам до себе стурбовано.—Чи ти онімела? Та говори ж!—звелів він удруге.

Після недовгого вагання з її тремтячих уст вихопився цілий струмінь слів, і вона розповіла йому про Нініну любов та свої ревнощі. Кілька раз він гнівно зиркав на неї і наказував їй замовчати; але він не був спроможний спинити ці звуки, що текли, як йому здавалося, кипучим потоком, вирували біля його ніг, підносилися жаркими хвилями навколо його вище й вище, заливаючи йому серце; вони мор розтопленим оливом пекли йому губи, заступали зір гарячою парою, зступалися над головою, немилосердні, смертельні. Коли вона заговорила про облуду, що ошукала його того самого дня,—про Дайнову смерть,—він знову глянув на неї грізними очима, аж вона сторопіла; але він зараз же відвернувся, і його обличчя раптом утратило всякий вираз, і він утушився скам'янілим поглядом кудись у річну далечінь. Ах, ріка! Його старий друг і ворог. Вона завжди розмовляла з ним однаковим голосом; рік-у-рік текла вона перед ним, приносячи то успіх, то розчарування, щастя чи горе на своїй мінливій і проте незмінній поверхні іскристих струменів та вертких крутіжів. Багато років поспіль прислухався він до її байдужого заспокійливого джуркотіння, що часом бриніло йому, як пісня надії, часом як спів тріумфу та підбадьорення; найчастіше то був шепіт утіхи, який обіцяв йому, що настануть кращі дні. Стільки років! Стільки років! А тепер під той же журкіт він прислухався, як повільно й важко б'ється йому серце, прислухався уважно, дивуючись на рівномірність того биття. Він машинально почав рахувати удари. Раз, два. Навіщо рахувати? На наступному ж ударі воно мусить зупинитися. Жадне серце не може стільки страждати і так чітко битися. Ці мірні удари, що віддавалися йому в вухах, мов глухий

стукіт молота, повинні незабаром стихнути. Але ж ні, — воно триває, це безупинне, люте калатання. Ніхто не зможе цього витримати. Що ж, це вже останній удар, чи ще буде один? Чи довго це тягтиметься? Скільки ще, о, боже? Його рука несвідомо чим раз сильніше стискала дівчине плече, і останні слова свого оповідання Таміна вимовила, припавши до його ніг з сльозми болю, сорому й гніву. Невже ж їй не пощастить помститись? Ця біла людина подібна до безчулого каменя. Надто пізно! Надто пізно!

— І ти бачила, як вона поїхала?—хрипко пролунав над головою в неї Олмейрів голос.

— Та ж я казала тобі, — схлипувала вона, тихенько силкуючись визволити своє плече від руки, що здушувала його. — Я ж розповіла тобі, що бачила, як стара відьма відштовхнула човен. Я сховалася в траві і чула кожне слово. Та, яку ми звали «Білою Мем», хотіла повернутись, щоб глянути тобі в обличчя, але стара відьма заборонила їй, і...

Вона впала ще нижче, на лікоть, зігнувшись під тиском важкої руки, і підвела до його очі, де аж палахкотіла злість.

— І та скорилася, — вигукнула вона, не то сміючись, не то плачучи з болю. — Пусти мене, туане. Чого ти гніваєшся на мене? Поспішай, а то буде запізно помститись на дурисвітці.

Олмейр підняв її на ноги і заглянув зблизька їй в обличчя, — а вона відбивалася від нього і відверталась від його несамовитого погляду.

— Хто послав тебе мене мучити? — спитав він люто. — Я не вірю тобі. Ти брешеш.

Він зненацька випростав руку і відштовхнув Таміну через веранду до дверей. Там вона впала і мовчки, не рухаючись, лежала темною купою на підлозі, немов життя її лишилося в його руках.

— О, Ніно! — прошепотів Олмейр. У голосі його докір і любов зливались і переходили в повну ніжності муку. — О, Ніно! Я не вірю.

Легкий вітерець подихнув від ріки, пролетів над подвір'ям, похвилював траву і, долетівши до веранди, з безмежною ніжністю і ласкою обвіяв Олмейрове чоло холодним повівом. Завіса на дверях жіночої кімнати підби-

лась догори і за мить ізнов повисла з моторошною безпорадністю. Олмейр утупив очі в заколихану тканину.

— Ніно!—крикнув він.—Де ти, Ніно?

Вітер пронісся крізь порожню хату тремтячим зідхан-ням, і все стихло.

Олмейр затулив обличчя руками, немов хотів сховатися від ненависного видовиська. Коли ж, почувши легкий шелест, він розплющив очі,—темної купи біля дверей уже не було.

РОЗДІЛ XI

ПОСЕРЕД незатіненого чотирикутника місячного світла, що лилося на рівну смугу рижових урун, підносився на високих палях невеличкий курінь.

Біля його здіймалася купа хмизу, жеврів присок в огнищі, а поблизу лежав чоловік. Усе це видавалося дуже маленьким і мов загубленим у блідозеленому сьайві, відсвіченому землею. З трьох боків прогалини, далекі в цьому обманному освітленні, височіли лісові дерева, позв'язувані одно з одним незлічними переплутаними ліянами, і дивились униз похмуро і покірно, як зневірені у своїй силі велетні, на молоде життя, що буяло під ними. А поміж ними немилосердні повзучі рослини мов линвами обвивались навколо могутніх стовбурів, перекидалися з дерева на дерево, звисали колючими гірляндами з долішніх суків і тяглися тоненькими вусиками до найдрібніших горішніх галузок, несучи смерть своїм жертвам у буйному захваті мовчазним руйнуванням.

Уздовж четвертого боку прогалини, що вигинався рівнобіжно з тим коліном Пантею, яким тільки й можна було дістатись до неї, тяглася чорна смуга молоднику, кущів та густого підліску, лише в одному місці перетята нешироким прорубом. Від його починалася вузенька стежка, що вела від берега до збудованого з трави куреня, де вартували вночі сторожі перед жнивими, коли треба було охороняти поле від диких кабанів. Стежка кінчалася біля паль, де стояв курінь, круглим майданчиком, укритим попелом та обугленими головешками. Посередині цього майданчика, коло тьмяного багаття, лежав Дайц.

Він нетерпляче зідхнув і повернувся на другий бік. Підклавши під голову зігнуту руку, він тихо ліг обличчям

до огнища. Розжеврілий присок світився червонуватим кружечком, відбиваючись у його широко розплюснених очах, а за кожним його глибоким подихом білий попіл,—рештки колишніх огнищ,—здіймався легкою хмаркою перед його розтуленими губами і линув догори від теплового жару багаття в місячне проміння, що осявало Буланджієву ділянку. Тіло Дайнове було знесилене клопотом останніх днів, а душа ще більше втомлена напруженим самотнім чеканням, як то повернеться його доля. Ще ніколи не почував він себе таким безпорадним. Він чув гарматний постріл з катера і знав, що життя його в непевних руках, що вороги зовсім близько. Ввесь цей день, що так мляво тягся, він блукав узліссям, або, сховавшись у кущах, тривожно визирав, чи не побачить на ріці чого небезпечного. Він не боявся смерті, але прагнув жити, бо життям йому була Ніна. Вона обіцяла прийти, піти за ним скрізь, поділити з ним усяку його небезпеку і всю його пишноту. Але вдвох із нею він не страхався жадної небезпеки, а без неї не могло бути йому в житті ні пишноти, ні втіхи. Притаївшись у своєму тінявому сховищі, він стулював очі, намагаючись викликати в уяві повну грації, чарівну білу постать, що була йому початком і кінцем існування. Зажмуривши очі, зціпивши зуби, він намагався зусиллям пристрасної волі втримати в пам'яті цей звабливий образ. Марно! Нинішній образ побляк і зник, і серце Дайнові обважило інше примрійне видовище,—видовище озброєних людей, лютих обличчів, блискучої зброї, йому причувся гамір зворушених радісних голосів у ту хвилину, коли вороги знайдуть його в цій схованці. Наляканий яскравістю видива, він розплющив очі, вибіг на соняшне світло і знов почав без мети кружляти навколо прогалини. Блукаючи втомлено узліссям, він час від часу вдивлявся в темну тінь, таку принадну своєю обманною свіжістю і таку відразливу похмурою своєю млою, де гнили, поховані, незчисленні покоління дерев і де їхні нащадки стояли величезні, але безпорадні, в темно-зеленому листі, мов у жалібному вбранні, і дожидалися своєї черги. Лише самі паразити, здавалось, і жили там. Вони дерлися у височінь покрученими шляхами до повітря й соняшного світла, живлячись соками мертвих чи вмируючих і вінчаючи свої жертви рожевими та блакитними квітками, що безглуздо

і жорстоко світилися поміж гіллям, мов пронизлива глузлива нота в урочистій гармонії рокованих дерев.

«Тут можна було б сховатися людині», подумав Дайн, наблизившись до місця, де плетениця ліян була розірвана та порубана, так що утворилося склепіння, під яким наче-то починалась стежка. Він нахилився зазирнути углиб і почув сердите рохкання. Молодий дикий кабанець, з тріском ламаючи галуззя, дременує у чагарник. Їдкий дух вогкої землі і перегнилого листа перехопив Дайнові дух, і він подався назад з переляканим обличчям, немов його торкнувся подих смерті. Саме повітря там, у глибині, здавалося мертвим,—важке, задхле, отруєне віковичним тлінням. Він поплентався далі, спотикаючись; його підгощила нервова стурбованість, що хоч і викликала в йому почуття втоми, проте робила огидною саму думку про нерухомість та спокій. Хіба він дикун, щоб ховатися по лісах, а може й загинути там, у темряві, де не можна навіть передихнути вільно? Краще він буде чекати своїх ворогів на соняшному світлі, де йому видно небо, де в лице йому віє вітер. Він знає, як личить умирати малайському ватажкові. Його посило похмуре одчайдушне шаленство, ця спадкоємна особливість його раси, і він дико втупив погляд крізь прогалину у проруб у прибережних кущах. Вони прийдуть звідти. Він уже бачив їх в уяві. Він бачив бородаті обличчя і білі кителі офіцерів, гру світла на прицілених дулах гвинтовок. Але що значить відвага найсміливішого воїна проти огненальної зброї в руках раба? Він вийде їм назустріч, посміхаючись і простягнувши руки на знак покірности, поки не зблизиться з ними щільно. Він промовлятиме до них миролюбно, а тимчасом підходитиме чим раз ближче... ще, ще ближче... так близько, аж вони вже могтимуть доторкнутися до його руками, простягати їх, щоб узяти його в полон. Отоді й настане його час: він гукне на повен голос і одним стрибком опиниться посеред них з крисом в руці і буде вбивати, вбивати, вбивати, поки сам не загине під крики своїх ворогів, бачучи в останню мить, як тече їхня гаряча кров перед його очима.

Запалившись власним своїм піднесенням, він вихопив крис з-під саронга, передихнув, метнувся наперед, ударив по порожньому повітрі і впав долілиць на землю. Він лежав,

мов приголомшений, знесилений раптовою реакцією після захвату, і думав, що, коли йому й приділено померти такою славетною смертю, то спостигне вона його перш, ніж він побачиться з Ніною. Та так воно й краще. Він почував, що після побачення з нею, смерть була б йому надто страшна. Нащадок раджив і завойовників, він з жахом відчув сумнів у своїй хоробрості. Жадоба життя мучила його в нападі болісного жалю до себе. Він не зважувався зробити жадного поруху. Він утратив віру в себе, і в йому не лишилося нічого, властивого справжньому мужчині. Зосталося тільки страждання, бо так уже приділено, що воно не покидає тіла людського аж до останнього подиху. Лишався ще страх. Дайнові судилося невиразно прозирнути всю глибину своєї пристрасної любови, побачити її міць та її безсилля, і йому зробилося страшно.

Сонце поволі сідало. Тінь від західнього лісу насунулась на прогалину, обгорнула своєю холодною кереєю обпалені плечі людини і квапливо злилася з тінню від інших лісів на сході. Сонце затрималося на хвилину в тонкому мережеві верхів'ття, так наче з приязні не хотіло покинути простягнуте на зеленій ниві тіло. Тоді Дайн, відживлений холодком вечірнього вітерця, сів і озирнувся навколо. Тієї ж миті сонце раптом сховалося, мов засоромившись, що викрито його спочутливий потяг, і прогалина, весь день затоплена світлом, відразу поринула в темряву, де багаття ясніло, мов око. Дайн поволі побрів до перетічка і, скинувши з себе подертий саронг, — своє єдине вбрання, — обережно ввійшов у воду. Він цілий день нічого не їв і не зважувався підійти вдень до ріки напитися. Тепер, мовчки попливши, він ковтнув води, що плескалася біля його губ. Йому полегшало, і повертався він до огнища з більшою довірою до себе та інших. Коли б Лакамба зрадив його, то тепер усьому давно вже був би край. Він роздмухав огонь, обсушився, поки горіло, і потім ліг на землю біля жару. Спати він не міг, але почував якесь замління в усьому тілі. Неспокій його перейшов, і він був радий полежати тихо, виміряючи час за рухом зірок, які вироїлися нескінченною плетеницею понад лісами, а легкі подихи вітру під безхмарним небом немов роздимали їхне миготіння. Дайн мрійно запевняв себе знову і знову, що Ніна

прийде, доки ця впевненість не запанувала в його серці і не сповнила його великим спокоєм. Так, завтра на світанку вони вже будуть удвох на широкому синьому морі, такому схожому на життя,—далеко від цих лісів, подібних до смерті. Він з ніжною посмішкою прошепотів Нініне ім'я. Воно полинуло в мовчазний простір і, здавалось, порушило чар тиші. Десь далеко коло перетічка, мов на відповідь, заквакала жаба. Цілий хор голосного кумкання та жалісних покликів залунав із твані вздовж смуги кущів. Дайн засміявся з щирого серця, подумавши, що то певно жаб'яча пісня кохання. Він відчув ніжність до жаб і почав прислухатися, тішачись гомоном життя навколо себе.

Та коли з-понад верховіття визирнув місяць, Дайна знову взяла нетерплячість і посів невпокій. Чому вона так запізнилася? Правда, доїхати сюди, гребучи одним веслом;—то далека дорога. І як спритно, з якою витривалістю ці маленькі ручки орудували важким веслом! Справді ж дивно—такі маленькі рученята, такі ніжні, малесенькі долоні, що вміли торкатися його щоки легше за пурхливе крильце метелика. Дивно! Він з любов'ю поринув у споглядання цієї жакливої таємниці, і коли знову поглянув на місяць, то побачив, що той уже на широчінь руки піднісся над деревами. Чи прийде вона? Він примушував себе лежати тихо, перемагав своє бажання схопитись і знов блукати навколо прогалини. Він перевертався на всі боки; нарешті, здригаючись від напруження, ліг горілиць і углядів серед зірок її обличчя; воно дивилося згори на його.

Раптом жаби перестали квакати. Сторожкий, як кожна зацькована людина, Дайн підвівся і тривожно прислухався. Він почув кілька сплесків—то жаби похашцем пірнали стрімголов у воду. Він зрозумів, що вони чогось поналякувались, і звівся на ноги, уважний і підозріливий. Почулось тихе скрипіння, потім сухий стук, наче дві деревини вдарилися одна об одну. Хтось причалив до берега! Дайн схопив оберемонок ломаччя і підніс його над багаттям, не відводячи очей від стежки. Він чекав вагаючись, доки щось не майнуло серед кущів; біла постать вийшла з затінку і неначе поплила до його в блідому сяйві. Серце йому тріпнулось і завмерло на мить, а тоді знову заколотилося шалено, аж стрясаючи його тіло. Він пустив з рук хмиз

на розжевріле вугілля. В його було таке враження, ніби він викрикнув її ім'я, метнувся їй назустріч, але, на правду, не вимовив і слова, не поворушився, а стояв мовчки і нерухомо, наче вилита бронзова статуя, під місячним промінням, що точилося на його голі плечі. Поки він стояв і ледве зводив дух, мов знепритомнівши з безмірного захвату, вона швидко підійшла до нього рішучою ходою і раптом обняла його за ший обома руками, виглядаючи, як людина, що стрибає з небезпечної височини. Блакитний огник поповз поміж сухим гіллям, і саме лише потріскування розгорілого огнища порушувало тишу, поки вони стояли одно проти одного в німому зворушенні цієї зустрічі. Потім сухе паливо відразу спалахнуло, блискуче, гаряче полум'я знялося догори врівень з їхніми головами, і в його світлі вони дивилися в вічі одно одному.

Ніхто з них не говорив. Він уже приходив до пам'яті; легке тремтіння пробігало по його нерухомому тілу і тіпало йому губи. Вона відкинула свою голову назад і вп'ялася в його очі тим довгим поглядом, що становить найгрізнішу жіночу зброю. Такий погляд зворушує більше, ніж найщільніший доторк, і небезпечніший він за удар кинджалом, бо теж розлучає душу з тілом, але лишає тіло живим і безпорадним на поталу прихильним бурям жаги та бажання; цей погляд обгортає все тіло і разом продивляється в найпотаємніші закутки істоти. Він завдає людині жакливої поразки в хвилину найбільшого її сп'яніння своєю перемогою. Він має однакоку вагу як для людини лісів і морів, так і для того, хто ходить ще небезпечнішими стежками в пустелі будинків та вулиць. Той, хто відчув у своєму серці страшне піднесення, збуджене цим поглядом, живе лиш сьогоднішнім днем і день цей йому—рай; він забуває про минуле,—воно було для його стражданням; він не турбується про майбутнє,—воно, може, принесе йому загибель. Він мріє довіку жити в с'яві цього погляду. То погляд упокореної жінки.

Дайн зрозумів, і—наче раптом спали з його невидимі кайдани—впав їй до ніг, обхопив її коліна, сховав голову в збірках її вбрання, мурмотячи нескладні слова подяки й любови. Ніколи ще не відчував він такої гордості, як у ту хвилину, біля ніг цієї жінки, що наполовину належала

до його ворогів. А вона стояла в глибокій задумі і з неуважною ласкавістю перебирала пальцями його волосся. Справа зроблена. Правду говорила мати. Цей чоловік був її рабом. Дивлячись, як він стоїть навколішках перед нею, вона почувала безмірну жалісливу ніжність до цієї людини, котру навіть у думці звикла звати владарем життя. Вона підвела очі і сумно глянула на південний небосхил. Під ним стелився шлях їхнього життя—її та чоловіка біля її ніг. Він сам назвав її світлом свого життя. Так, вона буде йому і світлом і мудрістю; вона буде його величчям і міццю; але осторонь людських очей вона буде передусім його єдиним і повсякчасним уболінням. Справжня жінка! В найвищій погорді своєї статі вона вже мріяла зліпити бога з глини, що лежала коло її ніг,— створити божество, якому б уклонялись усі інші. Сама ж вона була задоволена, бачивши його таким, яким він був тепер, і відчувала, як він тремтить від найнепомітнішого доторку її легких пальців. Вона сумно дивилася на південні зірки, а на її твердо окреслених губах неначе вигравала усмішка. Та хіба ж можна добре розглядити щось у миготливому світлі багаття? То могла бути усмішка перемоги, або свідомости своєї сили, або ж ніжного жалю, а може й кохання.

Вона ласкаво заговорила до його, і він підвівся на ноги і обняв рукою її стан із спокійним почуттям права власности; а вона поклала голову йому на плече, і так, під охороною його руки, немов посилала виклик усьому всесвітові. Він належав їй з усіма своїми чеснотами, з усіма своїми хибами. Сила його й відважність, очайдушність і зухвальство, його проста мудрість і дикунська хитрість,— усе це належало їй. Коли вони переходили разом від червоного слява багаття під срібний дощ проміння, що падало на прогалину, він нахилив голову до її обличчя, і в його очах побачила вона мрійний захват, безмежне щастя торкатися її стрункої постаті, почувати, що вона пригортається до його. Вони йшли, ритмічно похитуючись, осяйною смугою до далекої тіні від лісу, що немов стояв, урочисто нерухомий, на варті їхнього щастя. Обриси постатей розтанули в грі світла й тіні під могутніми деревами, але ніжний шепіт лунав над безлюдною поляною, затихав і нарешті стих. Мов зідханя безмежного жалю, пролинув наостанку над землею, зати-

хаючи, вітерець, і потім настала німотна тиша. Земля й небо раптом замертвіли в тужному спогляданні людської любови і людської сліпоти.

Дайн і Ніна повільно повернулися до багаття: Він настелив їй сухого гілля і, лігши біля її ніг, поклав голову їй на коліна і ввесь поринув у мрійну насолоду минаючої години. Їхні голоси підносилися і спадали, лагідні або надхненні, залежно від того, чи говорили вони про свою любов чи про своє майбутнє. Кількома словами, влучно вкиданими коли-не-коли в розмову, вона скеровувала його думки, і він висловлював своє щастя в струмені пристрасних і ніжних, або суворих і грізних слів, відповідно до настрою, який вона викликала в йому. Він розповідав їй про свій острів, де не були відомі ні похмурі ліси, ні тванисті ріки. Він говорив про його терасуваті поля, про джуркотіння чистих струмків з іскристою водою, що стікали узбіччями високих гір, несучи життя ланам і втіху землеробам. Він розповів їй також про гірську вершину, що підносилася самотня над поясом лісів, знала таємниці летючих хмар і була домівкою таємничому духові його племені, генієві-ласкавцю його роду. Він оповідав про широкі обрії, обвіювані буйними вітрами, що висвистували ген понад верховинами огневих гір. Згадував він і про своїх предків, які за стародавніх часів завоювали той острів, де мав він згодом царювати. І коли вона, зацікавлена, нахилилася нижче до його, він торкнувся легенько рукою довгих густих її кіс і раптом відчув бажання говорити про таке любе йому море. Він розказував їй про його безугавний гомін, до якого прислухався він ще дитиною, силкуючись розгадати його таємниче значіння, незрозуміле нікому із смертних; розповідав про його чарівний блиск; про безрозумну і примхливу його лютість; про те, як повсякчас міниться його поверхня, залишаючись завжди принадною, тимчасом як глибінь його повік зостається однакова, холодна і жорстока, повна мудрости тих істот, які вона зазнала. Він розповів їй про те, як його чари на все життя зневолюють собі людей, а потім воно поглинає їх, бо гнівається на них за те, що вони бояться його таємниці, якої воно ніколи не відкриє нікому, навіть тому, хто найбільше любить його. Поки Дайн говорив, Ніна дедалі нижче нахи-

лялась, і тепер обличчя їхні майже торкалися одно одного. Її волосся нависло над його очима, дихання її обвівало йому чоло, а руки обіймали його стан. Не могли дві істоти бути ближче одна коло одної, проте вона не так зрозуміла, як угадала значіння його останніх слів, вимовлених пошепки після деякого вагання:

— Море, Ніно, подібне до жіночого серця!

Потім настала значлива мовчанка. Ніна замкнула йому уста швидким поцілунком і твердо відповіла:

— Але море завжди застається вірним тому, хто не відає страху, о володарю мого життя!

Серпанок темних, подібних до ниток хмар, що скидалися на величезне павутиння, проповз під зірками і потьмарив небо, віщуючи близьку громовицю. Віддалік із невидимих горбів покотився перший протяжний перелив грому, прогуркотів луною поміж ними і загубивсь у пантейських лісах. Дайн і Ніна посхоплювалися на ноги. Дайн занепокоєно глянув на небо.

— Пора б уже Бабалатчі бути тут,—промовив він.— Давно звернуло з півночі. Дорога нам далека, а куля летить швидше, ніж найкращий човен.

— Він буде тут перше, ніж місяць сховається за хмари,— відказала Ніна.— Я чула плескіт у воді,—додала вона.— А ти чув?

— То алігатор,—коротко відповів Дайн, скинувши байдужий погляд у напрямку перетічка.—Що темніша ніч,—вів він далі,—то коротша буде наша путь, бо тоді ми зможемо плисти за водою головним коліном ріки; а буде ясно,—хоч би й не ясніше, як отепер,—то нам доведеться кружляти вузенькими зарічками, у водостої, де нам у малій будуть пригоді й весла.

— Дайне,—серйозно перебила Ніна,—то не алігатор. Я чула, як шелеснули кущі біля причалу.

— Так,—сказав він, прислухавшись.—Це не Бабалатчі,—він приїде у великому військовому човні і цілком відверто. Ті, що приїхали, хоч би хто вони були, не хочять здіймати гомону. Ти чула, а я вже й бачу,—швидко додав він.—Це тільки один чоловік. Стань позад мене, Ніно. Коли це приятель,—привіт йому; якщо ж то ворог,—він умре в тебе перед очима.

Він поклав руку на держак криса і так дожидався несподіваного гостя. Багаття майже догоріло, і маленькі хмарки, вістівниці бурі, мчали квапливою зграсю повз місяць, затемняючи прогалину своєю летючою тінню. Дайн не міг розглядіти, що то був за чоловік; але його турбувало, що незнайомий, високий на зріст, упевнено наближався стежкою, мовчки простуючи важкою ногою. Дайн нарешті гукнув до його, звелів зупинитися. Невідомий зупинився за кілька кроків від Дайна; той чекав, що він заговорить, але було чути тільки важке дихання незнайомого. Раптом крізь прорив поміж хмарами на прогалину линуло місячне сяйво, і, перш ніж темрява знову зступилася, Дайн помітив простягнуту до його руку, що тримала якусь блискучу річ. Він почув, як крикнула Ніна: «Батьку!» і в одну мить дівчина опинилася поміж ним та Олмейровим револьвером. Голосний Нінин крик збудив луну серед посухих лісів, і всі троє стояли мовчки, немов чекаючи, коли знову запаанує тиша, щоб лише тоді висловити свої почуття. Побачивши Ніну, Олмейр спустив руку і ступнув наперед. Дайн ласкаво відсторонив дівчину.

— Хіба я дикий звір, що ти хочеш убити мене зненацька і в темряві, туане Олмейре?—промовив Дайн, порушуючи важку мовчанку.—Підкинь хмизу в багаття,—вдався він до Ніни,—поки я стежу за моїм білим другом, щоб не скоїлося якого лиха з тобою або зо мною, о вірадо мого серця!

Олмейр скрегнув зубами і знову підвів руку. Прудким стрибком Дайн опинився біля його. Відбулася недовга боротьба, під час якої один з набоїв револьвера вистрілив, не зробивши нікому шкоди, а потім зброя, вихоплена в Олмейра з руки, майнула в повітрі і впала в кущі. Обидва чоловіки стояли один проти одного, важко дихаючи. Розгаряючись, огнище кидало мерехтливе коло світла і осявало перелякане Нінине обличчя. Дівчина дивилася на них простягнувши вперед руки.

— Дайне!—крикнула вона застерігаючи.—Дайне!

Дайн, заспокійливо, помахав до неї рукою і, обернувшись до Олмейра, промовив з найбільшою іречністю:

— Тепер, туане, ми можемо й порозмовляти. Вбити людину легко, але чи вистачить у тебе мудрости повернути їй життя? Ти ж міг влучити в неї,—провадив він далі,

показуючи на Ніну.—Твоя рука дуже тремтіла. За себе я не боявся.

— Ніно!—вигукнув Олмейр.—Зараз же йди до мене. Що це несподівано звело тебе з розуму? Якими обійшли тебе чарами? Вернися до свого батька, і ми разом докладемо сили забути цей страшний кошмар!

Він розімкнув обійми, цевний, що в наступну мить пригорне її до грудей. Але Ніна не ворухнулася. Зрозумівши, що вона не збирається коритися, він відчув смертельний холод у серці і, схопившись обома руками за скроні, в німому розпачі втупив очі в землю. Дайн за руку підвів Ніну до батька.

— Поговори з ним мовою його народу,—сказав він.—Він сумує, та й як не сумувати, втрачаючи тебе, моя перлино! Скажи йому останні слова, які він почує від тебе. Твій голос має бути йому дуже прийнятний, але для мене в ньому все життя.

Він пустив її руку і, відступивши на кілька кроків з осяяного кола, спостерігав їх із темряви з супокійною цікавістю. Відблиск далекої блискавки освітив хмари над їхніми головами, а слідом за ним незабаром розлігся приглушений гуркіт грому, злившись з першими Олмейровими словами.

— Чи ти розумієш, що робиш? А знаєш ти, що чекає тебе, коли ти підеш за цим чоловіком? Чи тобі не жалко себе? Хіба ти не знаєш, що спочатку ти будеш йому за іграшку, а потім станеш згорданою рабою, наймичкою і прислужницею в якоїсь нової коханки цієї людини?

Вона підвела руку, щоб спинити його і, злегка повернувши голову, спитала:

— Ти чуєш це, Дайне? Це правда?

— Присягаюся всіма богами!—пролунала з темряви відповідь.—Небом свідчуся і землею, моєю і твоєю головою, що це брехня білої людини. Я навіки віддав свою душу в твої руки; я дихаю твоїм диханням, я дивлюся твоїми очима, я думаю твоїми думками і я назавжди прийняв тебе до свого серця.

— Ти злодій!—крикнув посатанілий Олмейр.

Цей вибух гніву заступило глибоке мовчання, а потім знову почувся Дайнів голос:

— Ні, туане,—промовив він увічливим тоном.—Це теж неправда. Дівчина прийшла з власної волі. Я тільки показав їй свою любов, як личить чоловікові; вона почула крик мого серця і прийшла, а викуп за неї я дав тій, котру ти звеш своєю жінкою.

Олмейр застогнав, не тямлячися з гніву та сорому. Ніна легко поклатала руку йому на плече, і цей доторк, легкий, як доторк опалого листка, здавалося, заспокоїв його. Він заговорив хутко, цього разу по-англійському:

— Скажи мені,—промовив він,—скажи мені, що вони зробили з тобою, твоя мати і цей чоловік? Що примусило тебе віддатись цьому дикунові? Адже він дикун. Між ним і тобою перепона, якої ніщо не зможе усунути. Я бачу в твоїх очах погляд тих, що вкорочують собі віку в нападі божевілля. Ти божевільна. Не посміхайся так. Твоя посмішка роздирає мені серце. Якби ти тонула на моїх очах, а я не міг би урятувати тебе, то й тоді не відчував би більшої муки. Невже ти забула все, чого тебе вчили стільки років?

— Ні,—перебила вона,—я добре це пам'ятаю. Але я пам'ятаю також і те, чим усе скінчилося. Глум за глум, презирство за презирство, ненависть за ненависть. Я не з твого племені. Між твоїм народом і мною теж є перепона, якої ніщо не зможе усунути. Ти питаєшся, чому я йду звідси, а я питаю тебе—чого мені залишатися?

Він захитався, мов дістав у лице, але вона швидко, не вагаючись, схопила його за руку і підтримала.

— Чого тобі залишатись!—повільно і збентежено проказав він удруге і затнувся, приголомшений безмежністю свого горя.

— Ти говорив мені вчора,—почала вона знову,—що я не розумію й не бачу твоєї любови до мене,—і це справді так. Та я й не можу цього. Нема на світі двох людей, які розуміли б один одного. Вони розуміють лише голос свого власного серця. Ти хотів, щоб я мріяла твоїми мріями, щоб я бачила твої сни про життя серед білих обличчів, серед тих людей, які вигнали мене із свого оточення з погордою і злістю. Ти говорив, а я прислухалася до мого власного голосу. Потім прийшов він, і все замовкло, лунав тільки шепіт його любови. Ти звиваєш його дикунем! А як ти звеш мою матір, твою жінку?

— Ніно!—скрикнув Олмейр.—Не дивись мені в вічі.

Вона спустила очі додолу і провадила далі зовсім тихо, майже пошепки:

— Згодом,—казала вона,—обидва наші голоси, його й мій, заговорили в лад з такою ніжністю, яку міг впіймати лише наш слух. Ти тоді говорив про золото, але в вухах у нас звучала тільки пісня нашого кохання, і ми не чули тебе. Потім я помітила, що ми з ним дивимося на все очима один одного; що він бачить те, чого ніхто не бачить, крім мене та його. Ми вступили в країну, куди ніхто не міг піти за нами, а найменше ти. Тоді тільки й почала я жити.

Вона спинилася. Олмейр важко зідхнув. Ніна знову заговорила, не підводячи очей:

— І я хочу жити. Я піду за ним. Білі люди з презирством відштовхнули мене від себе, і тепер я малайка! Він узяв мене в обійми; він кинув своє життя до моїх ніг. Він хоробрий, він буде могутнім, я тримаю його відвагу і силу в моїх руках, і зроблю його великим. Його ім'я ще довго згадуватимуть після того, як наші тіла розсиплуться порохом. Тебе я люблю не менше, ніж досі, але його я не покину, бо без нього я не можу жити.

— Якби він розумів те, що ти кажеш,—зневажливо відказав Олмейр,—то дуже б із того втішився. Тобі він потрібний, як знаряддя якогось незрозумілого мені честолюбства. Годі, Ніно. Коли ти не підеш зараз же до протоки, де дожидається Алі з моїм човном, я накажу йому повернутися до осади і привести сюди голяндських офіцерів. Ви не можете втекти з цієї прогалини, бо я пустив ваш човен за водою. Якщо голяндці піймають твого героя, то почеплять його на шибеницю; це так само певно, як те, що я стою отут. Ну, йди.

Він підступив до дочки і взяв її за плече, другою рукою показуючи їй дорогу до берега.

— Стережися!—скрикнув Дайн.—Вона моя!

Ніна вирвалася від батька і сміливо глянула в його розгніване обличчя.

— Ні, я не піду,—казала вона з розпачливою енергією.—Як він умре, то й я вмру!

— Ти вмреш?—зневажливо промовив Олмейр.—О, ні! Ти житимеш у брехні і обмані, поки якийсь інший зайд-

світ не заспіває тобі—як то ти сказала?—пісню кохання!
Зважуйся ж мерщій.

Він почекав трохи, тоді додав з притиском:

— То кликати Алі?

— Клич!—відповіла вона по-малайському.—Ти, що не
вмієш бути вірним навіть своїм власним землякам! Кілька
днів тому ти продавав порох їм на загибель, а сьогодні хо-
чеш виказати їм на того, кого вчора звав своїм приятелем.
О, Дайне,—промовила вона, обертаючись до нерухомої,
але пильної постаті, що стояла в темряві,—замість нести
тобі життя, я приношу смерть, бо він зрадить тебе, якщо
я не відмовлюся назавжди від тебе!

Дайн вступив у коло світла і, обійнявши рукою Ніну
за шию, прошепотів їй на вухо:

— Я можу вбити його на місці, перш ніж він устигне
вимовити слово. Вирішай—так чи ні? Бабалатчі тепер уже,
напевно, недалеко.

Він випростався, зняв руку з її плеча і обернувся до
Олмейра, який дивився на них обох із зосередженою лю-
тістю.

— Ні!—закричала вона, з невимовного переляку чіпля-
ючись за Дайна.—Ні! Вбий мене! Тоді він може згодиться
відпустити тебе. Ти не знаєш душі білого чоловіка. Йому
легше було б бачити мене мертвою, ніж там, де я стою тепер.
Прости мені, твоїй рабі, але не треба цього, не треба!—Вона
впала йому до ніг несамовито ридуючи і правила своє:
—Убий мене! Вбий мене!

— Я хочу тебе живої,—сказав Олмейр, теж по-малай-
ському, похмуро і спокійно.—Ти підеш, або його пові-
сять. Будеш ти слухатися?

Дайн відштовхнув Ніну, розмахнувся раптом і навідлів
ударив Олмейра в груди держаком свого криса, обернувши
його лезом до себе.

— Бачиш! Мені не важко було повернути лезо нав-
паки,—сказав він рівним голосом.— Іди собі, туане
Путі,—додав він поважно.—Я віддаю тобі твоє життя
і моє та її життя. Я раб бажань цієї жінки, а вона хоче
цього.

Небо тим часом зовсім стемніло, і верхів'ття дерев так
само шезло з очей, як і їх стовбури, загубившись у хмарах,

низько навислих над лісом, прогалиною і рікою. Всі обриси зникли в густій темряві, яка, здавалося, поглинула все, крім простору. Тільки огнище блимало, мов зірка, забута серед цієї руїни всього видимого. Коли Дайн замовк, усе стихло, і було чути лиш Нініне ридання. Дайн тримав її в обіймах, ставши навколішки біля багаття. Олмейр стояв і дивився на них похмуро замислившись. Він тільки зібрався заговорити, як їх зворушив застережливий окрик з ріки, слідом за яким почувся плескіт багатьох весел і гомін голосів.

— Бабалатчі!—вигукнув Дайн, схоплюючись на ноги і підіймаючи з землі Ніну.

— *Ada! Ada!* — відповів, підбігаючи стежкою, засапаний вельможа і став поміж ними.—Мерщій до мого човна,—провадив він далі схвильовано, вдаючись до Дайна і не звертаючи жадної уваги на Олмейра.—Утікайте! Нам треба їхати. Та жінка все їм виказала!

— Яка жінка?—спитав Дайн, глянувши на Ніну. Для його в ту хвилину існувала тільки одна жінка в цілому світі.

— Сука з білими зубами, триклята Буланджієва не-вільниця. Вона скигвила біля Абдуллиних воріт, доки не збудила всього Самбіру. Тепер білі офіцери простують сюди; їх ведуть вона та Решид. Не дивися на мене, а їдь, коли хочеш жити!

— Як ти довідався про це?—спитав Олмейр.

— О, туане! Хіба не все одно, звідки я довідався! Я маю тільки одно око, але я бачив огні в Абдуллиному будинку та на його садибі, коли ми плили сюди. Я маю вуха і, при-таївшись під берегом, я чув, як посилали посланців до білих людей.

— Згоджуєшся ти їхати без цієї жінки, моєї дочки?—звернувся Олмейр до Дайна; а Бабалатчі затупав ногами з нетерплячки і буркав своє:

— Втікай! Втікай! не барися!

— Ні,—твердо відмовився Дайн.—Я не поїду. Я нікому не віддам цієї жінки.

— Тоді вбий мене і тікай сам!—ридала Ніна.

Він міцно обняв її, ніжно поглянув на неї і прошепотів:

— Ми ніколи не розлучимось, Ніно!

— Я більше не можу тут гаятись,—сердито перебив Бабалатчі.—Це величезне безглуздя. Ніяка жінка не варта життя чоловіка. Я старий і добре це знаю.

Він підняв з землі свою палицю і, повернувшись іти, ще раз глянув на Дайна, мов даючи йому востаннє можливість урятуватися. Але Дайн сховав обличчя в чорних пасмах Ніниного волосся, і не бачив цього останнього зазвонного погляду.

Бабалатчі зник у темряві. Незабаром вони почули, як військовий човен відчалив від берега під плескіт багатьох весел, одноставно занурюваних у воду. Майже в ту саму мить надійшов від берега Алі з двома веслами на плечі.

— Наш човен схований вище, в перетічку, туане Олмейре,—сказав він,—у густому чагарнику—там, де ліс підступає до води. Я відвів його туди, бо чув від Бабалатчєвих веслярів, що сюди йдуть білі люди.

— Дожидайся мене там,—звелів Олмейр,—але тримай човен у схованці.

Він помовчав, поки не стихли кроки, і тоді обернувся до Ніни.

— Ніно,—промовив він сумно,—невже тобі не жалко мене?

Відповіді не було. Ніна навіть не повернула голови, щільно пригнувшись її до Дайнових грудей.

Олмейр налагодився був іти, покинувши їх, але зупинився. В тьмяному світлі догорілого багаття він бачив їх нерухомі постаті,—доччину спину з довгим чорним волоссям, що спадало хвилями на біле її вбрання, і спокійне Дайнове обличчя, яке дивилося на нього поверх її голови.

— Я не можу,—промурмотів він сам до себе. Після довгої павзи він заговорив знову, трохи тихіше, певним голосом.—Це було б надто ганебно. Я білий.—Тут він зовсім охляв і вів далі слізливо:—Я біла людина, з доброї родини, з дуже гарної фамілії,—проказував він, гірко плачучи.—Це була б ганьба... На всі острови... Єдиний білий на східньому узбережжі. Ні, цього не може бути... щоб білі люди знайшли мою дочку з оцим малайцем. Мою дочку!—закричав він уголос, з розпачем.

Трохи згодом він опанував себе і промовив виразно:

Я ніколи не пробачу тобі, Ніно, ніколи! Якби ти й повернулася тепер до мене, згадка про цю ніч отруїла б назавжди мені життя. Я постараюся забути. Я не маю дочки. Була в моїй хаті жінка-метиска, але зараз вона поїде собі. Слухай, ти, Дайне, чи як там тебе зовуть,—я сам відвезу тебе і цю жінку на острів біля гирла ріки. Ідїть за мною.

Він пішов уперед берегом, попід лісом. Гукнув на Алі. Той відповів ї, продершись крізь гущавину чагарів, вони ввійшли у човен, захований під звислими вітами. Дайн поклав Ніну на дно, а сам сів, підтримуючи її голову на своїх колінях. Олмейр і Алі взяли по веслу. Тільки вони хотіли відчалити від берега, як Алі застережливо шикнув. Усі прислухалися.

У глибокій передгрозівій тиші вони почули рівномірний рип весел у кочетах. Звуки ті безупинно наближалися, і Дайн, видивляючись крізь гілля, побачив неясний обрис великого білого човна. Жіночий голос вимовив стиха:

— Тут є місце, де ви зможете причалити, білі люди; трохи вище—отут!

Човен проплив вузьким перетічком так близько від утікачів, що лопаті його довгих весел замалим не торкнулися їхнього човна.

— Оступіться! Готуйтеся стрибати на берег! Він один і без зброї,—спокійно дав наказа по-голяндському чоловічий голос.

Хтось інший сказав пошепки:

— Мені здається, я бачу крізь куці, як блимає огонь.

Після цього човен проплив повз них і вмить зник у темряві.

— Тепер,—палко прошепотів Алі:—відчалюймо і पु-скаймося навтіки.

Маленький човник вицвів на ріку і в ту мить, як потужні змахи весел понесли його вперед, утікачі почули гнівний вигук:

— Його нема біля огнища. А ну бо, хлопці, шукайте його!

Блакитні огні спалахнули в різних місцях на прогалині, і різкий жіночий голос викрикнув з шаленством і мукою:

— Надто пізно! О, безглузді білі люди! Він утік!

РОЗДІЛ XII

ОН ТЕ МІСЦЕ,—промовив Дайн, показуючи лопаттю свого весла на маленький острівець приблизно за милю проти човна.—Он те місце, куди Бабалатчі обіцяв вислати по мене човен з прау, коли сонце стане в нас над головами. Там ми й чекатимемо цього човна.

Олмейр, кермуючи, мовчки кивнув головою і легким поворотом весла надав човнові належного напрямку.

Вони саме випливали з південного коліна Пантею, що стелилося позад них довгою простою смугою води, виблискуючи поміж двома стінами густої зелені, які бігли в далечінь, назустріч одна одній, і там з'єднувались і зникали. Сонце здіймалося над спокійною водою проток, відзначаючи свою путь осяйною смугою, що простяглася на морській рівняві і поспішала вгору широкою залучиною ріки, мов кваплива вістівниця світла та життя, послана до хмурих лісів узбережжя. В сяйві цієї блискучої стежки плив чорний човен, скерований на острівець, що купався в соняшному промінні; жовтий пісок його округлого берега яснів мов золоте інкрустоване кружало на виглянсуваній криці непоморщеного жмурами моря. На північ та південь підносилися над водою інші острівці, веселі в своєму блискуче-зеленому і блискуче-жовтому забарвленні, а на суходолі темна прибережна лінія мангрових кущів закінчувалася на півдні червонуватими скелями Танджонг-Мірри, що випнулися у море, стрімкі і безтінні в прозорому в ранішньому світлі.

Дно човна запароло пісок, і маленьке суденце вдарилось об берег. Алі вискочив на землю і притримував човен, поки Дайн виходив з нього, несучи на руках Ніну, знесилену останніми подіями та довгою нічною подорожжю. Олмейр вийшов із човна наслідку і вдвох з Алі витяг

Його вище на берег. Потім Алі, втомлений довго веслувавши ліг у затінку човна і відразу заснув. Олмейр сів боком на облавок, скрижив руки на грудях и почав дивитись на море в південному напрямку.

Обережно поклавши Ніну в холодку під кущами, що росли посередині острівця, Дайн упав на землю поруч неї і мовчки, зосереджено стежив, як сльози текли з-під її заплющених повік і губилися в дрібному піску, де вони обоє лежали лицем до лица. Ці сльози і це горе були йому глибокою і тривожною таємницею. Чого вона сумує тепер, коли небезпека минула? В її любові він мав не більше сумніву, ніж у тому, що існував на світі, проте, лежачи поряд неї, жадібно вдивляючись у її лице, дивлячись на її сльози, на розтулені її губи, навіть на її дихання, він стурбовано відчував, що в ній є щось таке, чого він не розуміє. Безперечно, вона посідала мудрість досконалих істот. Він зідхнув. Він відчував, що між ними стоїть невидима перепона, яка заважає йому підійти до неї ближче, ніж на певну відстань. Ні бажання, ні жага, ні зусилля волі, ні довге спільне життя не зможуть знищити цього неясного почуття їхньої відмінності. З острахом, але і з великою гордістю він зробив висновок, що причина цього всього її власна незрівнянна досконалість. Ніна належала йому, проте вона була наче жінка з іншого світу. Йому вона належить! Йому! Він радів з самої цієї чарівної думки; але її сльози завдавали йому туги.

Боязко і побожно взяв він у руку пасмо її волосся і з незграбною ніжністю почав обтирати ним сльози, що тремтіли на її віях. Нагородила його за те ледве помітна усмішка, освітливши на мить її обличчя, але незабаром сльози потекли ще рясніше, ніж доти, і він уже не міг цього витримати. Він підвівся і підійшов до Олмейра; той усе ще сидів, заглибившись у споглядання моря. Давно, дуже давно не бачив Олмейр моря—того моря, що веде в усі кінці, все приносить і так багато забирає геть. Він майже забув, чому він опинився тут, і в думці бачив усе своє минуле життя на рівній безмежній поверхні, що мерехтіла перед його очима.

Дайн поклав йому руку на плече і примусив його повернутися з якоїсь дуже далекої країни. Олмейр здригнувся

й оглянувся, але його очі, здавалось, дивилися не на Дайна, а на те місце, де той стояв. Дайнові стало моторошно під цим безтямним поглядом.

— Що таке?—спитав Олмейр.

— Вона плаче,—тихо промурмотів Дайн.

— Вона плаче! Чого?—байдуже спитав Олмейр.

— Саме про це я й прийшов спитати тебе. Моя Рані всміхається, коли дивиться на чоловіка, якого кохає. То плаче не вона, а біла жінка. Ти повинен розуміти—чого.

Олмейр знизнув плечима і повернувся знов до моря.

— Піди, туане Путі,—просив Дайн.—Піди до неї; її сльози страшніші мені, ніж гнів богів.

— Справді? Ти ще не раз побачиш їх. Вона сказала мені, що не може жити без тебе,—відповів Олмейр без найменшого виразу на обличчі.—То повертайся мершій до неї з жаху, щоб часом вона не вмерла без тебе.

Він зайшовся таким гучним і неприємним сміхом, що Дайн не без страху вп'явся в нього очима, а все ж підвівся з облавку човна і повільно рушив до Ніни, глянувши дорогою на сонце.

— І ви поїдете, коли сонце буде в нас над головою?—спитався Олмейр.

— Так, туане. Тоді ми поїдемо,—відповів Дайн.

— Отже мені не довго лишилось чекати,—промурмотів Олмейр.—Мені дуже важливо побачити, як ви поїдете,—вона і ти. Дуже важливо,—сказав він удруге і, спинившись, пильно глянув на Дайна.

Потім він знов попростував до Ніни, а Дайн лишився позаду. Олмейр наблизився до дочки і якийсь час постояв, дивлячись на неї. Вона не розтуляла очей, але, почувши кроки біля себе, тихо схлипнула і прошепотіла:—Дайне!

Олмейр з хвилину вагався, тоді сів на пісок поряд неї. Не почувши ні слова на відповідь, не чуючи доторку, вона розімкнула очі, побачила батька і раптом сіла, стелючися з жаху.

— О, батьку!—тихо шепнула вона, і в цьому слові пролунали і жаль, і страх, і проблеск надії.

— Я ніколи не прошу тобі, Ніно,—сказав Олмейр байдужим голосом.—Ти вирвала в мене серце, коли я тільки й мріяв про твоє щастя. Ти обдурила мене. Твої очі, з яких

на мене неначе дивилася сама істина, брехали мені в кожному погляді, а скільки часу,—це тобі краще відомо. Ти гладила мою щоку, а сама рахувала хвилини до заходу сонця, що був тобі за гасло до зустрічі з цією людиною!

Він урвав, і вони мовчки сиділи поплич, не дивлячись одно на одного, втупивши очі в безмежне просторище моря. Олмейрові слова висушили Нініні сльози, і її очі суворо вдивлялись у безбережну синю рівняву, прозору, спокійну й нерухому, мов саме небо. Він теж дивився на неї, але його обличчя втратило всякий вираз, і очі його, здавалось, покинуло життя. Лице в його було мов чистий аркуш паперу, без сліду зворушення, почуття, думки, навіть без прослідку свідомости. Пристрасть, жаль, горе, надія чи гнів,—усе зникло, стерте рукою долі, так наче після цього останнього удару всьому прийшов кінець і вже не потрібні були ніякі знаки. Тих людей, що бачили Олмейра за недовгої доби його останніх днів, завжди вражав вигляд його обличчя, яке немов не знало нічого з того, що діялося в Олмейровій душі. Так німа стіна в'язниці ховає гріх, каяття, страждання і загублене життя під холодною байдужістю цементу та каменю.

— А що треба прощати?—спитала Ніна, не звертаючись просто до Олмейра, а наче розмовляла з собою.—Хіба я не маю права прожити своє життя по-своєму, як ти прожив своє? Той шлях, яким ти хотів, щоб я йшла, закрився передо мною, і я не винна в тому.

— Ти ніколи не казала мені про це,—промурмотів Олмейр.

— А ти ніколи не питався в мене,—відповіла Ніна,—і я гадала, що ти такий самий, як і інші, і тобі все одно! Я сама несла спогад про те, як мене зневажили, і навіть мала я казати тобі, що це сталося тому, що я твоя дочка? Я знала, що ти не можеш помститись за мене.

— А тимчасом я тільки й думав про це,—перебив Олмейр,—і я хотів дати тобі роки щастя за короткий день страждання. Я знав лише один шлях до цього.

— Так! але то не був мій шлях!—відказала вона.—Хіба міг ти дати мені щастя, не давши життя! Життя!—промовила вона вдруге, раптово запалившись, і це слово

дзвінко пролунало над морем.—Життя—це міць і любов,—додала вона тихим голосом.

— Оце!—сказав Олмейр, показуючи пальцем на Дайна, який стояв поблизу і дивився на них, не розуміючи й дивуючись.

— Так, це!—відповіла вона і, глянувши батькові просто в вічі, тихо скрикнула з переляку, вперше помітивши ненатуральну нерухомість його.

— Краще я б задушив тебе своїми власними руками,—промовив Олмейр безвиразним голосом, який так суперечив невимовній гіркості його почуттів, аж це вразило навіть його самого. Він спитав сам себе, хто це каже, і повільно оглянувся навколо, немов сподіваючись побачити когось, потім знову спинився очима на морі.

— Ти це кажеш тому, що не розумієш моїх слів,—сумно сказала вона.—Між тобою і моєю матір'ю ніколи не було любови. Коли я повернулася до Самбіру, то знайшла тут замість мирного притулку для свого серця, місце, сповнене нудьгою, відразою та взаємною зневагою. Я прислухалася то до твого, то до її голосу і побачила, що ти не можеш зрозуміти мене. Адже я була частина цієї жінки, тієї жінки, що становила сором і скруху твого життя. Мені доводилося вибирати між вами,—я вагалася. Чому ти був такий сліпий? Невже ти не бачив, як я боролася в тебе перед очима? Але, коли з'явився він, усякий сумнів зник, і я не бачила нічого, крім сяйва блакитного і безхмарного неба...

— Я докажу тобі решту,—перебив Олмейр.—Коли з'явився цей чоловік, я теж побачив блакить і соняшне сяйво на небі. Грім ударив з цього неба, і все навколо мене відразу замовкло і потьмарилося назавжди. Я ніколи не прощу тобі, Ніно; я завтра ж забуду тебе! Я ніколи не прощу тебе,—одно казав він з машинальною впертістю, а вона сиділа, понуривши голову, немов боялася глянути на батька.

Йому здавалося надзвичайно важливим переконати її в тому, що він ніколи не пробачить їй. Він був певний, що всі його надії спирались на віру в неї, що ця віра надихала йому мужність, бажання жити, змагатися і перемогти нарешті ради неї. Тепер же віра його зникла, зруй-

нована її власними руками, знищена жорстоко, зрадливо, потай, саме в хвилину успіху. Серед остаточної загибелі всіх його прихильностей та почуттів, в хаотичному заколоті його думок,—понад неясним відчуттям фізичної муки, схожої на пекучий біль від удару батоном, що проймає від плечей до п'ят, тільки одна ідея лишалася ясна й виразна,—не простити їй, одно палке бажання—забути її. І це повинна була усвідомити вона,—та й він сам,—за допомогою оцього багаторазового повторення. Так розумів він свій обов'язок перед самим собою, своєю расою, своєю поважною родиною, перед усім світом, захитаним і розладнаним жахливою катастрофою його життя. Він ясно це бачив і вважав себе за сильну людину. Він завжди пишався своєю непохитною твердістю. І проте йому було страшно. Вона була йому все. А що, як згадка про його любов до неї зменшить у йому почуття самоповаги? Вона була видатна жінка,—він це бачив. Уся прихована величність його натури, величність, у яку він широко вірив, передалася цій стрункій дівочій постаті. В ній таїлася можливість великих учинків! А що, як він раптом пригорне її до серця, забуде свій сором, і горе, і гнів і—підє за нею! Що, як він переробить своє серце,—коли не колір тіла,—і полегшить їй життя під захистом своєї та його любови, що охоронятиме її від усякого лиха! Серце його вболівало за нею. Що, як він скаже, що його любов до неї сильніша, ніж...

— Я ніколи не прощу тебе, Ніно!—закричав він і шалено скочив на ноги, понятий наглим жахом з самого цього уявлення.

То востаннє за свого життя він так підвів голос. Відтоді він завжди говорив одноманітним шепотом, мов струмент, де від важкого удару загули і повривались усі струни крім одної.

Ніна підвелась і глянула на нього. Сила його викрику трохи заспокоїла її, давши їй інтуїтивну впевненість у його любові, і вона схопилася за мізерні рештки цієї прихильності з жіночою жадливістю, бо жінки одчайдушно чіпляються за найдрібніші уламки й уривки любови,—будь-якої любови,—як за річ, що належить їм усім правом і становить саму суть їхнього життя. Вона поклала обидві

руки Олмейрові на плечі, поглянула на його напівніжно, напівжартівливо і мовила:

— Ти кажеш так тому, що любиш мене.

Він, заперечуючи, захитав головою.

— Ні, любиш,—м'яко напосідала вона і, помовчавши трохи, додала:—і ти ніколи не забудеш мене.

Олмейр злегка здригнувся. Вона не могла сказати нічого жорстокішого.

— Он пливе сюди човен,—промовив Дайн, простягнувши руку до чорної пятки на воді поміж берегом і острівцем. Усі затопили очі в неї і мовчки стояли, дожидаючись, доки маленький човник не підійшов тихо до берега. З нього вийшов чоловік і попростував до них, але за кілька кроків він нерішуче зупинився.

— А що там?—спитав Дайн.

— Ми дістали вночі таємний наказ забрати з цього острівця чоловіка та жінку. Жінку я бачу. Але котрий з вас той чоловік?

— Ходім, о, радосте моїх очей,—удався Дайн до Ніни. —Ми ідемо, і віднині твій голос чаруватиме лише мої вуха. Ти востаннє розмовляла з туаном Путі, батьком твоїм. Ходімо ж.

Якийсь час вона вагалася, дивлячись на Олмейра, що не відривав очей від моря. Потім вона повільно поцілувала його в чоло, і сльоза—одна з її сліз—упала йому на щоку і потекла вниз по його нерухомому обличчі.

— Прощай,—шепнула Ніна і не зважувалася зрушитися, доки він сам раптом не штовхнув її в Дайнові обійми.

— Коли тобі хоч трохи жалко мене,—сказав Олмейр так, наче проказував заучену на пам'ять фразу,—то забери звідси цю жінку.

Він стояв дуже рівно, відкинувши плечі назад, високо підвівши голову, і стежив за тим, як вони спускались, обнявшись, до берега, туди, де був причалений човен. Олмейр дивився на сліди від їхніх ніг, відтиснуті на піску, спостерігав їхні постаті, що простували в різкому світлі простовисного проміння, ярому і тремтячому, мов тріюмфальні переливи мідних труб. Він дивився на смуглі плечі чоловікові, на червоний саронг навколо його стану, на високу, струнку, сліпуче-білу постать, яку той підтри-

мував. Він дивився на біле вбрання, на масу довгого чорного волосся, що спадало на сукню. Він стежив, як вони сідали в човен, як човен чим раз меншав, відпливаючи в далечінь,—стежив, понятий шаленством, розпачем і жалем, проте обличчя в його було спокійне, мов у статуї забуття. Він почував, що серце йому розривається на шматки, та Алі—він недавно прокинувся і стояв тепер попліч свого господаря—помітив на його лиці якийсь порожній вираз, властивий людям, що живуть у тому безнадійному спокої, якого тільки сліпота може надати людському обличчю. Човен зник, а Олмейр усе ще стояв нерухомо, вп'явшись очима в його слід на воді. Алі затінив рукою очі і зацікавлено оглядав берег. Сонце почало сідати; з півночі налетів морський вітерець і пожмуририв дзеркальну поверхню води.

— *Dapat!*¹ — радісно викликнув Алі. — Я знайшов її, пане! Знайшов прау! Не туди!—більше в бік Тана-Мірри. Ага! Туди дивися—туди! Бачиш, господарю? Зовсім ясно. Бачиш?

Олмейр довгий час даремно слідкував очима за пальцем Алі. Нарешті він постеріг трикутну пляму жовтого світла на червоному тлі скель Танджоні-Мірри. То вітрило прау спалахнуло на сонці і тепер чітко вирізнялось своїм веселим кольором на темно-червоному розі. Жовтий трикутник поволі пересувався із скелі на скелю, поки не обминув останньої смужки суходолу і не заблиснув сліпуче одну мить на синяві чистого моря. Потім корабель повернув на південь; світло на вітрилі погасло і разом з ним згасла й сама прау в затінку стрімкого рогу, що стояв терпляче і самотньо на варті морської пустині.

Олмейр не рухався. Навколо маленького острівця без утаву лунав у повітрі плескіт пожмуреної води. Покучерявлені пінявими гребінчиками дрібні хвильки сміливо й весело набігали на берег з безтурботністю молодощів, і вмирали, не опираючись, хутко й граціозно, в широких дугах прозорого шумовиння на жовтому піску. Вгорі, швидко летіли на південь білі хмари, немов навздогін за чимсь. Алі здавався занепокоєним.

---

¹ По-малайському—«знайшов».

— Господарю,—сказав він боязко,—час їхати додому. Нам доведеться довго плисти. Все готове, пане.

— Почекай,—прошепотів Олмейр.

Вона поїхала, і тепер він мусів забути. Він мав якесь чудне уявлення, що забувати треба систематично, по-ряду. На превеликий жах Алі, він упав навколішки і поповз по піску, старанно затираючи рукою всі сліди Ніниних кроків. Він нагребав на них купки піску, лишаючи позад себе низку маленьких могилок аж до самої води. Так поховавши останній легкий відтиск Ніниної сандалі, він підвівся і, повернувшись до рогу, де востаннє бачив прау, порвався ще раз, на повен голос, викрикнути своє тверде вирішення ніколи не простити. Алі тривожно стежив за ним і лиш побачив, як ворухнулись його губи, а не почув нічого. Олмейр тупнув ногою. Він сильна людина—твердий, як скеля. Хай собі їде. Він ніколи не мав дочки. Він уже забуває.

Алі знову підійшов до його, кваплячи їхати, і цього разу він згодився. Вони разом пішли до човна, Олмейр попереду. Не зважаючи на всю свою твердість, він виглядав дуже прибитим і знесиленим. Він насилу тяг ноги по прибережному піску, а поруч його,—незримий для Алі,—скрадався той особливий демон, якому накладено обов'язок роз'ятрувати пам'ять людині і не давати їй забути сенсу життя. Він нашіптував Олмейрові дитяче щебетання давно минулих років. Олмейр нахилив голову набік, так наче слухав свого невидимого супутника, але його лице скидалося на лице людини, вбитої ударом у спину,—на лице, з якого рука наглої смерті раптом стерла всі почуття і всякий вираз.

Цю ніч вони переспали на річці, прив'язавши човен під кущами. Вони лежали поряд на дні його, пригнічені тим цілковитим виснаженням, яке вбиває голод, спрагу, всі почуття і всі думки і навиває непереможний сон, схожий на тимчасове знищення втомленого тіла. Другого дня вони вирушили додому і весь ранок уперто змагалися з течією, поки близько полудня не дістались до селища і не прив'язали своє суденце біля пристані Лінгарда й С-ки. Олмейр попрямував до будинку. Алі пішов за ним з веслами на плечі, міркуючи про те, що незле було б тепер чогось по-

поїсти. Переходячи подвір'я, вони звернули увагу на за-недбаний вигляд садиби. Алі заглянув у всі хатки, де жила челядь: скрізь було порожньо. На задвірку так само па-увала тиша, не видно було і сліду життя. Огонь у пе-карні погас і чорний попіл захолов. Високий, худий чоловік викрався з бананової плянтації і хутко пішов розлогом, озираючись на них через плече великими, переляканими очима. Мабуть, якийсь волоцюга, що не мав господаря. Таких в осаді було багато, і всі вони вважали Олмейра за свого протектора. Вони тинялися по його садибі і якимось животіли там, певні, що нічого лихого з ними не скоїться, хіба що їх може обкласти лайкою біла людина, коли на-трапить на них випадком. Вони вірили йому, любили його і звали між собою дурнем. Єдина жива істота, що на-вернулася Олмейрові на очі в будинку, куди він увійшов із затильної веранди, була маленька мавпа. Кинута на при-зволяще, виголодніла за ці два дні, вона відразу почала кричати і скаржитись своєю мавп'ячою мовою, тільки побачила знайоме обличчя. Олмейр заспокоїв її кількома ласкавими словами і наказав Алі принести бананів. Поки той ходив за ними, він стояв на дверях чільної веранди і дивився на розгардіяш перекинутих меблів. Наостанку він підняв стіл і сів на його, а мавпа спустилася з крокви своїм ланцюжком і видерлася йому на плече. Коли при-несено бананів, вони поснідали вдвох; обоє були голодні, обоє їли жадливо, недбало розкидаючи навколо себе луш-пиння в довірливому мовчанні щирої приязні. Алі пішов, сердито буркаючи, зварити собі рижу, бо всі жінки позни-кали з оселі не знати куди. Олмейрові, здавалося, було байдуже до того. Кінчивши їсти, він сидів на столі, гойдаючи ногами і втупивши очі в ріку, немов заглиблений у думки.

По якійсь годині він устав і підійшов до дверей у кім-нату правобіч веранди. То була контора. Контора Лін-гарда і С-ки. Він дуже рідко заходив туди. Справ не було ніяких, і йому ні до чого була контора. Двері були зачи-нені, і він зупинився перед ними, закусивши спідню губу і силкуючись пригадати, де б міг бути ключ. Раптом він пригадав: ключ висів на цвяху в жіночій кімнаті. Він підійшов до дверей, над якими неперушними згортками звисала червона завіса, наліг на них, подолавши вагання,

плечем,—схоже було, ніби він перемагає якусь важку перепону,—і ввійшов до кімнати. Великий чотирикутник соняшного світла падав крізь вікно і лежав на підлозі. Ліворуч він побачив здорову дерев'яну скриню м-с Олмейр з відкинутою назад лядою; скриня була порожня. Поряд виблискували великими ініціалами Н. О. мідні цвяхи на верху Ніниної європейської дорожньої скрині. Кілька Ніниних сукень, порозвішуваних на дерев'яних кілках, здавалося, застигли в своїй самотності, немов ображені, що їх покинуто. Олмейр згадав, що сам зробив ці вішалки, і зауважив собі, що то були прегарні вішалки. А де ж той ключ? Він розглянувся навколо і помітив його недалеко дверей, біля яких стояв. Ключ був червоний від іржі. Олмейра порвала досада, але через мить він здивувався з свого почуття. Хіба не все одно? Скоро не буде ні ключа, ні дверей,—нічого! Він постояв з ключем у рупі і спитав сам себе, чи добре він знає, що збирається робити. Потім він вийшов ізнов на веранду і зупинився замислений біля столу. Мавпа скочила на підлогу, підняла бананову лущайку і почала старанно розсмикувати її на волокна.

— Забути!—промурмотів Олмейр, і це слово викликало в його свідомості цілу низку вчинків, докладну програму того, що він має зробити. Тепер він чудово знав, що треба робити. Спочатку оце, потім те, а там уже й забуття прийде само собою. Його опанувала невідчінна ідея, що, коли він не зможе забути до смерти, то йому доведеться пам'ятати віки вічні. Деякі речі треба викоренити до решти з його життя, повикидати з поля зору, знищити, забути. Він довго стояв нерухомо, заглиблений у тривожні думки, що йому може не вдасться перемогти своєї пам'яті. Його жахали смерть і майбутня вічність.—Вічність!—вимовив він уголос, і звук цього слова вивів його з задуми. Мавпа стріснулася, покинула лущайку і приязно виширилася до нього.

Він підійшов до дверей контори, насилу відчинив їх і ввійшов у приміщення, збивши ногами хмару пороху. На підлозі валялися розгорнуті книжки з повідираними сторінками; інші книжки лежали похмурі і чорні, маючи такий вигляд, наче їх ніхто ніколи не розгортав. Рахункові книжки. Він збирався колись день-у-день відзначати у цих книжках зростання свого багатства. Давно те було,

дуже давно. Вже багато років не було чого потувати на полінованих синім та червоним сторінках! Посередині кімнати похилилося набік велике бюро з вилаmanoю ніжкою, схоже на снасть викинутого на берег корабля. Більша частина шухляд повипадала з його, винісши на очі купи паперу, пожовклого від часу та пилу. Вертуче конторське крісло стояло на своєму місці, але гвинт не піддався, коли Олмейр спробував повернути його. Дарма. Він покинув крісло і повільно перебіг очима з речі на річ. Усі ці речі коштували силу грошей свого часу—конторка, папір, подерті книжки, поламані полиці, поховані під густим шаром пилу. Кістки й порох загиблої, мертвої справи. Він дивився на всі ці речі,—тільки вони й лишились йому по стількох роках праці, змагання, втоми, розпачу, стільки раз переможених. Задля чого він змагався?—Він стояв, поринувши в похмурі думки про своє минуле життя, коли це йому виразно причувся дзвінкий дитячий голос, що щебетав серед усієї цієї руїни. Він здригнувся, понятий жахом, і гарячково почав згрібати докупи розкидані по підлозі папери, розтрощив стілець, порозбивав шухляди об бюро і накопичив увесь цей мотлох в одному з кутків приміщення.

Він вибіг із кімнати, грюкнувши за собою дверима, повернув ключа, вийняв його з замка, підбіг до чільних поручнів веранди і з розмаху закинув його далеко в ріку. Тоді повільно вернувся назад до столу, підкликав мавпу, що залізла на горище, відщепнув їй ланцюжок і посадив її собі за пазуху. Потім він знову сів на стіл і втупився в двері кімнати, звідки допіру вийшов. Він напружено прислухався. Нараз почув сухий шелест, потріскування сухого дерева, гудіння і мов би змах крил раптом злетілої вгору пташки, і незабаром побачив, як тоненький струмочок диму поповз із замкової щілини. Мавпа заметушилась у його за пазухою. Надбіг Алі з виряченими очима.

— Господарю! Будинок горить!—викрикнув він.

Олмейр підвівся, тримаючись за стіл. Він чув гвалт і зойки в осаді. Алі заломлював руки і голосно квивив.

— Перестань галасувати, дурню!—сказав Олмейр спокійно.—Збери мій гамак та постіль і віднеси їх у той будинок. Мерщій бо!

З щілини у дверях шугнув дим, і Алі, схопивши гамак, метнувся з веранди, одним стрибком перескочивши через сходи.

— Добре зайнялося, — промурмотів Олмейр сам до себе. — Тихо, тихо, Джеку, — додав він, бачучи, що мавпа шалено силкується вимкнутися із свого ув'язнення.

Двері тріснули згори до низу, і бовдури огню та диму примусили Олмейра відступити верандою від стола до балюстради. Він заставався там, доки страшне гуготіння над його головою не переконало його, що полум'я обхопило дах. Тоді він збіг сходами вниз, кашляючи і задихаючись від диму, що гнався за ним, звиваючись навколо його голови синявими закрутками.

По той бік канави, що відмежовувала Олмейрове подвір'я від осади, юрба самбірців дивилась, як горіла хата білої людини. Бліде цегляно-червоне полум'я, з фіялковими відблисками на яскравому соняшному сяйві, високо вибивалось у нерухоме повітря. Стрункий стовп диму просто й непорушно здіймався догори і губився в ясній небесній блакиті, а на просторому майдані поміж обома будинками зацікавленим глядачам видно було високу постать туана Путі, який, понуривши голову, і ледве тягнучи ноги, брів від пожарища до «Олмейрової Примхи».

Так перебрався Олмейр у свій новий будинок. Він оселився у новій руїні і в упертому шаленстві свого серця почав нетерпляче і болісно чекати забуття. А воно не квапилося приходити. Він зробив усе, що міг. Він знищив усі сліди Ніниного існування. І от тепер він кожного ранку питався себе, чи прийде бажане забуття до заходу сонця, чи прийде воно до його смерті? Він хотів прожити лише стільки, скільки треба, щоб можна було забути, і сила його пам'яті сповняла його панічним жахом перед смертю. Адже, коли смерть прийде перше, ніж він устигне здійснити мету свого існування, то йому доведеться пам'ятати довіку! І ще він прагнув самоти. Йому хотілося бути самотнім. Але він не був самотній. Чи в тьмяному світлі кімнат з їх зачиненими віконницями, чи в ясному соняшному сяйві на веранді, — хоч куди б він пішов, куди б завернув, — скрізь він бачив тендітну постать маленької вродливої дівчинки з оливкуватим личком, з довгим чорним волос-

сям, у рожевому вбраннячку, що спадало їй з плечей, бачив її великі очі, які дивились на його з ніжною довірливістю коханої дитини. Алі—той нічого не бачив, та навіть і він помічав присутність у будинку дитини. Під час нескінченних розмов навколо вечірніх огнищ Самбіру він не раз розповідав своїм щирим приятелям про чудну Олмейрову поведінку. Його господар зробився в старих літах чаклуном. Алі говорив, що часто після того, як туан Путі йшов до себе на ніч, він чув, як хазяїн його з кимсь розмовляє в своїй кімнаті. На думку, Алі то був дух в образі дитини. Що господар його розмовляв саме з дитиною, Алі догадувався з деяких його слів та висловів. Хазяїн дещо говорив по-малайському, більше ж по-англійському, а Алі розумів англійську мову. Господар то ласкаво розмовляв з дитиною, то плакав над нею, то сміявся з неї, часом ляв, благав іти собі, інколи навіть проклинав. То був злий і впертий дух. Алі вважав, що його господар нерозсудливо викликав духа і тепер не міг відкараскатися від нього. Його господар був дуже сміливий; він не боявся клясти духа в живі очі, а якомсь навіть зчинив боротьбу з ним. Алі чув страшний галас, наче хтось бігав по кімнаті і стогнав. То стогнав хазяїн, бо ж духи не стогнуть. Його господар був відважний, та нерозсудливий. Адже духові не можна нічим пошкодити. Алі гадав, що вранці знайде свого господаря мертвого, проте той удосвіта вийшов із своєї кімнати і тільки здавався багато старший, ніж напередодні, та нічого не їв цілий день.

Таке розповідав Алі в осаді. З капітаном Фордом він був далеко балакливіший з тієї не аби-якої причини, що капітан давав гроші на прожиток і всім порядкував. Щомісяця, коли Форд прибував до Самбіру, Алі мусів приходити до його на корабель із звітом про мешканця «Олмейрової Примхи». З першої ж своєї візити до Самбіру, після Ніниного від'їзду, Форд перейняв на себе керування Олмейровими справами. Воно аж ніяк не обтяжало його. Повітка для переховування товарів була порожня; човни позникали,—їх привластили собі—звичайно нічною добою—окремі самбірці, потребуючи засобів сполучення. Під час великої поводи пристань Лінгарда і С-ки покинула берег і поплила за водою, мабуть, шукаючи собі веселішого

оточення. Навіть табун гусей—«одиноких гусей на східньому узбережжі»—помандрував кудись, давши перевагу невідомій небезпеці кочового життя над занедбаністю свого старого житла. З часом чорний клаптик землі, де стояв колись старий будинок, уріс травною і ніщо тепер не нагадувало про ту домівку, що дала притулок юнацьким Олмейровим надіям, божевільним його снам про блискуче майбутнє і бачила його прокид та його безмежне горе.

Форд не дуже вчашав до Олмейра, бо відвідувати його—то була важка річ. Спочатку Олмейр неуважно відповідав на гомінкі запити старого моряка про його здоров'я; він навіть силкувався підтримувати розмову, питався про новини, але таким тоном, який ясно показував, що жадні новини в світі ані трохи його не цікавлять. Дедалі він робився мовчазніший,—не те, щоб сердився на людей, а просто, здавалося, забував людську мову. Він узяв звичку заховуватися в найтемніших кімнатах будинку, і Фордові доводилося розшукувати його, йдучи слідом за мавпою, яка белькотіла щось і підстрибувала попереду. Маленька тварина, здавалося, взяла цілком на себе піклування про свого господаря; кожного разу, коли їй хотілося, щоб Олмейр вийшов до неї на веранду, вона настирливо шарпала його за куртку, доки він не видибав слухняно на соняшне світло, таке, видимо, йому немиле.

Одного ранку Форд застав його на веранді. Олмейр сидів на підлозі, прихилившись до стіни; ноги його були випростані, руки безсило звисали обабіч. Позбавлені будь-якого виразу його розплющені очі з нерухожими зіницями, сама ненатуральність його пози,—надавали йому схожості з манекеном, зламаним і закинутим.

— Форде,—промурмотів він, не підводячися з підлоги,—я не можу забути.

— Справді?—відказав Форд простодушно, вдаючи веселого.—Хотів би я бути подібним до тебе. Я таки втрачаю пам'ять,—мабуть, старощі; всього но вчора мій помічник...

Він спинився, бо Олмейр устав, спіткнувся і сперся на руку свого друга.

— Алло! Та ти сьогодні маєш кращий вигляд. А скоро то й зовсім виходишся,—промовив Форд весело, але, на правду, торопіючи.

Олмейр пустив його руку, випростався, закинув голову і скам'янілими очима дивився на безліч соняшних кружалець, що леліли на жмурах у річці. Куртка і просторі штани моталися від вітру навколо його худого тіла.

— Нехай собі їде!—шептав він хрипко.—Нехай їде! Завтра я вже забуду. Я тверда людина... твердий, як... скеля... твердий...

Форд глянув йому в обличчя—і кинувся бігти. Шкіпер і сам був досить твердий на вдачу, як те могли засвідчити всі, що плавали під його командуванням, проте навіть його мужність не встояла проти Олмейрової твердості.

Коли через місяць пароплав ізнов прибув до Самбіру, Алі рано-вранці з'явився на борт із скаргою. Він доповів Фордові, що китаєць Джім-Енгі промкнувся до Олмейра в будинок і прожив у них весь останній місяць.

— І вони обое курять,—додав Алі.

— Таке! Курять опій, ти хочеш сказати?

Алі кивнув головою, а Форд замислився; потім він промурмотів сам до себе:—Сердешний! Тепер уже що швидше, то краще для його.—Поївдні він пішов до Олмейра.—Що ти тут робиш?—спитав він Джім-Енга, який тинявся по веранді. Джім-Енгі поганою малайською мовою пояснив йому одноманітним, байдужим голосом завзятого курця опію, що його хата підупала, стріха тече, а поміст прогнів. Отож, приятелюючи віддавна з Олмейром, він забрав свої гроші, свій опій та дві люльки і перейшов у цей великий будинок.

— Місця тут багато. Він курить, а я живу собі тут. Він недовго куритиме,—казав Джім-Енгі.

— Де він тепер?—спитався Форд.

— У хаті. Він спить,—утомлено відповів китаєць.

Форд заглянув у двері. В тьмяному світлі кімнати він побачив Олмейра. Той лежав горілиць на підлозі, поклавши голову на дерев'яний ослінчик, з довгою білою покошляною на грудях бородою, з жовтим лицем, з напівзаплющеними повіками, з-під яких віднілися тільки білки очей...

Форд здригнувся і відвернувся. Виходячи з будинку, він помітив довгу стяжку побляклого червоного шовку, з якимсь китайським написом, що її допіру поченив Джім-Енгі на одному із стовпів.

— Що це таке?—спитав Форд.

— Це,—відповів Джім-Енг' безбарвним голосом,— це назва будинку. Та сама, що в моєї хати. Дуже гарна назва.

Форд подивився на нього і пішов геть. Він не знав, що визначає безглузда на вигляд плутанина китайського напису на червоному шовку. Коли б він спитався в Джім-Енга, то китаєць пояснив би йому з належною гордістю, що вона визначає: «Будинок Небесного Блаженства».

Увечері того самого дня з'явився до капітана Форда Бабалатчі. Капітанська каюта виходила на палубу, і Бабалатчі сидів верхи на високому порозі, а Форд кури в люльку на каналі в каюті. Пароплав мав відплисти завтра вранці, і старий вельможа прийшов, своїм звичаєм, побалакати на прощання.

— Ми одержали вістку з Балі місяць тому,—зауважив Бабалатчі.—В старого раджі народився внук, і там велика радість.

Форд так зацікавився, що навіть випроставсь.

— Еге,—вів далі Бабалатчі, відповідаючи на Фордів погляд.—Я казав йому. Це було перед тим, як він почав курити.

— І що ж?

— Я тільки тому zostався живий,—промовив Бабалатчі поважно,—що білий чоловік дуже знесилів і впав, коли порвався до мене.—Потім, помовчавши трохи, він докинув:—А вона нестямиться з радощів.

— Ти кажеш про м-с Олмейр?

— Так. Вона живе в будинку нашого раджі. Вона ще не скоро помре. Такі жінки довго живуть,—сказав Бабалатчі з легким відтінком жалю в голосі.—Вона має долари. Вона закопала їх, та ми знаємо де. Багато клопоту набралися ми з цими людьми. Нам довелося заплатити штраф і наслухатися загроз від білих людей, і тепер ми повинні бути дуже обережні.—Він зідхнув і довго мовчав. Потім раптом заговорив з піднесенням:

— Буде січа. Подих війни віє на островах. Чи доживу я побачити?.. Ах, туане!—провадив він далі, спокійніше.—За старих часів було краще. Навіть я плавав тоді з людьми Лануна, і брав уночі на абордаж поспулі кораблі з білими вітрилами. Це було перед тим, як англійський раджа

запанував у Кучінгу.¹ Тоді ми воювали між собою і були щасливі. Тепер, коли нам доводиться воювати з вами, ми можемо тільки вмирати.

Він підвівся і налагодився йти.

— Туане,—сказав він,—ти пам'ятаєш ту дівчину, що належала Буланджі? Оту, що через неї зчинився весь цей клопіт?

— Пам'ятаю,—відповів Форд.—Так що ж сталося з нею?

— Вона схудла і більше не могла працювати. Тоді Буланджі,—зłodій він і жерун свинячого м'яса,—віддав її мені за п'ятдесят доларів. Я відіслав її до моїх жінок, щоб вона погладшала. Мені хотілося чути її сміх, але очевидно, її зурочили, і... вона померла два дні тому. Ні, туане. Навіщо ти ласнешся? Я старий,—це правда,—але чом би мені не втішатися молодим обличчям і звуком молодого голосу в моїй хаті?

Він помовчав, а тоді додав з невеселим посміхом:

— Я, наче біла людина, надто багато балакаю такого, про що не личить чоловікам розмовляти між собою.

І він пішов дуже засмучений.

Юрба, що стовпилася півколом перед сходами «Олмейрової Примхи», заколивалася і мовчки розступилася перед купкою людей у завоях і в білому вбранні, котрі наближались моріжком до будинку. Перед вів Абдулла, спираючись на Рєшида, а за ними йшли всі араби Самбіру. Коли вони ступили поміж дві лави шановливого натовпу, почувся стриманий гомін, серед якого виразно пролунало одно лише слово: «*Mati*»². Абдулла зупинився і повільно озирнувся навкруги.

— Він помер?—спитався він.

---

¹ Кучінг—столиця тубільного, під англійським протекторатом, князівства Сараваку на західньому березі о. Борнео. Кажучи про «англійського раджу», Бабалатчі має на увазі енергійного англійця Джемса Брука, що р. 1840 зробився володарем Сараваку під ім'ям Раджі Брука і заснував там свою династію. В 1843-44 рр. він розбив за допомогою англійців флоту Ланунських піратів (родом з островів Сулу і півн. Борнео), що пустошили береги Борнео і сусідніх островів.

² По-малайському—«вмер», «мертвий».

— Зичимо тобі довгого віку!—разом відповіла юрба і після того настала німа тиша.

Абдулла поступив ще кілька кроків і востаннє опинився лицем до лиця проти свого давнього ворога. Хоч би який був він за живоття,—тепер він лежав нерухомий і бездиханний у ніжному вранішньому сяйві і був цілком безпечний. Єдина біла людина на східньому узбережжі вмерла, і її душа, визволена з пут земного божевілля, стояла тепер перед лицем вічної мудрости. На обернутому догори обличчі в небіжчика застиг ясний вираз,—супутник раптового визволення від мук та горя, він мовчки свідчив перед безхмарним небом, що людині, яка лежала тут під байдужими поглядами, дано було перед смертю забути.

Абдулла сумно дивився на цього невірного, з котрим так довго змагався і котрого стільки раз перемагав. Така нагорода правовірному! А проте в старому серці арабовому ворухився жаль за всім тим, що зникало з його життя разом з цією людиною. Він хутко лишав позад себе приятель, ворожнечу, успіхи, розчарування,—все те, що становить людське життя; а попереду був лише неминучий кінець. Віднині молитва має заповнити решту днів, дарованих відданому правовірникові! Він узяв у руки чотки, що висіли в його за поясом.

— Я знайшов його тут уранці,—промовив Алі тихим, побожним голосом.

Абдулла ще раз глянув холодним оком на спокійне обличчя.

— Ходім,—сказав він, звертаючись до Решіда.

І коли вони проходили крізь натовп, який розступався перед ними, чотки теркотіли у руках в Абдулли, а губи його урочисто й побожно шептали ім'я аллаха, великомилостивого, всемилосердного.

К Н И Г О С П І Л К А

ХАРКІВ, Горяїнівський пр., 2; **КИЇВ**, ул. Воровського, 48;
ОДЕСА, ул. Ласаля, 12; **ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ**, проспект
К. Маркса, 103.

СВІТОВЕ ПИСЬМЕНСТВО

Берковічі Конрад.—Іліана	—	Крб.	70	к.
Золя Еміль.—Шахтарі	1	„	10	„
Келлерман Б.—Тонель	1	„	10	„
Лондон Джек.—Жахливі Соломонові острови —	„	„	80	„
Фрік Ріхард.—В обіймах полярної ночі . . . —	„	„	65	„
Меріме Проспер.—Коломба	1	„	00	„
Гамсун Кнут.—Бродяги. Роман. Портрет і передмова автора до українського видання	3	„	00	„
Данрі.—В полоні морському	1	„	25	„
Мопасан Г.—Життя. Роман.	1	„	80	„
Мопасан Г.—Любий друг. Роман.	2	„	00	„
Мопасан Г.—Сильне як смерть. Роман . . .	1	„	60	„
Панайт Істраті.—Михайло. Юнацтво Адрі- ена Зографі. Роман	1	„	25	„
Бальзак О.—Горіо.	1	„	70	„
Пушкін А.—Вибрані твори: поезії, поеми, драматичні твори, проза в перекладах ук- раїнських поетів та письменників.	2	„	20	„
Конрад Д.—Визволення. Роман мілін.	2	„	00	„
„ — Олмейрова Примха				
Лєсков М.—Вибрані твори	1	„	50	„
Франс Анатоль.—Корчма Королеви Педок.	1	„	60	„
Шекспір В.—Гамлет	2	„	00	„
Мопасан Г.—Іветта. Оповідання	—	„	60	„
„ Пампушка. Оповідання	—	„	60	„
„ Дім Тельє. Оповідання	—	„	60	„

ДРУКУЮТЬСЯ та ГОТУЮТЬСЯ до ДРУКУ

Гюго В.—Людина, що сміється. Роман.

Диккенс.—Вибрані твори.

Флобер.—Мадам Боварі.

„ — Саламбо.

Лермонтов М.—Вибрані творн.

Вайльд О.—Портрет Доріана Грея.

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ ПИСЬМЕНСТВО

Ю. Яновський. — Майстер коробля. Роман . . .	2	Крб. 75 к.
Його ж. — Кров землі. Оповідання	1	„ 20 „
Ю. Смолич. — Фальшива Мельпомена. Роман	1	„ 60 „
Його ж. — Останній Ейджевуд. Роман	1	„ 20 „
Юліян Шпол. — Золоті лисинята. Роман . . .	3	„ 00 „
В. Вразливий. — Молодість. Оповідання . . .	2	„ 00 „
В. Юрезанський. — Цариця	1	„ 50 „
Б. Тонета. — Десята секунда. Оповідання . . .	1	„ 50 „
Ол. Досвітній. — Хто? Соціяльний роман . . .	1	„ 60 „
Його ж. — Нотатки мандрівника	1	„ 25 „
О. Копиленко. — Твердий матеріал. Оповідання	2	„ 00 „
Г. Коцюба. — Свято на буднях. Оповідання . . .	1	„ 00 „
П. Лісовий. — В революцію. Оповідання . . .	—	„ 90 „
Його ж. — Микола Ярош. Роман-хроніка	1	„ 60 „
О. Слісаренко. — Камінний виноград. Оповідання	1	„ 50 „
Остап Вишня. — Вибрані твори	—	„ 90 „
К. Гордієнко. — Автомат. Оповідання	1	„ 40 „
В. Підмогильний. — Місто. Роман.	2	„ 20 „
Я. Качура. — Чад. Роман.	1	„ 50 „

ДРУКУЮТЬСЯ І ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

- М. Івченко. — Робітні сили. Роман.
 Б. Антоненко-Давидович. — Січ-мати. Роман.
 О. Слісаренко. — Чорний янгол. Роман.
 Ю. Шпол. — Запільні бульбашки. Роман.

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

Бордуляк Т. — Оповідання. Редакція та вступна стаття А. Ніковського	1	Крб. 20 к.
Винниченко В. — Вибрані твори. Вибір і вступна стаття О. Гермайзе	1	„ 35 „
Винниченко В. — Записки Кирпатого Мефістофеля. Вступна стаття А. Річицького . . .	1	„ 50 „
Квітка-Основ'яненко Г. — Вибрані твори, том II. Редакція і вступна стаття А. Шамрая	—	„ 90 „
Кобилянська О. — Земля. Повість. Вступна стаття П. Филиповича	1	„ 50 „

4-00

С К Л А Д В И Д А Н Н Я:
К Н И Г О С П І Л К А
Харків, Горяїнівський пр., 2
Київ, улица Воровського, 48
Одеса, улица Лассаля, 12
Дніпропетровське, пр-т К. Маркса, 103

Ціна 1 крб.